

**AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE
HAKKI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cansu AKGÜL

Eskişehir 2025

**AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE
HAKKI**

Cansu AKGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Derya ORMANOĞLU DURANLIOĞLU

**Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temmuz 2025
Eskişehir**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Cansu AKGÜL'ün "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Çevre Hakkı" başlıklı tezi 20/06/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Kamu Hukuku Ana Bilim dalında, yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Ünvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Danışman):	Dr. Öğr. Üyesi H. Derya ORMANOĞLU DURANLIOĞLU	
Üye:	Doç. Dr. Bülent YÜCEL	
Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Figen TABANLI	

Prof. Dr. Nazif Öncü CAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI

Cansu AKGÜL

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Tezli Yüksek Lisans Programı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haziran 2025

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Derya ORMANOĞLU DURANLIOĞLU

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan sanayileşme ve kentleşme süreci, doğal kaynakların aşırı tüketilmesine ve çevre sorunlarının derinleşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, çevrenin yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda hukuki ve insan hakları boyutuyla da ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu çalışma, çevre hakkını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ışığında ele almaktadır. Çalışmada ilk olarak çevre kavramı, çevre sorunları, çevre hukukunun amacı ve temel ilkeleri açıklanmış; çevre hakkının bir insan hakkı olarak gelişimi incelenmiştir. Bu bağlamda, çevre hakkının uluslararası hukukta ve Türkiye’de anayasal düzeydeki yeri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan bölümde ise, AİHM'in çevreyle ilgili şikâyetleri hangi haklar kapsamında incelediği ortaya konulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) çevre hakkını açık bir şekilde düzenlememesine rağmen, Mahkeme; yaşam hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, mülkiyet hakkı, adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı gibi maddeler aracılığıyla çevreyi dolaylı biçimde koruma altına almaktadır. Ayrıca, iklim değişikliği ve kitlesel çevre davaları bağlamında Mahkeme'nin bireysel mağduriyet temelli yaklaşımının sınırlılıkları da değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, çevre hakkının açıkça tanınması ve uluslararası hukukta güçlü koruma mekanizmalarının oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çevre Hakkı, Çevre Hukuku, İnsan Hakları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.

ABSTRACT

THE RIGHT TO ENVIRONMENT IN THE LIGHT OF THE JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Cansu AKGÜL

Department of Public Law

Programme in Master's Program with Thesis

Graduate School of Anadolu University, June 2025

Supervisor: Prof. Dr. Hatice Derya ORMANOĞLU DURANLIOĞLU

Since the second half of the 20th century, accelerating industrialization and urbanization have led to the overuse of natural resources and to the worsening of environmental problems. These developments have made it necessary to address environmental issues not only ecologically but also legally as well as in terms of human rights. This study examines the right to the environment in light of the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR). The study begins by outlining the concept of the environment, key environmental issues, and the purpose and principles of environmental law, followed by an analysis of the development of environmental rights as human rights. The study also evaluates the place of environmental rights in international law and in Turkey's Constitution.

The core section of the study focuses on how the ECtHR handles environmental complaints under specific rights. Although the European Convention on Human Rights (ECHR) does not explicitly guarantee the right to the environment, the Court ensures indirect protection through rights such as the right to life, respect for private and family life, property rights, the right to a fair trial, and the right to an effective remedy. The study also discusses the limitations of the Court's individual victim-based approach in cases related to climate change and mass environmental harm. It concludes by emphasizing the need for the explicit recognition of environmental rights and the development of stronger protection mechanisms in international law.

Keywords: Environmental Right, Environmental Law, Human Rights, European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights.

.... /.... /20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Cansu AĞÜL

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis/dissertation is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with “Scientific Plagiarism Detection Program” used by Anadolu University, and that “it does not have any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

.....
Cansu AKGÜL

.... /.... /20....

ETİK KURUL BELGESİ BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, yürütülmesinde, verilerin analizinde Etik Kurul İzni'ne gerek yoktur.

Cansu AKGÜL

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tez çalışmasının hazırlanması, yürütülmesi, verilerin analizi vb. aşamalarının herhangi birinde üretken yapay zekâ programlarından yararlanmadığımı beyan ederim

Cansu AKGÜL

DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE

I declare that I have not used generative artificial intelligence programs at any stage of the preparation, execution, data analysis, etc. of this study

Cansu AKGÜL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES	vi
ETİK KURUL BELGESİ BEYANNAMESİ	vii
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI	viii
DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1 ÇEVRE VE HUKUK.....	3
1.2 Çevre Sorunları	5
1.3 Çevre Sorunlarına Yönelik Etik Yaklaşımlar	9
1.4 Çevre ve İklim Değişikliği	11
1.5 Çevre Hukukunun Konusu ve Amacı	16
1.6 Çevre Hukukunun Nitelikleri	18
1.7 Çevre Hukukunun Temel İlkeleri.....	19
1.7.1 Önleme ilkesi.....	19
1.7.2 İhtiyat ilkesi.....	21
1.7.3 Kirleten öder ilkesi	22
1.7.4 Sürdürülebilir kalkınma ilkesi	23
1.7.5 Katılım İlkesi.....	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	27
2 BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKI.....	27
2.1 Çevre Hakkının Hukuksal Niteliği	27
2.1.1 Çevre hakkının insan hakları kuşağındaki yeri	27
2.1.2 Hak ve ödev diyalektiği bakımından çevre hakkı	30
2.1.3 Bağımsız bir hak olarak çevre hakkının tanınması.....	31
2.2 Çevre Hakkının Unsurları.....	33

2.2.1 Çevre hakkının konusu	34
2.2.2 Çevre hakkının öznesi	35
2.2.3 Çevre hakkının yükümlüsü	40
2.3 Çevre Hakkının Gelişimi	43
2.3.1 Çevre hakkının uluslararası hukukta gelişimi.....	43
2.3.1.1 Uluslararası konferanslar	43
2.3.1.1.1 Birleşmiş Milletler 1972 (Stockholm) İnsan Çevresi Konferansı.....	43
2.3.1.1.2 Dünya Doğa Şartı	47
2.3.1.1.3 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi)	48
2.3.1.2 Uluslararası anlaşmalar	52
2.3.1.2.1 Brundtland (Ortak Geleceğimiz) Raporu	52
2.3.1.2.2 Aarhus Sözleşmesi.....	53
2.3.1.2.3 Paris Anlaşması	56
2.3.1.3 Çeşitli ülke anayasalarında çevre hakkı	58
2.3.2 Ulusal hukukta çevre hakkının gelişimi	61
2.3.2.1 1982 Anayasası'nda çevre hakkının düzenlenişi.....	61
2.3.2.2 Çevre kanunu ve diğer düzenlemeler.....	66
2.3.2.3 Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru kararlarında çevre hakkına yaklaşımı	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	78
3 AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ VE ÇEVRE HAKKI	78
3.1 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Genel Bakış	78
3.2 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı.....	79
3.3 Çevre Hakkı ile Bağlantılı Sözleşme Hükümleri ve Örnek Kararlar	83
3.3.1 Özel ve aile hayatına saygı hakkı	83
3.3.2 Yaşam hakkı.....	90
3.3.3 İşkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele yasağı	97
3.3.4 Adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı	98
3.3.5 İfade özgürlüğü.....	106
3.3.6 Mülkiyet hakkı.....	113
SONUÇ	121
KAYNAKÇA.....	127
ÖZGEÇMİŞ	138

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARI IŞIĞINDA ÇEVRE HAKKI

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme sürecinin hız kazanması, çevre üzerinde çeşitli olumsuz etkiler doğurmuştur. Özellikle kırsal alanların terk edilmesiyle birlikte kentleşmenin yoğunlaşması, refah düzeyindeki artış ve sağlık hizmetlerine erişimin yaygınlaşması gibi sosyo-ekonomik gelişmeler, küresel nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Bu değişim ve ekonomik büyüme, doğal kaynakların yoğun biçimde tüketilmesine ve çevresel yükün artmasına neden olmuştur. Günümüzde kuraklık, orman yangınları ve sel gibi doğal afetlerin sıklıkla yaşanması, çevrenin korunmasının acil ve öncelikli bir mesele olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yalnızca doğal afetlerin değil; çevre kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliği gibi insan kaynaklı çevresel sorunların da, başta bireylerin yaşam hakkı olmak üzere temel hak ve özgürlükler üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yarattığı yadsınamaz bir gerçektir.

Bu bağlamda çevrenin korunması, günümüz dünyasında yalnızca ekolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda hukuki, toplumsal ve etik boyutları olan çok katmanlı bir mesele haline gelmiştir. Çevre sorunlarının günümüzde ivme kazanması, çevre ile insan yaşamı arasındaki ilişkinin hukuki düzlemde yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum, çevre hakkının bir temel hak olarak tanınmasına yönelik talepleri güçlendirmiştir. Çevrenin yalnızca doğal kaynakların sürdürülebilirliği açısından değil, bireylerin yaşam kalitesi, sağlığı ve insan onuruna yakışır bir hayat sürdürmesi bakımından da korunması gerektiği fikri, çevre hakkını günümüz insan hakları söyleminin merkezine yerleştirmiştir.

Çalışmanın temel amacı, çevre hakkını, AİHM kararları ışığında ele almaktır. AİHM'in bu hakka yaklaşımının kapsamlı bir şekilde açıklanabilmesi için öncelikle çevre hakkının çerçevesinin çizilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde öncelikle çevre, çevre sorunları ve iklim değişikliği kavramları açıklığa kavuşturulacak; daha sonrasında ise çevre hukukunun konusu, amacı, nitelikleri ve temel ilkeleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise çevre hakkı, bir insan hakkı olarak ele alınacak ve çevre hakkının hukuki niteliği, insan hakları kuşakları içerisindeki konumu ve unsurları incelenecektir. Bu bölümde ayrıca, çevre hakkının uluslararası hukuktaki gelişimi ele alınacaktır. Sonrasında ise bu gelişim sayesinde anayasallaşmaya başlayan çevre hakkının, anayasal bir hak olarak kabul edilmesinin önemi ifade edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çevre hakkının ülkemizdeki yerine değinilecek ve bu hakla ilişkin ulusal düzenlemeler gözden geçirilerek çevre hakkının ülkemizdeki gelişiminde önemli rol oynayan Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) bireysel başvurularda çevre hakkına olan yaklaşımından kısaca söz edilecektir.

Çalışmanın ana gövdesini oluşturan üçüncü bölümde ise AİHM'in çevreyle bağlantılı davalara ilişkin tutumu, çevre hakkına koruma sağlayan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi AİHS ve Ek Protokollerindeki ilgili haklar çerçevesinde değerlendirilecektir. AİHS ya da Ek Protokollerde çevre hakkına ilişkin açık ve doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak AİHM, yaşam hakkı, özel ve aile hayatının korunmasını isteme hakkı, adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi haklar çerçevesinde çevre hakkı ihlallerini değerlendirmekte ve bu haklar çerçevesinde çevre hakkına dolaylı bir koruma sağlayabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, AİHM'in çevre hakkının korunmasına olan katkısının yanı sıra, bu hakkın korunmasındaki sınırlarına da dikkat çekilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 ÇEVRE VE HUKUK

1.1 Çevre Kavramı

Çevre hakkı en basit hali ile kişinin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını ifade etmektedir. Dolayısıyla, çevre hakkının korunması için öncelikle çevre kavramının kapsamının belirlenmesi gerekmektedir. Çevre sorunlarının artmasıyla birlikte, çevre sözcüğünün kullanımı da gündelik dilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak, çevre kavramının kapsamı oldukça geniştir ve herkesçe kabul görmüş bir tanımının olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Zira çevre kavramının tanımı, tanımlandığı bilim dalına göre farklılık gösterebilmektedir. Çevre kavramının tanımlanmasının zorluğu da çevre kavramının genişliği ve soyutluğundan kaynaklanmaktadır (Güneş, 2023, s. 22).

Dar anlamı ile çevre, insanın içinde yaşadığı doğal çevre ile etkileşimini ifade etmektedir. Daha geniş anlamda ise, canlı varlıklar ve insan etkinlikleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkiler doğurabilen kimyasal, fiziksel, biyolojik ve toplumsal faktörlerin tamamı olarak tanımlanmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 14). Görüldüğü üzere, bu tanımda çevrenin kapsamı oldukça geniş tutulmakta ve insanlar ile tüm canlı ve cansız varlıklar ve bunları etkileyebilecek nitelikte kimyasal, fiziksel, biyolojik ve toplumsal faktörler çevre kavramına dâhil edilmektedir.

Çevre kavramının belirlenmesinde çevre sorunu kavramının tanımlanması da önem arz etmektedir. Nitekim insanlık tarihi boyunca insanoğlu yaşamını devam ettirebilmek için çevreye çeşitli müdahalelerde bulunmuş ve bu müdahaleler çevre sorunlarını doğurmuştur. Her ne kadar başlarda doğa insanlığın yaptığı tahribatları telafi edip kendisini yenileyebilmiş ise de özellikle sanayi devriminden sonra insanın doğada yarattığı tahribatlar ciddi çevre problemlerine sebebiyet vermeye başlamış ve günümüzde gelinen noktada çevre sorunları, insan yaşamını olumsuz yönde etkileyecek düzeylere ulaşmıştır. Böylece çevre sorunları ve çevrenin korunması insanlığın en önemli gündem maddelerinden biri olmaya başlamıştır (Olgun ve Işık, 2017, s. 34). İnsanlığın varoluşundan beri mevcut olan ancak ekonomik, siyasal ve toplumsal düzeyde sarsıntılara sebep olmasıyla birlikte önemi anlaşılan çevre sorunu, çevre ve doğanın olumsuz etkileşimi olarak tanımlanmaktadır (Ceylan, 2020, s. 19).

Çevre kavramının tanımlanmasında, yasal düzenleme ve mevzuat da önemli yer tutmaktadır. Artan çevre sorunları neticesinde bireylerin ve devletlerin çevre ile olan ilişkisinin değişmesi, çevreyi korumaya yönelik yasal düzenlemelerin uluslararası hukukta gelişmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Küresel ölçekte yaşanan bir hukukileşme sonucunda çevre kavramı, yeni düzenlemeler ile kapsamını genişleterek doğa kavramına dönüşmüştür. Bu kapsamda çevre, doğa kavramını da kapsamına almış, hatta doğanın yanı sıra doğal olmayan bazı unsurlar da bu kapsama dâhil edilmiştir. (Kocatüfek, 2022, s. 10).

Çevre hukuki bağlamı ile de oldukça geniş bir anlama sahiptir. Çünkü çevre tanımının, çevresel varlıkların ekonomik ve sosyal değerinin ele alınmadan yapılması yeterli olmayacaktır. Yalnızca doğal çevre kavramını içeren bir çevre tanımı kapsamında yapılan hukuki düzenlemeler ile çevrenin etkin bir şekilde korunması mümkün değildir. Nitekim modern toplumlarda yalnızca doğal çevre değil, insanlar tarafından oluşturulmuş kültürel çevre¹ de tehlike altındadır (Güneş, 2023, s. 24). Bu sebeple hukuksal çevre tanımı yalnızca doğal unsurları değil; aynı zamanda insan güvenliği, insan sağlığı, flora ve fauna, hava, toprak, iklim koşulları, su, peyzaj değerleri, tarihi yapılar ile bunlar arasındaki ilişkileri ve kültürel mirası da kapsamaktadır (Demirel, 2011, s. 4).

Türk hukukunda da çevre kavramına kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde çevrenin; *“Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam”* olarak tanımlandığı görülecektir. Anılan düzenlemede çevre kavramının kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. Söz konusu tanımda canlı varlıkların haricinde ekonomik, sosyal ve kültürel ortamın çevre kavramına dâhil edilmiştir.

Görüldüğü üzere, çevre kavramının birden fazla tanımı olmakla birlikte, hukuksal bağlamda kavram oldukça geniş tutulmuştur. Her ne kadar çevre hukukunun öncelikli amacı doğal çevreyi korumak olsa da, bugün yaşadığımız dünyada çevre kavramı sosyal, ekonomik ve kültürel faktörleri de kapsamaktadır. 21. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli alanlarda yaşanan sarsılmalar, yaşadığımız doğal çevrenin yanı sıra, insan

¹“Kültürel çevre, *“tümü insan eliyle üretilmiş olan çevre”* olarak tanımlanmaktadır. Çevresel değerler arasında yer alan canlı ve cansız doğal çevre değerleri, insanın tarih boyunca geliştirdiği uygarlıkların ürünü olan kültürel çevre ile bütün oluştururlar. Kültürel çevre de su, hava, toprak, flora-fauna gibi kirletilebilen ya da yitirilebilen bir çevredir. Bir başka ifade ile yaratılmış olan kültür, yaşayan kültürün yıkıcı ya da bozucu etkisiyle karşı karşıyadır.” (Keleş ve Hamamcı, 1993, s. 122).

tarafından oluşturulan kültürel çevrenin de ciddi çevre sorunları ile karşı karşıya olduğunu göstermiştir.

1.2 Çevre Sorunları

Çevre hukuku ve çevre hakkı kavramının gelişimi büyük ölçüde çevre sorunları ile mücadele edilmesi ihtiyacı doğrultusunda gelişmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada çevre sorunlarından kısaca bahsedilmesinde fayda görülmektedir. Ancak, çevre sorunlarına tek tek değinmek çalışmanın kapsamını aşacağından, çevre sorunlarının genel özelliklerine değinilmekle yetinilecektir.

Çevre sorununun, çevrenin doğanın olumsuz etkileşimi olarak ifade edildiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Ancak bu kavramın daha detaylı bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Ekosistemde yer alan bileşenler arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır ve bu etkileşim doğal bir denge yaratmaktadır. Ancak, bu bileşenlerin kendi varlıklarını devam ettirebilmesi için yaptıkları mücadeleler neticesinde doğal dengenin bozulabilmesi mümkündür. Bu doğal dengenin bozulması ise çevre sorunu olarak adlandırılmakta ve büyük çapta sorunlara yol açabilmektedir (Güneş ve Aydın, 2004, s. 22). Çevre sorunları, deprem, volkan patlaması, yangın gibi doğal felaketlerden kaynaklanabilmektedir. Fakat günümüzde çevre sorunlarının birçoğu insan faaliyetlerinden kaynaklı olarak doğmaktadır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, çevre sorunları genellikle insan kökenli olarak doğmaktadır. İnsanoğlu tarih boyunca yaşamını sürdürmek amacıyla doğayı egemenliği altına almaya çalışmıştır. Bu mücadele sonucunda sınırlı olan doğal kaynaklar, insanlığın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hızlı bir şekilde tüketilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. İnsanın doğaya yapmış olduğu bu aşırı müdahaleler, çevre sorunlarının ciddiyetini de büyük ölçüde artırmıştır. Bugün küresel çaptaki çevre sorunlarına örnek olarak kirlenme, ormansızlaşma, iklim değişikliği, hızlı nüfus artışı, ozon tabakasında incelme gibi sorunlar gösterilebilir (Eldelekli, 2022, s. 16).

Sanayi devrimi ve endüstriyelleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan su, hava ve toprak kirliliği çevre sorunlarının başında gelmektedir. İnsan yaşamı için hayati ve temel olan bu unsurların kirlenmesi insan yaşamını önemli ölçüde tehlikeye atmaktadır. Her ne kadar çevrenin zaman içerisinde yenilenerek yaratılan kirliliği temizleyeceği düşünülmüşse de, insan faaliyetleri sonucunda aşırı derecede kirlenen doğa, kirlenmeyi temizleyemeyecek duruma gelmiştir. Çevre kirliliği sonucunda hayatı tehlikeye giren tek canlı insan değildir.

Diğer pek çok canlının da yaşamı tehdit altında kalmıştır. Hızlı nüfus artışı, teknolojik gelişmeler, giderek büyüyen ihtiyaçlar ve tüketim sonucu artan kentleşme ve sanayileşme de mevcut sorunu çok daha çözülmesi güç ve karmaşık bir hale getirmiştir (Kaypak, 2012, s. 210). Bununla birlikte, kirlilik probleminin tehlikeli boyutlara ulaşması birtakım toplumsal yıkım olaylarının yaşanması ile sonuçlanmıştır. Bu konuda yaşanan en çarpıcı örneklerden biri, 1952 yılında Londra’da yaklaşık olarak 400 kişinin bir hafta içerisinde hava kirliliğinden kaynaklı hayatını kaybettiği felakettir. Yine, kirli sulardan elde edilerek tüketilen su ürünlerinin kitlesel ölümlere yol açması da diğer bir yıkım örneğidir. Bu örneklerde olduğu gibi yaşanan kitlesel ölümler toplumun dikkatini çevre sorunlarına yöneltmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1993, s. 15).

Burada, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin çevre kirliliğinin neden ve etkileri ile olan bağlantısına ufak bir parantez açmak gerekmektedir. Ülkeleri, gelişmişlik açısından, gelişmiş ülkeler ve gelişmemiş ülkeler şeklinde iki temel grupta ele almak mümkündür. Gelişmiş ülkeler son birkaç yüzyıl içerisinde sanayi devriminin etkisi ile dünya kaynaklarını işlemişler ve bugünkü konumlarına ulaşmışlardır. Gelişmemiş ülkeler ise bu yüzyıllarda kaynaklarını kullanamamışlar ve yoksullaşmışlardır. Doğal kaynakları işleyen gelişmiş ülkeler çevrenin kirlenmesinde de büyük paya sahiptirler. Bu çerçevede dünya genelinde bir değerlendirme yapıldığında karşılaşılan çevre kirlenmesi üç temel başlık altında incelenebilecektir. İlki, gelişmiş ülkelerdeki ileri düzey sanayileşmenin sebep olduğu çevre kirliliğidir. İkincisi, gelişmekte olan ülkelere çevresel düzenlemelerle kalkınma politikaları arasındaki dengenin kurulamamasından doğan kirliliktir. Üçüncü olarak ise, gelişmiş ülkeleri çevreye zarar veren sanayi ve teknolojilerini geliştirmekte olan ülkelere ihraç etmesiyle ortaya çıkan ve dışsal bir kirlilik biçimi olarak tanımlanabilecek çevre kirliliği söz konusudur. (Keleş ve Hamamcı, 1993, s. 152).

Kirliliğin yanı sıra, ormansızlaşma da bir diğer çevre sorunu olarak ciddiyetini giderek artırmıştır. Hızlı nüfus artışı, ormansızlaşma sorununun büyümesinde etkin bir rol oynamaktadır. Ormansızlaşma dar anlamı ile ormanların tahrip veya yok edilmesi, tarım, mera ya da yerleşim alanlarına dönüştürülmesi, ağaçlara zarar verilmesi ve ormanların ortadan kalkması olarak ifade edilebilir (Kocatüfek, 2022, s. 11). Ormansızlaşma yağmurların azalmasına sebep olmakta ve bu durum su kaynaklarının fakirleşmesi, erozyon ve çölleşme gibi ciddi çevre sorunlarına yol açmaktadır. Elbette,

ormansızlaşmanın getirdiği bu sorunlarla birlikte biyoçeşitlilik de azalmakta ve bu durum ciddi bir çevre sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilir ve Hamdemir, 2011, s. 145). Dolayısıyla, biyoçeşitliliğin azalması da başka bir çevre sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşmenin yaygınlaşması ile birlikte tarımda üretim artmıştır. Tarımda üretimin artması olumlu bir sonuç gibi düşünülse de, bu durum ekosisteme önemli ölçüde zarar vermektedir. Nitekim ormanlar ve sulak alanlar bilinçsiz bir şekilde tarım arazileri olarak kullanılmaktadır. Bu durum ise ormansızlaşma, su kirliliği gibi yukarıda bahsettiğimiz çevre sorunlarına yol açmakta ve biyoçeşitliliğin azalmasının temel nedeni olarak görülmektedir (Kocatüfek, 2022, s. 13-14).

Bununla birlikte gürültü kirliliği, küresel ısınma, iklim değişikliği, nesli tükenmekte olan canlılar, karbon emisyonu, çöp ve atıkların doğada bırakılması, plastik tüketimi ve ozon tabakasının delinmesi gibi sorunlar da önemli çevre sorunları olarak değerlendirilmektedir (Kocatüfek, 2022, s. 13-14).

Çevre sorunlarının başlıca nedenlerinin ise nüfus artışı, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, bilinçsizlik ve fakirlik olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle, hızlı nüfus artışı, çevre sorunlarının ana sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünya nüfusu gün geçtikçe artmakta, bu durum ise doğal kaynaklarının tüketimini hızlandırmaktadır. Esasen, çevre sorunlarına yol açan nedenlerin hepsinin temelinde tüketim olgusunun yer aldığını ifade etmek mümkündür. Tüketim olgusu, gereksinim duyulan mal ve hizmetlerin üretiminin sağlanması ve bu üretim sonucunda ortaya çıkan atıkların doğaya bırakılmasını içeren bir süreçtir. Bu süreç ise çevre sorunlarının ortaya çıkmasının en temel sebebidir (Bilir ve Hamdemir, 2011, s. 145).

Çevre sorunlarının neden ve sonuçlarının yanı sıra bazı özelliklerine de değinilmesi gerekmektedir. Çevre sorunlarının en dikkat çekici özelliği birbirleri ile iç içe geçmiş durumda olmalarıdır. Diğer bir deyişle, çevre sorunları neden ve sonuçları bakımından birbirleri ile bağlantılı durumdadır. Hava kirliliğinin, ormansızlaşmanın hem bir sonucu hem de nedeni olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, çevrenin herhangi bir unsuruna verilen zararın, genellikle çevrenin bütününe zarar vermesi bunun bir sonucudur. Örneğin, küresel sıcaklıkların artması buzulların erimesine yol açacak, bu da deniz seviyelerini yükseltecektir. Deniz seviyelerinin yükselmesiyle ise, tarım alanları su altında kalacaktır. Bu durum, gıda güvenliğinin zarar görmesinden, insanların göç

etmesine ve ekonomilerin sürdürülebilirliğine kadar ciddi sorunlar doğuracaktır (Chalabi, 2023, s. 11). Bunun sebebi ekosistemde yer alan bileşenlerin karşılıklı etkileşim içinde olması ile açıklanmaktadır. Çevre sorunlarının karmaşıklığı ve çok yönlülüğü de bu bağlılığın bir sonucudur. Çevre sorunlarının çok yönlülüğü, söz konusu sorunların diğer toplumsal sorunlardan soyutlanamayacağını göstermektedir. Bu sebeple, çevre sorunlarına karşılık olarak etkin bir mücadele sağlanabilmesi için bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir. Bununla birlikte, çevre sorunlarının büyük ölçüde evrensel olduğu ifade edilmelidir. Başta bölgesel olarak algılanan çevre sorunları, zamanla evrensel bir hale gelmiş ve iklim değişikliği gibi küresel çapta bir çevre sorununa dönüşmüştür. Dolayısıyla, küçük çapta başlayan çevre sorunları uzun vadede bütün insanlık ve hatta diğer canlıları etkileyen ve gelecek kuşakları da etkilemeye devam edecek bir problem haline gelmiştir. Zira çevre sorunlarının yarattığı bozulma ve olumsuz sonuçların eski hale getirilmesinin güçlüğü, sorunların kalıcı hale gelmesine sebep olabilecektir. Son olarak, çevre sorunlarının tespit edilmesinin her zaman kolay olmadığı belirtilebilir. Bu durum ise çevresel sorunların karmaşıklığı ve söz konusu sorunların olumsuz sonuçlarını tespit edecek yöntem ve teknolojilerin günümüz şartlarında yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır (Güneş, 2023, s. 28).

Çevre sorunlarının günümüzde yarattığı tahribatların bir diğer sonucu, uluslararası alanda çevre ile ilgili düzenlemeler yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmış olmasıdır. Başka bir ifade ile çevre sorunlarının çevreye ve insanlığa verdiği zararların ciddiyetinin anlaşılması, insanlığı bu sorunlara karşı önlem almaya yöneltmiştir. Bunun önemli bir sonucu olarak çevre sorunları uluslararası alanda ele alınmıştır. Çevre Hukukunun uluslararası hukuktaki gelişimine ileriki başlıklarda değinilecektir. Ancak, Stockholm Konferansı çevre hukuku konusunda atılmış en önemli adımlardan bir tanesidir. Bu sebeple, bu başlık altında kısaca bahsedilmesi uygun olacaktır. 1972 Haziran ayında Stockholm’de gerçekleştirilen Çevre Konferansında çevre sorunlarının ele alındığı görülmektedir. Konferansta, çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesini bütün insanlığa benimsetecek ve çevrenin korunması için alınacak önlemler konusunda yol gösterecek nitelikte karar ve görüşler içeren bir bildirge hazırlanmıştır. Bu bildirge ile birlikte çevre sorunlarının evrenselliği de kabul edilmiştir. Stockholm Konferansı’nın önemli sonuçlarından bir tanesi de, Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) kurulmasına öncülük etmesidir. Bu kuruluşun kurulması ile birlikte diğer birçok

uluslararası kuruluş da ilgi alanlarını çevresel konulara yöneltmeye başlamıştır (Keleş ve Hamamcı, 1993, s. 17).

1.3 Çevre Sorunlarına Yönelik Etik Yaklaşımlar

Çevre sorunlarının ortaya çıkması ve bu sorunların ciddiyetinin artması ile birlikte insanoğlu bir çözüm arayışına girmiş ve çevrenin korunması ve geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu sayede, çevre sorunlarına yönelik birtakım fikir ve düşünceler, çevreye ilişkin etik yaklaşımları ortaya çıkartmıştır. Bu etik yaklaşımlar ve etik yaklaşımlara tepki olarak savunulan yeni yaklaşımlar ortaya çıktıkça çevre sorunlarının ve çevrenin öneminin anlaşılması sağlanmıştır (Kayaer, 2013, s. 69). Çevreye ilişkin etik yaklaşımlar genel itibari ile insan merkezli (Antroposentrik), canlı merkezci (Biosnetrik) ve çevre merkezci (Ekonsentrik) yaklaşım olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

İnsan merkezli yaklaşımın temelini insan oluşturmaktadır. Burada korunması ve değer verilmesi gereken asıl varlık insan olarak karşımıza çıkmakta ise de insan dışındaki diğer varlıklara da bir değer atfedilmektedir. Bu sebeple, insana sınırsız bir hareket kabiliyeti tanınmamaktadır. Yine de, insan evrenin en önemli canlısıdır ve hiyerarşik bir sıralamada doğanın en üst noktasında bulunmaktadır. İnsan merkezli yaklaşıma göre doğadaki hayvan ve bitkiler gibi diğer canlılar yalnızca insanların tüketimi ve kullanımı için var olmaktadır. Bu düşüncenin altında yatan neden ise doğanın sınırsız bir kaynak olduğuna ve çevrenin insan için yararlı olduğu ölçüde değerli olduğuna inanılmasıdır. Dolayısıyla, insan merkezli yaklaşımın çevrenin değerini korumaktansa insani çıkarları gözettiğini ifade etmek mümkündür (Kocatüfek, 2022, s. 18). Diğer yandan, bu görüşe göre insanın çevreye yaptığı müdahalelerin sınırlarının aşılması halinde insanın varlığı da tehlikeye düşecektir. Bu sebeple, insanın doğaya olan müdahalelerinde sınırların çizilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bu bakımdan çevrenin tek başına bir değeri bulunmamakta ve çevre insana hizmet ettiği ölçüde korunmaktadır (Güneş, 2023, s. 32).

Bazı düşünürlere göre çevre sorunlarının temelinde yatan sebeplerden biri, insan merkezli yaklaşımın benimsenmesidir. Bu sebeple, insan merkezli yaklaşıma bir tepki olarak canlı merkezli yaklaşım doğmuştur. Canlı merkezli yaklaşıma göre, insanın yanı sıra diğer canlı varlıkların da değeri ve hakkı bulunmaktadır. İnsan değeri, doğadaki diğer canlı varlıklardan üstün tutulmaz. Burada, çevrenin ve diğer canlıların insana sağladıkları faydadan bağımsız olarak tek başlarına değeri bulunmaktadır. İnsan ve doğada var olan bütün canlılar eşit düzeyde değere sahiptir. Dolayısıyla çevresel varlıklar sırf kendi

değerlerinden kaynaklı olarak korunmalıdırlar. Bu yaklaşımda, çevrenin korunması için canlı merkezli yaklaşımın hukuksal alanda, eğitimde ve uygulamada yer alması ve yeni çevre politikalarının oluşturulması gerektiği düşüncesi hâkimdir (Ağbuğa, 2016, s. 42). Günümüzde bu yaklaşımı savunan pek çok düşünür bulunmaktadır. Ancak, bu görüşün pratik yaşamda bazı zorluklarla karşılaşması bu görüşün de eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu eleştirilerden bir tanesi, insan ve diğer canlıları eşitlemenin anlamsız olduğudur. Yine, doğada yaşamak için öldürmenin zorunlu olması, vahşi yaşama müdahale edilememesi ve buradaki yaşamın savunulmasının zorluğu yapılan diğer eleştiriler arasındadır. Diğer yandan bu yaklaşımda insan düşmanlığı yapıldığını savunan görüşler de bulunmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 196).

Canlı merkezli yaklaşımda doğada var olan bütün canlılara bir değer atfedilmektedir. Ancak, bu yaklaşımda canlı varlıkların dışında kalan cansız varlıkların dışarıda bırakıldığı görülmektedir. Fakat canlılar ihtiyaçlarının pek çoğunu yaşadıkları çevrede var olan cansız varlıklardan faydalanarak gidermektedir. Dolayısıyla, canlı ve cansız varlıklar arasında derin bir bağlantı bulunmakta ve bu karmaşık bağlılık ilişkileri, organik bir bütün meydana getirmektedir. Bu bütünün içerisinde yer alan dengenin bozulması doğrudan canlı varlıkların etkilenmesi anlamına da gelecektir. Dolayısıyla, cansız varlıkları canlı varlıklar için bir kaynaktan ibaret görmek ve cansız varlıklara herhangi bir değer atfetmemek ahlaki açıdan yetersiz görülmektedir. İşte bu yetersizlikten kaynaklı olarak çevre merkezci etik yaklaşım oluşmuştur. Çevre merkezci yaklaşıma göre canlılara olduğu kadar doğada yer olan cansız varlıklara da değer atfedilmelidir. Bu düşünce ise, çevreye bir bütün olarak atfedilecek değerden kaynaklı olarak haklar verilmesi gerektiği anlamına gelmektedir (Gülersoy ve Dursun, 2023, s. 29).

Canlı merkezli ve çevre merkezli yaklaşımlarda, tam anlamı ile bir “insan düşmanlığı” düşüncesi yer almasa da insanın evrendeki yeri ve değerinin oldukça küçümsendiği görülmektedir. Diğer yandan, insan merkezli yaklaşımda insanın değeri yüceltilmekte ve doğanın insan ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması hatta tüketilmesi düşüncesi yer almaktadır. Görüldüğü üzere, bu yaklaşımlardan birinin diğerine tercih edilmesi gibi bir durum söz konusu olamayacaktır. Öyle ki insan merkezli yaklaşım çevre düşmanlığını, diğer yaklaşımlar ise insan düşmanlığını içinde barındıracak niteliklere sahiptir. Bu sebeple, bazı düşünürler bu yaklaşımların dışında yeni bir yaklaşımın gerekliliği üzerinde durmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 198).

Çevre sorunlarının artmasıyla ortaya çıkan çevreye ilişkin etik yaklaşımlar ve bunlara tepki olarak ortaya çıkan yeni etik yaklaşımlar hem hukuk düzeninde yaşanan gelişmeler temel olmakta, hem de düşünce ve davranışlarımızı şekillendirmektedir. Bu sebeple, çevre sorunlarının öneminin anlaşılabilmesi ve çevrenin korunması amacı doğrultusunda, gerek hukuki alanda düzenlemelerin yapılabilmesi, gerekse günlük yaşamımızı ilgilendiren etkili çözümlerin üretilebilmesi için çevre etiği yaklaşımlarının önem arz ettiğini ifade etmek gerekmektedir.

1.4 Çevre ve İklim Değişikliği

Çevre sorunlarının temel kaynağının, insanın yaşamakta olduğu çevreyi kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürerek var olan kaynakları aşırı tüketmesi olduğu bir önceki başlıkta vurgulamıştı. İnsanın yarattığı bu dönüşüm sonucunda gelişen iklim değişikliği, çevre sorunlarının başında gelmektedir (Beşballı, 2023, s. 501). İklim değişikliğinin küresel boyutta yarattığı etkiler ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir ve iklim değişikliği bugün gelinen noktada günlük hayatı doğrudan etkilemektedir. Öyle ki, iklim değişikliğinin yaratacağı ve gelecek nesilleri etkileyecek olan olası sorunlar ve bu sorunların telafisinin güçlüğü, “iklim krizi” kavramını ortaya çıkartmıştır. İklim değişikliği ciddi bir çevre sorunu olarak nitelendirilmekte ve insan haklarını önemli ölçüde tehdit etmektedir. Bu sebeple, iklim değişikliği kavramının önemi, çevreye ve insan haklarına olan etkisi, bu çalışma kapsamında iklim değişikliğinden kısaca bahsetmeyi gerekli kılmaktadır.

İklim, *“yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava koşullarının ortalama özelliklerinin yanı sıra, onların oluşma sıklıklarının zamansal dağılımlarının, gözlenen aşırı uç değerlerin, şiddetli olayların ve tüm değişkenlik tiplerinin bileşimi”* şeklinde tanımlanmaktadır (Türkeş, 2008, s. 27). İklim değişikliğinin tanımı ise Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin² 2. maddesinde yapılmıştır³. İlgili maddede iklim değişikliğinden, doğal iklim değişikliği ile birlikte insan

²“Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki insan kaynaklı tehlikeli etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmayı hedeflemektedir. 1980’lerin sonunda Hükümetlerarası Konferanslarda uzunca bir süre müzakere edilmiş,1992 yılında Rio’da gerçekleştirilen Yeryüzü Zirvesi’nde imzaya açılmıştır. Sözleşme, devletlerin iklim değişikliğindeki farklı sorumluluklarını esas alarak, taraf ülkeleri yükümlülük türleri açısından üç ayrı grupta sınıflandırmıştır. 1994 yılında yürürlüğe giren sözleşmeye hali hazırda 197 ülke taraftır.” <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

³Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi’nin 2. maddesi; *“iklim değişikliği”, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik demektir.”*

faaliyetlerinden oluşan değişiklik olarak bahsedilmiştir. Görüldüğü üzere, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde, iklim değişikliğinin doğal ve insan kaynaklı olabileceği vurgulanmıştır. İnsan aktiviteleri neticesinde kaynaklanan iklim değişikliği çevreye ve insan haklarına yönelik etkili ve yaygın bir tehdit olarak kabul edilmektedir (Çakan, 2023, s. 21).

İklim değişikliğine neden olan pek çok etken bulunmakla birlikte sera gazları bu etkenler arasında büyük bir role sahiptir. Sera gazları olarak adlandırılan sıcak gazlarının ortaya çıkması ve ozon tabakasının incelenmesi iklim değişikliğinin geniş ve gözlemlenebilir boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur (Fırat, 2022, s. 1157). Sera gazlarının artmasının başında gelen sebeplerden bir tanesi insan aktiviteleridir. Sanayileşme ile birlikte fosil yakıt kullanımı ve enerji üretimi artmış, ormanların yok olması hızlanmıştır. Dünya nüfusunun artması tarımsal etkinlikleri dönüştürmüş ve arazilerin kullanımı büyük ölçüde değişmiştir. Bunların bir sonucu olarak ise sera gazları arasında en büyük paya sahip olan karbondioksitin yayılımı artmıştır (Doğan, 2005, s. 63). Karbondioksitin atmosferdeki emilimi büyük oranda insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır ve iklim değişikliğini tetikleyen en büyük tehditlerden biri olarak ifade edilmektedir.

İklim değişikliğinin hem doğal çevre üzerinde hem de insan yaşamı üzerinde yarattığı olumsuz etkiler yadsınamaz bir hale gelmiştir. Özellikle deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı sıcaklıklar, beklenmeyen hava olayları gibi iklim değişikliğinin sebep olduğu başlıca olaylar insan hayatına doğrudan etki etmektedir. İnsanların geçim kaynaklarının azalması, sağlık problemleri ve bazı coğrafî bölgelerin yaşanamaz hale gelmesi bu etkilerin başında gelmektedir (Yüksel, 2022, s. 344). İklim değişikliği okyanusların ve atmosferin ısınmasına sebep olmakta, bu durum ise kar ve buzların azalmasına ve deniz seviyesinin yükselmesine sebebiyet vermektedir. Kar ve buzların azalması ise içme sularının kalitesinin ve miktarının azaltmaktadır. Bu durum insanların temiz içme suyuna erişimini güçleştirmektedir. Özellikle, günümüzün mevcut koşullarında temiz su kaynağına erişim noktasında dezavantajlı olan toplumlar, iklim değişikliğinin sonuçlarından diğer toplumlara kıyasla daha çok etkilenmektedir. Yine, iklim değişikliği sonucunda pek çok insanın yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalacağı ve fırtına, sel, kuraklık gibi aşırı doğa olaylarının da insan hayatını tehdit edeceği tahmin edilmektedir

şeklinde dir. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf (Erişim tarihi: 18.03.2025).

(Çakan, 2023, s. 22). İnsan kaynaklı iklim değişikliğinin şu anda yılda 400.000 ölüme neden olduğu tahmin edilmekte ve 2030 yılına kadar bu sayının yılda 700.000'e çıkacağı öngörülmektedir (Albers, 2017, s. 117). Yine, 2021 yılında iklimle ilgili afetler nedeniyle 38 milyondan fazla insan yeni yerinden edilmiştir. Bu durum diğer hakların yanı sıra yeterli barınma, eğitim, sağlık ve güvenlik haklarının kullanımını da doğrudan etkilemektedir. (OHCHR, UNEP and UNDP, 2023, s. 5) Sonuç olarak iklim değişikliği yaşam hakkı, sağlık hakkı, kültür hakkı, gıda hakkı, mülkiyet hakkı ve kalkınma hakkı gibi uluslararası düzeyde tanınmış temel insan haklarının hayata geçirilmesine giderek daha fazla etki etmektedir. Ayrıca, söz konusu etkilerin gelecek kuşaklarda daha çok hissedileceği de açıktır (Bratspies, 2015, s. 34).

Bu sebeple iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki bağlantı son yıllarda küresel çapta kabul görmeye başlamış, zamanla insan hakları odaklı bir yaklaşım benimsenmiş ve bazı uluslararası belge ve metinlerde bu bağlantıya açıkça yer verilmiştir. Paris Anlaşması bu belgeler arasında en dikkat çekici olanıdır. Zira bu anlaşma insan hakları ve iklim değişikliği arasındaki ilişkinin önemini ve ciddiyetini açıkça kabul etmiş ve iklim değişikliğinin bütün insanlığın ortak sorunu olduğunu vurgulamıştır (Çakan, 2023, s. 27). Ancak, bu gibi anlaşmalar bireylerin ya da grupların devletlere karşı mahkeme nezdinde başvuruda bulunmalarına olanak sağlamamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, iklim değişikliğinin insan hakları hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi var olması gereken denetim mekanizmalarının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim iklim değişikliği davaları uluslararası yargı mekanizmalarının önüne sıklıkla gelmeye başlamıştır. Günümüzde AIHM'e başvuruların yapıldığını görmekteyiz. Ancak, AIHS'de henüz çevrenin korunmasına ilişkin herhangi bir metin bulunmamaktadır. Bu sebeple iklim değişikliği ile ilişkilendirilebilecek bir hakka da sözleşme kapsamında yer verilmemiştir. Yine de Mahkeme'nin çevrenin korunması yönünde geliştirdiği içtihatların, iklim değişikliğinin insan haklarına yönelik olumsuz sonuçlarını da gözeticeği düşünülmektedir (Yüksel, 2022, s. 404-406).

AIHM geliştirdiği içtihatlar ile çevrenin korunmasına katkı sağlıyor ise de, Mahkeme'nin mağdur kavramını oldukça dar yorumladığını ifade etmek gerekmektedir. Nitekim bireysel temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi bireysel başvuruları gerekli kılmaktadır. Her ne kadar Sözleşme'nin 34. maddesine göre gerçek kişilerin yanı sıra özel tüzel kişiler ve gruplar da Mahkeme'ye başvuru yoluna gidebilecek ise de, başvuruçuların

Sözleşme kapsamında korunan haklarının ihlal edildiğini ve bu ihlalden doğrudan etkilendiklerini kanıtlamaları gerekmektedir. Dolayısıyla Mahkeme'nin benimsemiş olduğu bireysel-mağdur merkezli yaklaşım, iklim değişikliği ile mücadelede etkili bir araç olan halk davası (*actio popularis*)⁴ açılmasını mümkün kılmamaktadır. Bu kapsamda, mevcut insan hakları çerçevesi iklim değişikliği ve bunun toplumlar üzerindeki etkisine yönelik yeterli bir koruma sağlamamaktadır. Temiz ve sağlıklı bir çevreye ilişkin açık, özel bir insan hakkının uluslararası alanda tanınması ise çevrenin özellikle yargısal boyutta korunmasına katkı sağlayacak, bununla birlikte iklim davalarının ele alınması da mümkün hale gelecektir. Örneğin, sağlıklı bir çevre hakkı kapsamında, başvuruçuların bir faaliyet sebebiyle sağlıklarının doğrudan zarar gördüğünü kanıtlamaları gerekmeyecek, hakkın ihlali için söz konusu faaliyetin yalnızca yaşanması sağlıklı bir ortam oluşturduğunun kanıtlanması yeterli olacaktır (Albers, 2017, s. 122-127).

Bu bağlamda AIHM'e yapılan başvurulardan önemli bir tanesi Portekiz vatandaşları tarafından yapılan başvurudur⁵. Başvuru ikisi yetişkin, dördü çocuk olmak üzere altı kişi tarafından Avrupa Birliği üyesi 27 devlet ve AIHS'ye taraf 6 devlet olmak üzere toplam 33 devlet aleyhine yapılmıştır. Başvurucular, davalı devletlerin iklim değişikliğiyle mücadelede ve sera gazının yayılmasının engellenmesinde yetersiz kaldığını ileri sürerek, bu ihmalkârlığın başta Sözleşme'nin 2. maddesinde düzenlenen yaşam hakkı ve 8. maddesinde düzenlenen özel ve aile hayatı hakkı olmak üzere çeşitli sözleşme haklarının ihlaline yol açtığını ileri sürmüştür. Başvuruya konu olan şikâyet, özellikle genç bireylerin artan sıcaklıklar, orman yangınları ve hava kirliliği gibi çevresel risklerden fiziksel ve psikolojik olarak orantısız şekilde etkilendiği iddiasına dayanmaktadır (Turgut, 2023). AIHM Büyük Dairesi, 9 Nisan 2024 tarihli kararında Portekiz ve Ukrayna dışındaki devletler bakımından yer bakımından kabul edilemezlik kararı vermiştir. Mahkeme'ye göre başvurunun konusunu oluşturan olaylar, söz konusu devletlerin yargı yetkisi dışında gerçekleşmiştir. Mahkeme'ye göre, iklim değişikliğiyle mücadele için önlemler alma konusunda her devletin kendi yükümlülükleri vardır. Bu bağlamda önlemlerin başka bir devletin eylemi veya ihmali ile belirlenmesi mümkün değildir.

⁴Halk Davası (*actio popularis*); "bireylerin kişisel ve doğrudan bir hakları etkilenmeksizin toplumun menfaatlerinin ihlal edildiği iddiası ile açılan davalar" olarak ifade edilmektedir.

⁵AIHM, Case of Duarte Agostinho and Others/Portugal and 32 Others, Application No: 39371/20. <file:///C:/Users/ab266746/Downloads/Grand%20Chamber%20decision%20Duarte%20Agostinho%20and%20Others%20v.%20Portugal%20and%2032%20Others%20-%20inadmissible.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Mahkeme Portekiz bakımından da başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Ancak bu kez, iç hukuk yollarının tüketilmemiş olmasını gerekçe göstermiştir. Son olarak, başvuruçuların Ukrayna'ya yönelik şikâyetlerini geri çekmeleri Ukrayna yönünden başvurunun düşmesiyle sonuçlanmıştır (Büyüktavşan ve Mollamahmutoğlu, 2023, s. 64). Mahkeme başvuruda kabul edilemezlik kararı vermiş ise de iklim davalarının sayılarının gün geçtikçe artması ve bu iddiaların Mahkemece ciddiyeyle değerlendirilmesi olumlu bir gelişme olarak ifade edilebilecektir.

Mahkemenin bu konuda vermiş olduğu diğer bir karar *KlimaSeniorinnen Schweiz ve Diğerleri/İsviçre*⁶ kararındır. İsviçreli yaşlı kadınlardan oluşan bir sivil toplum örgütü olan KlimaSeniorinnen Schweiz ve dört bireysel başvuruçusu, İsviçre devletinin iklim değişikliğiyle mücadelede yeterli önlem almadığını ileri sürerek, yaşam hakkı ve özel hayatın korunması hakkının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Başvuruçular, özellikle yaşlı kadınların aşırı sıcaklardan daha fazla etkilendiğini ve bu nedenle devletin pasifliği nedeniyle somut bir risk altında olduklarını belirtmiştir. Mahkeme, bireysel başvuruçuların somut ve kişisel zararlarını yeterince ortaya koyamadıkları gerekçesiyle mağdur sıfatını kazanamadıklarına karar vermiştir. Ancak KlimaSeniorinnen Schweiz'in, üyelerinin temsil ettiği özel risk grubu ve çevresel haklarla ilgili özel çalışma alanı nedeniyle mağdur sıfatını haiz olduğuna karar vermiştir. Bununla birlikte Mahkeme, mağdur sıfatı kavramını genel olarak dar yorumlamaya devam etmiş, çevresel etkiler gibi kolektif zararlarda dahi bireysel başvuruçular üzerindeki kişisel ve doğrudan etkileri yüksek bir eşiğe bağlamıştır.

Bununla birlikte, iklim değişikliğinin çevre üzerindeki sonuçlarının insan yaşamını tehdit etmesi ile birlikte devletlerin emisyon azaltımı konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmemelerinin insan haklarını ihlal edebileceği iddiası ile ulusal mahkemelere de davalar açılmaya başlanmıştır. Bu hususta verilebilecek en çarpıcı örnek *Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti* davasıdır. Urgenda isimli çevre vakfı 886 Hollanda vatandaşı adına, devletin iklim değişikliğine karşı gerekli önlemleri almaması sebebiyle mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme öncelikle vakıf tarafından gelecek kuşakların temsil edilmesinin hukuken mümkün olmadığını ifade etmiştir. Yine de Mahkeme, önlem alınmaması halinde mevcut genç kuşağın ve gelecek kuşakların iklim değişikliğinin

⁶AIHM, Case of Verein Klimaseniorinnen Schweiz And Others/Switzerland, Application No: 53600/20. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-233206> (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

olumsuz sonuçlarından daha fazla etkileneceğini kabul etmiştir. Mahkemeye göre devletin, karbon emisyonu seviyesinde %25'in aşagısında azaltım amaçlayan politikaları, özen yükümlülüğünü ihmal etmektedir. Mahkeme bu oranının belirlenmesinde bilimsel araştırmaları ve özellikle Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli⁷ görüşmelerinde belirlenen hedefi göz önünde bulundurmıştır. Sonuç olarak mahkeme, mevcut iklim politikalarını yetersiz bulmuş ve Hollanda hükümetinin, emisyonun azaltılması için gerekli önlemleri alınması gerektiğine kanaat getirmiştir. Kararda dikkat çekici diğer bir husus da, mahkemenin kararını verirken iklim değişikliğine karşı yeterli önlem alınmamasının, AİHS'de düzenleme bulan özel ve aile hayatının korunması ve yaşam hakkını ihlal ettiğini belirtmesidir. Böylece Mahkeme, AİHM'in aksine bir görüş benimsemiş ve yalnızca bireysel haklar değil kolektif haklar söz konusu olduğunda da AİHS hükümlerinin uygulanabileceğini kabul etmiştir (Gosseries, Kadayıfçı ve Atalay, 2019, s. 35).

1.5 Çevre Hukukunun Konusu ve Amacı

Çevrenin hukuksal anlamda önem kazanması için dünyada birtakım gelişmelerin yaşanması gerekmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere, çevre sorunlarının ciddi boyutlara ulaşip dünya çapında bir problem haline geldiğinin anlaşılması 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Çevre sorunlarının ciddiyetinin artması ile birlikte, küresel çaptaki ekolojik bir yıkımın yaşanması öngörü olmaktan çıkmış ve açık bir şekilde kendini göstermiştir. Öyle ki, günümüzde tüketim anlayışının hâkim olduğu dünyada iklim değişmiş ve doğal hayatın bir kısmı yok olmuştur. Dünyanın tamamına egemen olan bir tüketme ve yok etme kültürü, toplumsal düzenin ve doğal dengenin gittikçe bozulmasına neden olmuş ve dünyanın geleceğini tehdit altına almaya başlamıştır (G. Erdoğan, 2009, s. 1). Böylece, çevre sorunları ülkelerin tek başına çözemeyecekleri boyutlara ulaşmış ve küresel boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Yaşamın temel ihtiyaçlarından olan su, hava, toprak gibi çevresel değerlerin korunması için hukuki güvenceler sağlanması gerektiği anlaşılmış ve çevrenin korumasına ilişkin bazı önlemlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kaypak, 2012, s. 214). İşte bu

⁷“Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli; 1988 yılında Birleşmiş Milletlere bağlı olarak faaliyet gösteren iki uzman kuruluş olan Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından, iklim değişikliği konusunda mevcut bilimsel, teknik ve sosyo- ekonomik bilgi ve çalışmaların değerlendirilmesi, bilimsel çıktılar ışığında iklim değişikliğiyle mücadele ve iklim değişikliğine uyum konularında karar vericilere yol göstermek amacıyla kurulmuştur.” <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/IPCC%20TR.pdf> (Erişim Tarihi: 04.04.2025).

gerekliliğın bir sonucu olarak ortaya çıkan çevre hukuku, insanın doğal ve yapay çevresini meydana getiren öğeleri korumakta ve geliştirmekte, aynı zamanda bu öğeleri hukuki düzenleme altına almaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 48). Bu bağlamda çevre hukukunun konusunu; çevresel varlıkların korunmasına ve bu varlıklardan yararlanmaya ilişkin hukuki düzenlemeler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, çevrenin korunması ve çevreden yararlanılması konusunda çatışma yaşandığında bu sorunun çözümüne ilişkin hukuki düzenlemelerin yapılması, çevre hukukunun konusunu oluşturacaktır. Bununla birlikte, çevre hukuku kapsamında yapılan hukuki düzenlemeler genel itibari ile insan faaliyetlerini sınırlandırmaya yönelik olarak yapılmaktadır. Zira çevre sorunlarının günümüzde bu kadar ciddi boyutları ulaşmasının temel nedeninin insanın doğaya yapmış olduğu aşırı müdahaleler olduğunu ifade etmek mümkündür. Ayrıca, çevre kirliliği ile doğal kaynak ve varlıklar da çevre hukukunun temel konularından birini oluşturmaktadır (Güneş, 2023, s. 33).

Çevresel değerlere hukuki güvenceler kazandırarak çevrenin korunması ve geliştirilmesinin sağlamak ise çevre hukukunun temel amacını oluşturmaktadır. Çevre hukuku, çevreyi korumayı daha çok “koruma sorunu” olarak ele almaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 58). Bu bağlamda, korumanın kimin tarafından gerçekleştirileceği ve ne ölçüde olacağı değerlendirilmesi gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrenin korunması söz konusu olduğu için çevresel varlıkların korunması ve geliştirilmesinin önem arz ettiği ifade edilebilir. Ancak, buradaki korumanın insanlardan soyutlanarak sağlanamayacağını göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira çevrenin korunması çevresel varlıkların bir araya getirilip insanlardan uzaklaştırılması ile sağlanamayacaktır. Çevrenin korunması için yapılması gereken çevresel varlıkların toplumsal kullanımını düzenlemektir. İşte, çevre kanununun asıl amacı, bu düzenlemeleri sağlamaktır. Böylece, ekosistemin işleyişi bozulmadan çevresel varlıkların kullanımı için gerekli yöntemler belirlenebilecektir (Turgut, 2006, s. 20). Dolayısıyla, insan ve çevresel varlıkların korunmasının bir bütün olarak ele alınması gerekmekte ve çevresel varlıkların korunması ile bu varlıkların kullanılması arasında ekolojik dengeyi sağlayacak yöntem ve düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir.

Çevre hukukunun diğer bir amacının da insan sağlığının korunması olduğu ifade edilmektedir (Güneş, 2023, s. 34). Zira çevre sorunlarının yaratmış olduğu bozulmalar, insan sağlığını doğrudan etkilemektedir. Özellikle, çevre kirliliği gibi küresel çaptaki

evre sorunları insan sağlığını önemli ölçüde tehdit etmektedir ve insanın içinde yağadığı ekosistemden etkilenmemesi mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda çevrenin ve çevresel varlıkların korunmasının insan sağlığı ile yakından iliğkili olduğunu ve evre hukukunun bir amacının da insan sağlını korumak olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1.6 evre Hukukunun Nitelikleri

evre hukukunun nitelikleri arasında, disiplinler arası olma, dinamiklik, geniğ kapsamlılık, karma hukuk dalı olma ve sınırlayıcılık bulunmaktadır. evre hukukunun nitelikleri bağlıca şu şekilde açıklanabilir. evre hukukunun en temel niteliklerinden biri dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Zira bilimsel ve teknolojik geliğmeler doğrultusunda değiğen çevresel sorunlar ve toplumsal gereksinimler, bu hukuk dalının esnekliğini ve sürekli olarak yeni düzenlemelere açık olmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun yanı sıra, evre hukukunun disiplinler arası olması evre hukukunun diğer bir niteliğidir ve evre kavramının geniğ kapsamlı yapısından kaynaklanmaktadır. Çevrenin etkin bir şekilde korunabilmesi, evre hukukunun doğa bilimleri ve sosyal bilimlerle iç birliği içerisinde alığmasını gerekli kılmaktadır. Bu da evre hukukunu çok yönlü bir alan hline getirmektedir. Aynı zamanda, evre hukukunun geniğ kapsamlı bir hukuk dalı olması, yalnızca belirli çevresel sorunları değil, yağamın bütün alanlarını içerecek bir geniğliğe sahip olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte, evre hukukunun sınırlayıcı bir niteliği bulunmaktadır. Nitekim kamu yararı doğrultusunda özel mülkiyet hakkı bağta olmak üzere bazı temel hak ve özgürlükler, bugünkü ve gelecekteki kuğaklara yağanabilir bir evre bırakmak amacıyla sınırlandırılabilir. Son olarak, evre hukuku karma bir hukuk dalı olma özelliği tağımaktadır. evre hukukunun sorunlarının çözümlenmesinde kamu hukukunun mu yoksa özel hukukun mu konusu olduğu sorusu evre hukukunun niteliğine iliğkin tartığılan konulardan biri olarak karėımıza çıkmaktadır. evre hukuku ile ilgili yapılan düzenlemeler bağlangıta komėuluk iliğkileri çerçevesinde özel hukukla ilgili olarak yapılmaktaydı. Ancak, özellikle kamu yararı kavramının devreye girmesi ve evre hukukunun sınırlayıcı niteliği ile birlikte evre hukuku, kamu hukuku ağırlıklı bir hukuk dalı olarak görülmeye bağlanmığtır. Her ne kadar evre hukuku kamu hukukuna daha yakın olsa da özel hukuk iliğkilerinde de büyük ölçüde yer alması sebebiyle özel hukuku da ilgilendirdiğini ifade etmek gerekmektedir (Keleğ ve Ertan, 2002, s. 58-61).

1.7 Çevre Hukukunun Temel İlkeleri

Çevre hukukunun gelişiminde çevre hukukunun temel ilkeleri önemli bir yere sahiptir. Zira bu ilkeler uluslararası çevre hukukunun temelini oluşturmaktadır. Çevre hukukunun temel ilkeleri hem çevre sorunlarının belirlenmesinde ve çözümünde temel bir rol oynamakta hem de çevre hukukunun gelişim ve değişiminde önemli katkılar sağlamaktadır (Turpancı, 2008, s. 56). Çevre hukukunun temel ilkeleri; önleme ilkesi, ihtiyat ilkesi, kirleten öder ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ilkesi ve katılım ilkesidir. Belirtmek gerekir ki, bu ilkeler bir bütün olarak değerlendirildiği için söz konusu ilkeleri birbirinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir.

1.7.1 Önleme ilkesi

Önleme ilkesi çevre hukukunun en önemli ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Önleme ilkesi, bir sorun ortaya çıkmadan önce o sorunun engellenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu ilkenin temelinde “*Önlemek, tedavi etmekten iyidir*” düşüncesi yer almaktadır. Çevre sorunları baş göstermeye başladığında bu sorunların telafi edilebileceği düşünülmekteydi ve çözüm arayışları da sorunların telafi edilmesine yönelikti. Ancak, zamanla çevre sorunlarının telafi edilmesinin çok güç, hatta çoğu zaman telafisinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Böylece, çevre sorunlarının olumsuz etkilerinin yıllar sonra dahi ortaya çıkabileceğinin anlaşılmasıyla birlikte önleme ilkesinin önemi de farkına varılmıştır. Bu bağlamda, telafi etmeye yönelik olan çözüm arayışları yerini koruma düşüncesine bırakmış ve önleme ilkesi çevre hukukunun önemli ilkelerinden bir tanesi haline gelmiştir (Miser, 2010, s. 43).

Önleme ilkesi, çevre ile ilgili mevcut problemlerin giderilmesinden ziyade, bu sorunlar ortaya çıkmadan önce engellenmesi ile ilgilenmektedir. Sorunların ortaya çıkmadan önce engellenmesi ekonomik fayda da sağlamaktadır. Şöyle ki, çevre sorunlarının yaratmış olduğu zararların çözüm ve telafisine yönelik yapılan çalışmalar, çoğu zaman yüklü maliyetleri beraberinde getirmektedir. Bu sebeple, önleme ilkesinin uzun vadede ekonomik bakımdan fayda sağladığını ifade etmek gerekmektedir. Çünkü çevre sorunlarının ortaya çıkmasından önce alınacak tedbirlerin maliyeti, çevre sorunları sonucunda ortaya çıkacak zararların giderilmesi için yapılacak maliyetten daha az olacaktır. (Güneş, 2023, s. 53). Önleme ilkesinin etkinliği ve daha az maliyetli oluşu, bu ilkenin çevre hukuku ile ilgili birçok hukuki metinde yer almasına zemin hazırlamıştır.

Önleme ilkesi, Avrupa Birliği’ni kuran anlaşmalarda, devletlerin anayasasında ve pek çok kanun metinde yer almaktadır (Gürkan, 2023, s. 46).

Önleme ilkesinin ortaya çıkmasıyla birlikte, önleme ilkesi ile bağlantılı alt ilkeler de geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, kirliliği, doğduğu yerde önlemeyi ifade eden “kaynakta önleme” ilkesidir. Bu ilkeye bağlantılı olarak ortaya çıkan bir diğer ilke de “yakınlık” ilkesidir. Bu ilkelerin, önleme ilkesi açısından büyük öneme sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Zira bu ilkelerin birtakım pratik faydaları vardır. Örneğin; suların kirlenmesinden önce suda oluşan kirliliğin sebep olduğu fabrikaya ulaşılması düşüncesi bu ilkelerin temeline dayanmaktadır. Bu ilkelerin diğer bir önemi ise küresel olarak etki yaratıyor olmasıdır. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere atık ihraç etmesi önemli bir sorun iken, bu ilkelerle birlikte bu sorunun önlenmesi sağlanmıştır. Nitekim Basel Sözleşmesi⁸ gibi bazı hukuki metinlerde bu ilkeler açık bir şekilde ifade edilerek, ülkelerin, diğer ülkelere tehlikeli atığını gönderemeyeceği öngörülmüştür (Turgut, 2006, s. 28).

Önleme ilkesine ulusal hukuk metinlerimizde de yer verilmiştir. Anayasanın 56. maddesinde, çevre kirlenmesinin önlenmesinden bahsedildiği görülmektedir. Söz konusu maddede; çevrenin kirlenmesinin önlenmesinin devletin ve vatandaşların ortak görevi olduğu vurgulanmıştır. Böylece, önleme ilkesinin ülkemizde anayasal düzeyde ele alındığını ifade etmek mümkündür. Anayasa haricinde Çevre Kanunu⁹’nda da önleme ilkesi ile ilgili birçok düzenlemeye yer verildiğini belirtmek gerekmektedir. Yine, önemli düzenlemeler olarak karşımıza çıkan Biyogüvenlik Kanunu ve Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nda da önleme ilkesine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir (Güneş, 2023, s.57).

Diğer yandan önleme ilkesinin, ihtiyat ilkesi ile sıkı bir ilişkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlkeler arasındaki fark, ilkelerin uygulanabilmesi için sonucun

⁸“Basel Sözleşmesi 1989 yılında kabul edilmiştir. Sözleşmenin amacı, tehlikeli ve diğer atıkların sınırlar ötesi taşınması, bertaraf edilmesi ve geri dönüşümünden doğabilecek tehlikeleri ortadan kaldırmaktır. Atıkların, sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru taşınması, sözleşmenin üzerinde durduğu en önemli unsur oluşturmaktadır. Bugüne kadar sözleşmeyi imzalayan 53, sözleşmeye taraf olan 183 ülke bulunmaktadır. Türkiye sözleşmeyi 22.05.1989 tarihinde imzalamış ve 22.06.1994 tarihi itibarıyla taraf olmuştur.” <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/basel-sozlesmesi-i-5178> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

Basel Sözleşmesi 30.12.1993 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır. https://webdosya.csb.gov.tr/db/kimyasallar/editordosya/Basel_Tr.pdf (Erişim tarihi: 18.03.2025).

⁹2872 Sayılı Çevre Kanunu, Kabul Tarihi: 09.08.1973, Resmi Gazete Yayımlı Tarihi: 11.08.1983. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

gerçekleşme ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Önleme ilkesinin devreye girebilmesi için, ortaya çıkacak sonucun ihtiyat ilkesine göre daha olası olması gerekmektedir. Yani, ihtiyat ilkesi için ihtimal daha düşük tutulmuşken, bu ihtimal önleme ilkesi için daha yüksek tutulmuştur. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, ihtiyat ilkesinin devreye girebilmesi için çevre riskleri konusunda şüphenin olması yeterli olacak iken, önleme ilkesinin uygulanabilmesi için somut bir çevre tehlikesinin var olması gerekecektir (Güneş, 2023, s. 47).

1.7.2 İhtiyat ilkesi

İhtiyat ilkesi, çevreye zarar verme riski taşıyan bir faaliyetin, bu zararın kesin olarak kanıtlanmasını beklemeden, önleyici önlemler alınarak kontrol altına alınmasını öngören bir yaklaşımdır. Bu ilkenin temelinde, çevre üzerindeki potansiyel olumsuz etkiler konusunda ciddi şüphelerin bulunması yeterli görülmekte, kesin bilimsel kanıt şartı aranmamaktadır. Günümüzde tüm bilimsel ve teknolojik ilerlemelere rağmen, çevresel etkiler konusunda hâlâ belirsizlikler söz konusudur. Ancak hukukun genel ilkeleri doğrultusunda yasal düzenlemelerde belirginlik ve açıklık aranır. Bu durum, bir faaliyetin zararları tam olarak ortaya konulana kadar onun zararsız kabul edilmesine neden olabilmektedir. Böyle bir yaklaşım ise, çevreye yönelik ciddi zararların zamanında önlenememesine yol açabilecek ve bu zararların telafisi oldukça güç hale gelebilecektir. İşte bu nedenle ihtiyat ilkesi, bilimsel belirsizliği bir eylemsizlik gerekçesi olmaktan çıkarmaktadır (Boz, 2018, s. 190). Bu ilke, her ne kadar önleme ilkesiyle benzerlik taşısa da ihtiyat ilkesinin ayırt edici yönü, harekete geçilmesi için bilimsel verilerle desteklenmiş olasılıkların bulunmasını şart koşmamasıdır.

İhtiyat ilkesine pek çok uluslararası antlaşmada yer verilmiştir. Bu sebeple söz konusu ilke genellikle örf adet hukuku kuralı olarak ele alınmaktadır (Tabanlı, 2021, s. 146). İhtiyat ilkesini, Çevre Hukukuna ilk taşıyan belge ise Rio Bildirgesidir¹⁰. Rio Bildirgesi haricinde uluslararası herhangi bir metinde ilkenin tanımı yapılmış değildir. Söz konusu ilke Rio Deklarasyonu'nun 15. maddesinde; *“Çevreyi korumak için ihtiyati yaklaşım devletlerin kendi kabiliyetlerine göre geniş olarak uygulanacaktır. Ciddi ve geri dönüştürülemez hasar tehlikesi olan yerlerde tam bilimsel kesinlik eksikliği çevresel*

¹⁰Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 3-14 Haziran tarihlerinde gerçekleştirilen Dünya Çevre Zirvesi toplantıları sonucunda benimsenen Rio Bildirgesi 27 maddeden oluşmaktadır. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1007031> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

kirlenmenin önlenmesi için gecikmenin sebebi olarak kullanılamayacaktır.” şeklinde tanımlanmıştır. Türk hukukunda ise herhangi bir belgede ihtiyatlılık ilkesine yer verilmemiştir. Nitekim bazı düşünürlere göre, ihtiyat ilkesi, bilimsel belirsizliği olduğu durumlarda dahi çevrede oluşabilecek olumsuz etkilerin önlenmesi amacını taşıdığından önleme ilkesinin uzantısı ya da gelişmiş hali olarak değerlendirilmektedir (Keleş ve Ertan, 2002, s. 162).

Son olarak, ihtiyat ilkesinin uygulandığı davalarda ispat külfeti yer değiştirmiş durumdadır. Bu durum ilkenin sağladığı bir fayda olarak değerlendirilebilir. Zira bir faaliyetin çevreye zararlı olup olmadığı konusunda, bu faaliyetin insan sağlığı ve çevre için zararlı olmadığına ispat edilmesi gerekecektir. İhtiyat ilkesi gereğince, potansiyel olarak zararlı görülen bir faaliyetin ayrıca zararlı olduğunun ispat edilmesi gerekmeyecektir (Çavga, 2018, s. 20).

1.7.3 Kirleten öder ilkesi

Kirleten öder ilkesi, çevre hukukunun ilk ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ilke, çevre sorunlarının yoğun ölçekte gündeme gelmesi ile birlikte bir çözüm arayışı olarak, kirliliğin yarattığı faturanın kirletenlerce ödenmesi düşüncesine dayanmaktadır. Kirleten öder ilkesi ilk kez 1972’deki Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) toplantısında ortaya çıkmıştır. OECD tarafından hazırlanan metinde¹¹ kirleten öder ilkesi; *“kirletenin, çevrenin kabul edilebilir durumda olmasının sağlanması için kamunun kirliliği önlemeye ve kontrole yönelik yaptığı masraflarına katlanması”* şeklinde ifade edilmektedir (Bozkurt, 2019, s. 40). OECD’nin yapmış olduğu bu tasnifte üç temel unsurun bulunduğunu belirtmek mümkündür. Bunlardan ilki, kirliliğin önlenmesi için alınması gereken önlemlerin masrafların kirleten tarafından karşılanmasıdır. Bu kirliliğin önlenmesi ve kontrolünün sağlanması için alınacak önlemlerin neler olduğunun kamu otoriteleri tarafından belirlenmesi ikinci unsurdur. Son olarak ise, kamu otoritelerinin önlemleri belirlemesi sırasında hareket noktası, çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasıdır (Göksel, 2004, s. 16). Belirtmek gerekir ki, OECD’nin yaptığı tasniften çevrenin kabul edilebilir hale gelmesi ibaresinden, belli bir ölçüye kadar kirliliğin kabul edilebilir olup olmadığı noktasında açıklık bulunmamaktadır (Gürkan, 2023, s. 48).

¹¹“Kirleten öder ilkesine ilk kez; Çevresel Politikaların Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Rehber İlkeler Konusunda Konsey Tavsiyesi başlıklı metninde yer verilmiştir. Kirleten Öder İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Konsey Tavsiyesi, Konseyin 14 Kasım 1974’teki 372. toplantısında kabul edilmiştir.” (Turgut, 1995, s. 617.).

Kirleten öder ilkesi, uygulanabilirliği bakımından tartışmalıdır. Özellikle çevre kirliliğinin ortadan kaldırılması sürecindeki tüm maliyetlerin bu ilkeye dayanarak tam olarak karşılanıp karşılanamayacağı net değildir. Uygulamada ise devletlerin bu yükümlülüğü yalnızca kirleticiye değil, ilgili taraflar arasında maliyetin paylaşılmasına dayalı olarak yorumladığı görülmektedir (Tabanlı, 2021, s. 147).

Çevre Kanunu'nun 3/g maddesinde kirleten öder ilkesine açıkça yer verilmiştir. Söz konusu düzenleme incelendiğinde, kirlenmeyi önlemek için gerekli tedbirlerin alınmasının kirleten öder ilkesi çerçevesinde kirletene getirilen yükümlülüklerin başında olduğu görülecektir. Bununla birlikte, kirlenmenin meydana gelmesi durumunda kirletenin mevcut kirlenmeyi durdurmak için gerekli önlemleri almakla yükümlülüğü olduğunun açıkça belirtildiği görülmektedir (Turgut, 1995, s. 621). Ayrıca maddenin devamında kirlenmenin önlenmesi, giderilmesi ya da azaltılması için kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılacak masrafların, kirletenden 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre tahsil edileceği düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere Çevre Kanunu, potansiyel kirleticilerin faaliyetlerini gerçekleştirirken birtakım önlemleri almaları gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim kanun maddesinde yer alan “öder” kelimesi, önlemlerin alınmasındaki maliyetlere potansiyel kirleticilerin katlanması gerektiğini ifade etmektedir. Çevre Kanunu'na göre arıtma tesisi yapan bir kişi, bu tesisin maliyetlerine ve tesisin çalışma sırasında çıkan külfete katlanmak durumundadır. Bununla birlikte, kirliliğin oluşması durumunda gerekli önlemler alınmış olsun ya da olmasın bu kirliliğin yaratmış olduğu maliyetlere, kirliliği durdurma yükümlülüğüne ve kirliliği gidermek için yapılacak masraflara da katlanacaktır. Kirletenin söz konusu yükümlülükler katlanmaması durumunda kamu otoritelerinin gerekli önlemleri alması gerekecektir (Turgut, 2016, s. 32).

1.7.4 Sürdürülebilir kalkınma ilkesi

Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevre hukukunun ağırlığını en çok hissettiren ilkesidir. Nitekim uluslararası birçok metinde sürdürülebilir kalkınma ilkesine yer verilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevre hukukuna yön veren bir ilke olarak sıklıkla karşımıza çıkmakta ise de ilkenin herkes tarafından kabul edilen bir tanımının olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Sürdürülebilir kalkınma konusunda en açık

tanımlamalardan bir tanesine Brundtland Raporu¹²'nda yer verilmiştir. Raporla sürdürülebilir kalkınma ilkesi; *“bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama imkânını tehlikeye atmaksızın karşılayan bir kalkınma modeli”* olarak tanımlanmıştır (Güneş, 2023, s. 84).

Geleneksel kalkınma modellerinin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin artmasıyla birlikte, bu sorunlara karşı yeni bir yaklaşım olarak sürdürülebilir kalkınma kavramı gelişmiştir. Bu kavram, çevresel değerlerle uyum içinde ilerleyen bir kalkınma anlayışının benimsenmesini hedeflemektedir. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik kalkınma ile çevrenin ve doğal kaynakların korunması arasında sağlıklı bir denge kurulmasını esas almaktadır. Bu ilkeye göre, günümüzdeki insanların ihtiyaçları karşılanırken, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kapasitesinin zedelenmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, kalkınma sürecinde doğal kaynakların tükenebilirliği ve kendini yenileme yeteneği dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma; çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar arasında bütüncül bir denge kurmayı zorunlu kılar. Temel amaç, bugünün ve yarının insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını güvence altına alan, uzun vadeli kalkınma stratejilerinin hayata geçirilmesidir (Güneş, 2023, s. 79).

Sürdürülebilir kalkınma ilkesine, Türk hukukunda da çeşitli mevzuat metinlerinde yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, Çevre Kanunu'nun 2. maddesi, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir çevre kavramlarına yasal bir tanım getirmiştir. Bu hükme göre sürdürülebilir kalkınma; çevresel, ekonomik ve sosyal hedefleri temel alarak, bugünkü toplumun ihtiyaçlarını karşılarken gelecekteki nesillerin de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını güvence altına alan bir kalkınma anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan, sürdürülebilir çevre kavramı ise, yalnızca mevcut kuşakların değil, gelecek kuşakların da yararlanacağı doğal kaynakların miktar ve nitelik bakımından korunmasını esas alır. Bu doğrultuda, çevreyi oluşturan tüm değerlerin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesini içeren bir süreç olarak değerlendirilmiştir (Aydın, 2022, s. 44). Yine, Çevre Kanunu'nun 3/c ve 3/d maddelerinde de bu ilkeye açıkça yer verilmiştir¹³. Bu tanımlar dikkate

¹²“Ortak Geleceğimiz olarak da bilinen Brundtland Raporu 1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanmıştır.” <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

¹³Söz konusu düzenlemeler, “*Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetirler.*” ve “*Yapılacak ekonomik faaliyetlerin faydası ile doğal kaynaklar üzerindeki etkisi sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde uzun dönemli olarak değerlendirilir.*” şeklindedir.

alındığında, Türkiye’de sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin hukuki yaklaşımın, uluslararası belgelerde benimsenen tanım ve ilkelerle büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir.

1.7.5 Katılım İlkesi

Çevrenin korunmasının yalnızca devlete yüklenen yükümlülükler ile sağlanması mümkün değildir. Çevrenin etkin bir şekilde korunabilmesi için devletler kadar, bireylerin de üstlerine düşen ödevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, çevrenin korunması devlet ve bireyin yerine getirmesi gereken ortak bir ödev olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin, çevrenin korunmasındaki ödev ve sorumlulukları yerine getirebilmesi ise çevre ile ilgili konularda katılımı gerekli kılmaktadır. Çevresel sorunlarla mücadelede katılımın sağlanması gerekliliğin altında yatan pek çok sebep bulunmaktadır. Öncelikle, çevre sorunlarının herkesi etkilediği kabul edilmektedir. Ancak, bu sorunların ortaya çıkışında herkesin payının bulunduğu da bir gerçektir. Yine, çevresel varlıkların herkese ait olduğunun kabulü halinde çevre sorunlarına ilişkin alınacak tedbir ve çözümlerin herkesin menfaatini ilgilendireceğinin de kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, çevreye ilişkin etkin bir korumanın sağlanabilmesi herkesin katkısına bağlıdır ve bu etkenlerin hepsi çevresel sorunlarda katılımı zorunlu kılmaktadır (Güneş, 2023, s. 90).

Çevre konularına katılım hususu ilk kez uluslararası düzeyde 1972 yılında Stockholm’da düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansında gündeme gelmiştir. Stockholm Bildirgesi’nin¹⁴ 19. ilkesinde katılım ilkesine yer verilmiş ve çevrenin etkin bir şekilde kullanılması hususunda kamu otoritelerinin olduğu kadar yurttaşların da sorumluluğunun olduğu ve bu sorumlulukların yerine getirilmesini mümkün kılacak olanakların sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (Güneş, 2023, s. 91). Daha sonra, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucunda oluşan Rio Bildirgesinin 10. ilkesinde, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve katılım ilkeleri esası benimsenmiştir¹⁵.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).

¹⁴“Stockholm Bildirgesi 5 Haziran 1972 tarihinde Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansında ilan edilmiştir.” <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> (Erişim Tarihi:19.03.2025).

¹⁵Rio Bildirgesinin 10. İlkesi; “Çevresel konular en iyi şekilde ve bağlantılı düzeyde ilgili bütün vatandaşların katılımıyla idare edilebilir. Ulusal düzeyde, her bireyin toplumlarındaki zararlı malzeme ve faaliyetler hakkındaki bilgiyi içeren kamu yetkilileri tarafından düzenlenen çevreyle ilgili bilgiye uygun erişime ve karar verme süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler bilgiyi yaygın bir şekilde kullanılabilir hale getirerek kamu farkındalığı ve katılımı cesaretlendirmeli ve kolaylaştırmalıdır. Yargısal ve idari işlemlere etkili erişim, düzeltme ve tazminat dâhil olmak üzere, sağlanmalıdır.”

Rio bildirgesinden sonra katılım ilkesi uluslararası düzeyde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Katılım ilkesinin göze çarptığı bir diğer uluslararası belge ise Aarhus Sözleşmesi¹⁶'dir. Burada da çevresel konulara bilgi ve erişim, halkın katılımı ve yargıya erişime ilişkin düzenlemeler ele alınmıştır (Aydın, 2022, s. 45-46).

Diğer yandan Türk hukukunda da katılım ilkesinin yer verildiği düzenlemeler bulunmaktadır. Öncelikle, 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde çevrenin korunmasının devletin ve vatandaşların ortak görevi olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu bağlamda, vatandaşların çevre konusundaki ödevlerini yerine getirebilmesi için katılımın sağlanması Anayasa'nın 56. maddesinin bir gereği olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Çevre Kanunu'nun 3. maddesinin e bendinde açıkça çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkının esas olduğu belirtilmiştir. Yine, Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği gibi pek çok ulusal düzenlemede çevresel konularda katılım hususunda önemli hükümlere yer verildiğini belirtmek gerekmektedir (Güneş, 2023, s. 93-95).

şeklinde. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (Erişim tarihi: 20.03.2025).

¹⁶"Aarhus Sözleşmesi (Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi) 25.06.1998 tarihinde Danimarka'nın Aarhus Kentinde Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (ECE) tarafından imzaya açılmış ve 30.10.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir." <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2025).

İKİNCİ BÖLÜM

2 BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKI

2.1 Çevre Hakkının Hukuksal Niteliği

2.1.1 Çevre hakkının insan hakları kuşağındaki yeri

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, teknoloji ve sanayinin gelişmeye başlamasıyla birlikte, yaşanan çevresel felaketlerin insanlığın gündemine yerleşmesi çok uzun sürmemiş, bu durum çevresel değerlere hukuksal güvenceler sağlanması çabasını yaygınlaştırmıştır (Maviş, 2020, s. 23). Bu çabalar, bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu ve bu hakkın aynı zamanda temel bir “insan hakkı” olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki düşünceleri beraberinde getirmiştir. Bu anlayış, insan haklarının evriminde yeni bir kuşağın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 69). Bu bağlamda, çevre hakkının bağımsız bir hak kategorisi olarak tanınmasının, insan hakları mücadelesi açısından kayda değer bir önem taşıdığını ifade etmek gerekmektedir (Yalçın, 2021, s. 92).

Çevre hakkı en basit hali ile insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ifade etmektedir. Bu sebeple çevre hakkı, yaşam hakkı ve sağlık hakkı ile doğrudan bağlantılıdır. Sağlıklı bir yaşamın sağlanabilmesi için çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Çevre hakkı, dayanışma hakları olarak adlandırılan üçüncü kuşak haklar arasında yer almaktadır (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 30). Bu sebeple, insan hakları arasında üçüncü kuşak hakların gelişimine kısaca değinmek gerekmektedir. Buna göre, insan hakları üç farklı kuşağa ayrılarak ele alınmaktadır.

İnsan haklarına ilişkin düşünceler, belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış ve zaman içinde kabul görerek gelişim göstermiştir. Bu gelişim süreciyle birlikte insan hakları, ortaya çıktıkları tarihsel dönemlere göre sınıflandırılmıştır. İnsan haklarının kuşaklara ayrılması yaklaşımı ilk kez 1979 yılında Karel Vasak tarafından ortaya atılmıştır. Bu yaklaşıma göre haklar; birinci, ikinci ve üçüncü kuşak olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır (Güneş, 2023, s. 141; Gürkan, 2023, s. 23; Turhan, 2016, s. 359; Yeşilçayır, 2020, s. 75).

Birinci kuşak haklar, bireyin korunmasına odaklanan temel insan haklarını kapsamaktadır. Bu gruptaki haklar arasında özellikle yaşama hakkı ön plana çıkar (Yeşilçayır, 2020, s. 75). Söz konusu haklar, bireysel özgürlükleri önceleyen ve Fransız

Devrimi ile temelleri atılan klasik hakları barındırmaktadır. Bu yönüyle, tarihsel olarak diğer hak kategorilerinden daha erken dönemde şekillendiği söylenebilir (Olgun ve Işık, 2017, s. 35). Ayrıca, bu haklar bireyin devlet yönetimine katılımını sağlayan ve bireye özel bir alan tanıyan özgürlükleri içerir. Yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, bedensel dokunulmazlık, düşünce ve ifade özgürlüğü ile seçme-seçilme gibi siyasal haklar bu kuşağın temelini oluşturmaktadır (Güneş, 2023, s. 141).

Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan birinci kuşak hakların soyut nitelikte olması somut insan hakları ihtiyacını doğurmuş ve bu sayede ikinci kuşak hakların gelişmesi mümkün olmuştur. İkinci kuşak haklar İkinci Dünya Savaşı'nda sınıf mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmış ve sosyal devlet anlayışı ikinci kuşak hakların oluşumunu şekillendirmiştir (Ormanoğlu, 2018, s. 117). Bu kapsamda ikinci kuşak haklar ekonomik, sosyal ve kültürel haklardır. Bu haklar özellikle yaşam hakkı, kişi dokunulmazlığı, çalışma özgürlüğü, örgütlenme hakkı, düşünce özgürlüğü gibi birinci kuşak hakların kullanımını sağlamak için devletin gerekli zemini hazırlaması amacıyla ortaya çıkan pozitif haklar olarak ifade edilebilir. Yani, birinci kuşak haklarda devlet pasif bir haldeyken, ikinci kuşak haklarda devlet aktif bir haldedir. Bu haklara örnek olarak, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, beslenme hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi hakları saymak mümkündür (Özkan, 2015, s. 119).

Üçüncü kuşak haklar, dayanışma hakları olarak da adlandırılmaktadır. Bu hakla bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insan ve çevre üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle nükleer silahların kullanılarak toplu ölümlere sebebiyet verilmesi ve çevreye zarar verilmesi, Sanayi Devrimi'nden sonra yaşanan hızlı büyüme ve beraberinde getirdiği çevresel sorunlar, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin maruz kaldığı sorunlar üçüncü kuşak hakların gelişimini sağlamıştır. Üçüncü kuşak haklar çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı gibi hakları oluşturmaktadır (Ormanoğlu, 2018, s. 118). Üçüncü kuşak haklar bireyin ve devletin dayanışmasını, hatta devletlerin ve toplulukların dayanışmasını zorunlu kılmaktadır (Güneş, 2023, s. 143). Zira bu haklar hem gelecek nesilleri, hem devletleri, hem de toplulukları ilgilendirmektedir. Üçüncü kuşak haklar, hak ve ödev yüklemek konusunda birinci kuşak ve ikinci kuşak haklardan ayrılmaktadır. Üçüncü kuşak hakların birinci kuşak haklarda olduğu gibi bireye devletin müdahale edemeyeceği bir alan yaratması ya da bireyi devlet yönetimine ortak etmesi söz konusu değildir. Yine, ikinci kuşak haklarda olduğu gibi devletten bir edim beklenmesi de söz

konusu değildir. Üçüncü kuşak haklar, bireyi ve devleti aynı sorumluluk altına sokmaktadır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 75). Bu haklarda, hakkın sahibi aynı zamanda hakkın yükümlüsü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Başka bir anlatımla, üçüncü kuşak haklar sahibine bir hak verdiği gibi aynı zamanda bir ödev de yüklemektedir. Yani, bu hakların gerçekleşmesi bireylerin, devletlerin ve kamusal ve özel kuruluşların ortak çabasına bağlıdır. Diğer yandan, uluslararası politika ve diplomasi de kamuoyunu bilinçlendirmek için önemli araçlar olarak ifade edilmektedir. Özellikle sivil toplum örgütlerinin, günümüz teknolojisi ile kampanyalar düzenleyerek bu hakların gerçekleştirilmesinde önemli rol oynaması mümkündür (Aybay, 2015, s. 63).

Çevre hakkı üçüncü kuşak haklar arasında yer almaktadır. Çevre hakkının gerçekleşmesinde devletten olumlu bir edim beklenmesi mümkün ise de, bireyler ile özel ve tüzel kuruluşların da bu noktada sorumluluk taşıdıkları unutulmamalıdır. Nitekim çevre hakkı ancak ortak çaba ve dayanışma ile gerçekleşebilecektir. Bu sebeptendir ki, çevre hakkı dayanışma felsefesi ile ifade edilmekte ve çevre hakkına “Dayanışma Hakları” adı altında da yer verilmektedir (Keleş ve Ertan, 2002, s. 75). Çevre hakkının üçüncü kuşak haklar arasında yer almasının bir diğer sonucu çevre hakkının gerçekleşmesinin diğer hakların varlığına bağlı olmasıdır. Yani, çevre hakkı ayrı bir hak olarak tanımlansa dahi başka haklar kapsamında korunabilmektedir. Bu durum ise temel hakların bir bütün olması ve birbirinin tamamlamasından kaynaklanmaktadır (Türkoğlu-Üstün, 2021, s. 2552).

Çevre hakkı çoğunlukla, yalnızca üçüncü kuşak haklar arasında değerlendirilmekte ise de çevre hakkı ile yaşam hakkı arasında yoğun bir ilişki bulunmaktadır. Çevre hakkı insanın yaşamını sürdürdüğü çevrenin sağlığa uygun olamaması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Nitekim çevre hakkı ortaya çıktığı ilk dönemde sağlık hakkının bir uzantısı olarak nitelendirilmektedir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebebiyet veren çevre ihlalleri yalnızca bugünün kuşaklara zarar vermemekte, aynı zamanda gelecek kuşakların yaşamını da tehdit etmektedir. Çevre hakkına yönelik yapılan ihlaller aynı zamanda insan bedeni üzerinde ciddi sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Bu sebeplerle çevre hakkı ile yaşam hakkı arasında kuvvetli bir bağlantı bulunmaktadır (Ormanoğlu, 2018, s. 121).

Bununla birlikte, çevre hakkının anayasal bağlamda tanınması ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim çevre hakkının insan hakkı olmasının yanı sıra anayasal bir hak olarak tanınması halinde çevre hakkının korunması için gereken önlemlerin alınması,

devletlerin yasal yükümlülüğü haline gelecektir (Dadak, 2015, s. 315). Elbette, çevre hakkının yalnızca yasal düzenlemeler ile korunması yeterli olmayacaktır. Çevrenin tam anlamıyla korunabilmesi için çevre sorunları hakkında kamuoyunda farkındalığın yaratılarak, bireylerin ve özellikle çevre ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren toplulukların da üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerekecektir.

2.1.2 Hak ve ödev diyalektiği bakımından çevre hakkı

Çevre hakkının korunmasında bireyler, hem hak sahibi hem de ödev sahibidir. Başka bir ifade ile çevre hakkının hak ve ödev boyutu bireyler yönünden iç içe geçmiş durumdadır. Bu durum ise çevre hakkını diğer geleneksel insan haklarından ayırmakta ve çevre hakkını özgün bir hale getirmektedir. Bireylerin dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olmaları aynı zamanda bu kişilere çevreyi koruma ve geliştirme sorumluluğu da yüklemektedir (Yalçın, 2021, s. 92).

1982 Anayasası'nın 56. maddesindeki çevre hakkına ilişkin düzenlemenin hak ve ödev birlikteliği anlayışı ile paralel doğrultuda olduğu ifade edilebilir. 1982 Anayasası çevre hakkını “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” bölümünde “*Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması*” başlıklı 56. maddesi altında hem bir ödev hem de bir hak olarak düzenlemiştir. İlgili maddede, “*herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu*” düzenleme altına alınmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında, çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinin hem devlete hem de vatandaşlara yüklenen bir sorumluluk olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede, çevre hakkından faydalanan bireylerin aynı zamanda bu hakkın korunmasına katkı sunma yükümlülüğü taşıdığı anlaşılmaktadır. (Güneş, 2023, s. 156). 56. maddede vurgulanan diğer bir husus da gerek vatandaşların gerekse de devletin çevrenin korunmasındaki ödevlerinin yalnızca pasif nitelikte değil aktif nitelikte de olması gerektiğine ilişkindir. Yani vatandaşlar ve devlet yalnızca çevrenin tahrip edilmesinden kaçınmamalı, buna ek olarak çevrenin geliştirilmesi yönünde de faaliyetler göstermelidir (Bilgili, 2015, s. 577).

Çevre hakkının pozitif statü hakkı olduğunu ifade etmek mümkündür. Çevre hakkı, devlete hem olumlu hem de olumsuz yükümlülükler getirmektedir. Bu hakkın, bir insan hakkı olarak değerlendirildiğinde; devlete saygı gösterme, koruma, yerine getirme ve teşvik etme yükümlülüklerini getirdiğini ifade etmek mümkündür. Saygı gösterme yükümlülüğü, devletin bireylerin sağlıklı çevre hakkını doğrudan ya da dolaylı şekilde ihlal edecek müdahalelerden kaçınmasını gerektirmekteyken, koruma yükümlülüğü,

üçüncü kişiler tarafından bu hakkın ihlal edilmesini engellemek için gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Yerine getirme yükümlülüğü, devletin bu hakkın hayata geçmesini sağlamak amacıyla gerekli yasal, idari ve yargısal düzenlemeleri yapmasını ifade etmektedir. Teşvik etme yükümlülüğü ise, bireylerin bu haktan etkin şekilde yararlanabilmesi için farkındalığın artırılması, hoşgörünün teşvik edilmesi ve bu hakkın uygulanmasını destekleyecek kurumların geliştirilmesini kapsamaktadır. (Pimentel, 2023, s. 14)

Belirtmek gerekir ki bir görüşe göre bugün geline nokta insan haklarının pozitif statü hakkı, negatif statü hakkı ve aktif statü hakkı olarak sınıflandırılması geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiş durumdadır. Nitekim insan haklarının her birinin devlete bir yükümlülük yüklediği ancak bu yükümlüğünün derecesinin somut olaya göre değiştiği kabul edilmektedir (Semiz, 2014, s. 11).

AYM de bazı kararlarında çevre hakkının pozitif statü hakkı niteliğinde olduğunu kabul etmiş ve bu hakkın devlete bir takım haklar yüklediğini vurgulamıştır. AYM vermiş olduğu bir kararında¹⁷, çevrenin geliştirilmesinin, çevre sağlığının korunmasının, çevre kirlenmesinin önlenmesinin ve tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasına yönelik her türlü tedbiri almanın devletin temel ödevleri arasında olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme ayrıca, devletin gerekli korumayı sağlamak üzere gereken teşkilatı kurmakla sorumlu olduğunu ve Anayasa’da bu teşkilatı oluşturmak adına herhangi bir hükme yer verilmemiş olduğundan, söz konusu teşkilatın türünü, yapısını ve niteliğini belirlemenin kanun koyucunun takdirinde olduğunu belirtmiştir (Gökalp, 2022, s. 277).

2.1.3 Bağımsız bir hak olarak çevre hakkının tanınması

Her ne kadar çevre hakkının uluslararası alanda gelişimine sonraki başlıklarda yer verilecek ise de çevre hakkının bağımsız bir hak olarak tanınması açısından önem arz eden Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyinin 8 Ekim 2021 tarihli kararına¹⁸ bu başlık altında değinilecektir. Söz konusu kararda temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı açıkça bir insan hakkı olarak tanınmıştır. Karar hukuki olarak bağlayıcı nitelikte olmamakla birlikte neredeyse oybirliği ile kabul edilmesi sebebiyle çevre hakkının bir

¹⁷Anayasa Mahkemesi’nin 29.11.2012 tarih 2011/106 Esas ve 2012/192 Karar sayılı kararı. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2012-192-nrm.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2024).

¹⁸<https://docs.un.org/en/a/hrc/48/l.23/rev.1> (Erişim Tarihi: 02.04.2025).

insan hakkı olarak kabul edilmesinin önemi konusunda fikir birliğine varıldığını göstermektedir. Kararda aynı zamanda devletler, çevre hakkının korunması ve bu konuda harekete geçilmesine olanak sağlayacak politikaların geliştirmesine teşvik edilmektedir. Bu nedenle söz konusu karar ileriye yönelik büyük bir adım olarak ifade edilmektedir (Gökalp, 2022, s. 271).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin almış olduğu karardan sonra 28 Temmuz 2022'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, çoğu devletin lehinde oy kullandığı bir kararla temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreyi bir insan hakkı olarak tanıyan bir karar yayımlamıştır¹⁹. Karar çevre insan hakları hukukunda bir dönüm noktasına işaret etmekte ise de bu yeni bağımsız hak, belirsiz olduğu gerekçesiyle geniş çapta eleştirilmiş, hatta böyle bir hakkın tanınması yönündeki çabalar, 'değersiz ve tekrarlayıcı girişimler' olarak ifade edilmiştir. Bu sebeple çevre hakkı hâlâ yeterince kuramsallaştırılmamış olduğundan bu hakkın bağımsız bir hak olarak açık ve net bir şekilde tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Chalabi, 2023, s. 1).

Öncelikle ifade edilmelidir ki, çevre hakkı bağımsız bir hak olarak tanımlanmak yerine, çoğunlukla hâlihazırda var olan hakların çevresel boyutları ön plana çıkarılarak ve bu hakların kullanılabilmesi için ele alınarak korunmaktadır. Özellikle AIHM çevre hakkını, AIHS'de yer alan yaşam hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, mülkiyet hakkı gibi haklar dolayısıyla korumaktadır. Benimsenen bu yaklaşım çevrenin korunmasında yararlı olsa da sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin bütüncül ve yeterli biçimde korunması konusunda yetersiz kalmaktadır. Çevre hakkının yalnızca bireysel hak alanlarına müdahale ettiğinde önem taşıması, çevresel zararların kolektif boyutları ve çevresel etkilerden etkilenen toplulukların haklarının göz ardı edilmesi ve iklim değişikliği gibi insan kaynaklı çevresel zararların en büyük etkisini yaşayacak olan gelecek nesillerin çıkarlarının yeterince ele alınmaması bu yaklaşıma getirilen başlıca eleştirilerdir (Chalabi, 2023, s. 3-5).

Chalabi, çevre hakkının bağımsız bir hak olarak açık ve net bir şekilde tanımlanması noktasında yeni bir model üzerinde durmaktadır. Bu yeni model NIC²⁰ hak teorisine dayanmaktadır. NIC teorisi ihtiyaçlar, çıkarlar ve yetkinliklerin birbirine bağımlı

¹⁹<https://docs.un.org/en/A/RES/76/300> (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

²⁰NIC; "ihtiyaç" (Need), "çıkâr" (Interest) ve "yetkinlik" (Capability) kavramlarının baş harflerinden oluşmaktadır.

olduğunu ve bütün olarak temel insan haklarının temellerini oluşturduğunu savunmaktadır. NIC modeline göre, insanların hayatta kalması ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için doğayla sağlıklı bir ilişki kurmaları gerekmektedir ve bu ilişki, çevresel unsurların korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle çevre hakkı, insanın temel ihtiyaçları ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca çevre hakkı hem bireysel hem de kolektif bir hak olarak tanımlanmaktadır. Bireysel düzeyde, her insanın temiz hava soluma, güvenli suya erişme, toksik olmayan bir çevrede yaşama gibi gereksinimleri vardır. Kolektif düzeyde ise toplumların ekosistem hizmetlerinden sürdürülebilir şekilde yararlanabilmesi için çevrenin korunması gerekir. Görüldüğü üzere bu model, çevreyi yalnızca insanın çıkarına hizmet eden bir araç olarak değil, kendi başına korunması gereken değerli bir varlık olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla çevre hakkı, çevrenin yalnızca korunmasıyla değil, aynı zamanda geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıyla da ilgilidir. Usule ilişkin haklara da vurgu yapan model, bilgiye erişim, çevresel karar alma süreçlerine katılım ve çevreyle ilgili adalete erişim hakkını, bu hakkın vazgeçilmez parçaları olarak ifade etmektedir. Bu model aynı zamanda devletlerin çevreyi koruma yükümlülüklerini de açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, NIC temelli çevre hakkı modeli hem bireysel hem de kolektif hakları kapsayan, çevreyle insan arasındaki karşılıklı bağı açıkça ortaya koyan ve hem ahlaki hem de hukuki zeminde savunulabilir teorik bir çerçeve sunmaktadır. Bu model hem çevre hakkının hem içerik hem de uygulanabilirlik açısından daha net tanımlanmasına katkı sağlayacak hem de çevre hakkının sadece soyut bir ideal değil, somut bir hak olarak tanınmasını ve uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca, küresel bir çevre hakkının benimsenmesi çevrenin korunmasında önemli rol oynayan sivil toplum kuruluşları gibi bazı aktörlere daha fazla yetki kazandırırken, devletlerin takdir yetkilerinin sınırlandırılmasını mümkün kılacaktır. Yine farklı hukuk sistemlerinde insan hakları ve çevre konularında hukuki bütünlüğün sağlanması, çevreyle ilgili davalarda yerel ve uluslararası mahkemelerde içtihat birliği oluşturacaktır (Chalabi, 2023, s. 8-10).

2.2 Çevre Hakkının Unsurları

Çevre hakkı kavramı diğer haklardan farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple çevre hakkı kavramının yapısının anlaşılabilmesi için bu hakkın unsurları açıkça ortaya konulmalıdır. Çevre hakkının unsurlarını çevre hakkının konusu, çevre hakkının öznesi ve çevre hakkının yükümlüsü başlıkları altında incelemek mümkündür.

2.2.1 Çevre hakkının konusu

Çevre hakkının konusu çevre ve çevre hakkının tanımları ile daha net ortaya koyulabilecek olsa da önceki başlıklarda bu kavramların tanımı yapıldığı için bu başlık altında ayrıca bu kavramların tanımlarına yer verilmemiştir. Esasen bu başlık altında üzerinde durulması gereken husus çevre hakkı ile neyin korunacağı sorunudur. Zira bu tartışma aynı zamanda çevre hakkının konusunun tartışılması anlamını taşımaktadır. Çevre hakkının konusunu insan ve diğer canlıların sürdürdüğü ve kısa ya da uzun dönemde etkileşimde bulunduğu “yaşam çevresi” olarak ifade etmek mümkündür. Bu tanımdan yola çıkıldığında, çevre hakkının konusu dört başlık altında toplanabilir. Bunlar; insan, hayvan ve bitki türlerinin yanı sıra, bu canlılarla etkileşim içerisinde bulunan cansız çevre öğeleri ile bu etkileşimleri düzenleyen ekosistem yapısıdır. Bu öğeler; insan topluluklarını, yeryüzündeki çeşitli hayvan ve bitki türlerini, doğal kaynakları, insan eliyle oluşturulmuş fiziksel çevreyi ve tüm bu unsurların bir arada bulunduğu biyosferi içine almaktadır. Görüldüğü üzere çevre hakkı, insanın sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ifade etmektedir ve çevre hakkının konusu oluşturan çevre kavramı bütün bu öğeleri içinde barındırmaktadır. Bu kavramları genişletmek gerekirse somut kavramlar olarak nitelendirilen “sağlıklı çevre”, “ekolojik açıdan dengeli çevre”, “çevre kirliliğinin önlenmesi”, “çevrenin geliştirilmesi ya da iyileştirilmesi”, “eski haline döndürme”, “güvenli çevre” gibi kavramlar çevre hakkının konusuna dahil edilmektedir. Ancak, “uyum” ve “estetik güzellik” gibi soyut kavramlar çevre hakkının konusu kapsamına dâhil edilmemektedir (Keleş ve Ertan, 2002, s. 82).

Bununla birlikte doğal çevre ile birlikte yapay çevrenin de çevre hakkının konusunu kapsadığını vurgulamak gerekmektedir. Yapay çevre, “insanın yaşamaya karar vererek yerleştiği; yaşaması için gerekli değişiklikleri yaptığı; fiziksel ve kimyasal yollarla doğal çevresini etkilediği çevre” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çerçevede insan “yapay çevreye”, bunun zamanla birikiminden oluşan “tarihsel çevreye” ve tarihsel birikimin sonucunda oluşan “kültürel çevreye” de sahiptir (Dadak, 2015, s. 316). Başka bir ifade ile doğal çevrenin yanı sıra bu kavramlar da çevrenin konusunu oluşturmaktadır ve çevre hakkının konusuna dâhil edilmektedir.

Çevre hakkının konusu belirlenirken her coğrafyanın kendi koşulları içerisinde dengeli ve sağlıklı bir çevre tanımlaması yapılması gerektiği ifade edilmelidir. Zira çevre doğal şartların etkisi altındadır ve doğal şartların tüm insanlık için eşit olmadığı açıktır. Bu

kapsamda çevre hakkının konusuna etki eden pek çok etken bulunmaktadır. Örneğin, devletlerin gelişmişlik seviyesi ve toplumun çevreye olan bakış açısı bu etkenler arasındadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulması için çevrenin sadece insanlar için değil tüm canlılar için korunması gerektiği anlayışının benimsenmesi gerektiğidir. Bununla birlikte çevre hakkının konusunun tespitinde bilimin gelişmesinin de önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır (Gürkan, 2023, s. 35).

Çevre hakkının konusu, aynı zamanda çevre hukukunun konusu ile de paralel doğrultudadır. Çevre hukukunun doğal öğeler ve ortamlar üzerinde beşeri faaliyetlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı veya sınırlandırmayı amaçladığından bahsedilmişti. Bu bağlamda, çevre hakkıyla koruma altına alınmak istenen değerler, aynı zamanda çevre hukukunun da düzenleme alanına girmektedir. Çevre hukuku; çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve sürdürülebilir şekilde geliştirilmesine yönelik kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle, çevre hakkının korunmasını amaçladığı unsurlar, çevre hukukunun müdahale ve düzenleme kapsamına dâhil edilmektedir. Bu yönüyle çevre hakkının kapsamı, çevre hukukunun amacını daha belirgin ve anlaşılır hâle getirmektedir. Çevre hukukunun temel amacı; bireylerin dengeli, sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrede hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli kuralları belirlemek, bu kuralların işlerliğini sağlayacak kurum ve mekanizmaları oluşturmak ve bu yolla çevre hakkını somutlaştırarak hayata geçirecek ilke ve düzenlemeleri sistematik bir yapıya kavuşturmasıdır. (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 91).

2.2.2 Çevre hakkının öznesi

Çevre hakkının öznelerinden bahsedebilmek için öncelikle hak öznesinin tanımı yapılmalıdır. Hak öznesi veya sahibi haktan yaralanabilecek kişiyi ifade etmektedir. Ancak, bu hakkın hukuk düzeni tarafından öngörülen bir hak olması gerekmektedir. Hak sahibi olmanın kişiye sağladığı başlıca iki yetki bulunmaktadır. Bu yetkilerden ilki hak sahibinin haktan faydalanması diğeri ise hak sahibinin hakkın kullanılmasını engelleyen ihlallere son verilmesinin isteme yetkisidir. Doktrin, bireylerin kişiliğın kazanılması ile yani tam ve sağ doğum ile hak sahibi olma imkânını kazandığını kabul etmektedir. Ancak çevre hakkının öznesi insandan ibaret değildir ve bu noktada diğer geleneksel haklardan ayrılmaktadır (Güneş, 2023, s. 147).

Diğer haklarda olduğu gibi çevre hakkında da bireyler hakkın yararlanıcıları arasında birinci sırada gelmektedir. İnsan hakları, insanlara sırf insan olarak dünyaya gelmeleri sebebiyle tanınmış haklar olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple insan haklarının yararlanıcılarına bakılırken cinsiyet, ırk, siyasi ve dini görüş gibi ayrımlara bakılmaksızın bütün bir insanlık bu kapsama dâhil edilmektedir. Nitekim gerek Anayasamızda gerekse de diğer ülkelerin anayasalarında “herkes” ifadesine yer verilmiştir. Anayasamızın 56. maddesinde açıkça “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*” ifadesine yer verilmiştir. Anayasamızda da vurgulandığı üzere herkes, çevre hakkına sahiptir. Bu durum ise hakkın doğasından kaynaklanmaktadır. Zira temiz bir çevrede yaşama hakkından kimsenin mahrum bırakılamayacağı açıktır. Bununla birlikte, çevre hakkı yükümlüsüne hakkın kullanılması engellendiğinde hakkını ileri sürme olanağı vermektedir. Hak yükümlüsünün sahip olduğu bu imkân, şüphesiz ki, bir çevre hakkı mücadelesi sürecinde tüm insanları aktif olarak mücadele etmek için eyleme geçirebilecek niteliğe sahiptir (Gürkan, 2023, s. 36).

Çevre hakkının bireyler dışında bütün canlı varlıklara da ait olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Bazı ekolojik anayasalarda yalnızca insanların değil doğayı ve doğada var olan tüm bileşenlerinin çevre hakkının öznesi olarak belirlendiği görülmektedir. Ancak, 1982 Anayasası’nda herkes vurgusu yapılmasına karşın doğanın ve doğada yaşayan diğer canlıların kapsama dâhil edildiğini söylemek mümkün değildir. Yine de Çevre Kanunu’nda yapılan tanımlarda çevrenin bütün canlıların ortak varlığı olduğu kabul edilmiş ve bu noktada insan eksenli yaklaşımın dışına çıkmıştır (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 85).

Çevre hakkının öznesine herkesin dâhil olması, tüzel kişi ve toplulukların da hakkın sahipleri arasında yer almasına olanak sağlamıştır. Çevre hakkına tüzel kişi ve toplulukların da sahip olması hakkın korunması ve gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira çevre hakkı hem bireysel hem de kolektif olarak ileri sürülebilen bir hak olarak değerlendirilmektedir. Çevre sorunlarının başında gelen çevrenin kirlenmesinden sorumlu olanlar genellikle ekonomik anlamda güçlü olan özel hukuk tüzel kişileri ya da idaredir. Bireylerin tek başlarına bu kirlenmeye sebep olan tüzel kişiler ya da idareyle mücadele etmesi oldukça zordur. Bu çerçeveden bakıldığında çevrenin korunmasında tüzel kişi ve toplulukların aktif bir rol üstlenmesi oldukça önemlidir. Özellikle, çevre hakkındaki taleplerin sorumlulara yöneltilmesi çevre dernekleri aracılığı

gerçekleştirilebilecektir (Semiz, 2016, s. 37). Nitekim çevre ile ilgili çalışmalarda bulunan, çevre hakkı kapsamında yargı alanında mücadele gösteren dernek ve vakıflar bulunmaktadır. Çevre hakkının savunulmasına bu sivil toplum örgütleri öncülük etmektedir (Gürkan, 2023, s. 38).

Çevre hakkının bugünkü kuşağı olduğu kadar gelecek kuşağı da ilgilendirdiği açıktır. Çevre hakkının bu özelliği çevre hakkını diğer haklardan ayırmaktadır. Çevre hakkının gelecek kuşaklara taşınmasında etken olan pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden bazılarını çevrenin tüm insanların ortak malı olması, çevrenin korunmasında herkesin faydasının olması, çevrenin korunmasının nesiller arasında bir dayanışmayı gerektirmesi ve çevrenin korunmasının uzun vadeli girişimleri gerektirmesi olarak sıralayabiliriz. Elbette, çevre hakkının gelecek kuşaklara ait olması bugünkü kuşağa çevrenin korunması noktasında ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Nitekim doğal ve sağlıklı bir çevrenin varlığı bugünkü nesilleri etkilediği kadar gelecek nesilleri de etkileyecektir (Güneş, 2023, s. 148). Bununla birlikte çevre hakkının gelecek kuşaklara da ait olduğunu kabul eden bazı anayasalar bulunmaktadır. Eski Sovyetler Birliği Anayasası ve ABD Pennsylvania Anayasası'nda gelecek kuşakların çevre hakkının yararlanıcıları arasında olduğu açıkça vurgulanmıştır. Yine, Brezilya Anayasa'sında²¹ da çevre hakkından bahsederken “şimdiki ve gelecek kuşaklar” ifadesine yer verilmiştir (Keleş ve Ertan, 2002, s. 87).

Esasen gelecek kuşakların çevre hakkının öznesi olarak kabul edilip edilemeyeceği hususu tartışmalı bir konudur. Bir görüşe göre gelecek kuşakların çevre hakkının öznesi olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü hukuk düzeninin kabul ettiği bir haktan faydalanabilmek için öncelikle var olmak gerekmektedir. Türk Medeni Kanunu'nun 28. maddesinde tam ve sağ doğumlu kişiliğin kazanılacağı ve hak ehliyetinin tam ve sağ doğmak koşulu ile ana rahmine düştüğü andan kazanılacağı düzenlenmiştir. Dolayısıyla hak ehliyetinden söz edebilmek için öncelikle kişiliğin kazanılması gerekecektir. Gelecek kuşakların ise “kişi” olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Nitekim hak sahibi olan kişi hem hakkının yerine getirilmesini hem de hakkın kullanılmasının engellenmesi durumunda ihlalin ortadan kaldırılmasını isteme hakkına sahiptir. Ancak, gelecek

²¹Çevre hakkına ilişkin hüküm Brezilya Anayasası'nın 225.maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin ilgili hükmü; “...*Hem Hükümet hem de toplum, onu şimdiki ve gelecek nesiller için savunma ve koruma görevine sahiptir...*” şeklindedir. https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/acceso_informacion_base_dc_leyes_pais_b_1_en.pdf (Erişim Tarihi: 04.04.2025).

kuşakların, hak sahibinin sahip olduğu bu imkânları kullanamayacağı açıktır (Semiz, 2016, s. 38).

Diğer yandan, gelecek kuşakların çevre hakkının öznesi olduğuna dair görüş doktrinde daha yaygındır. Sağlıklı ve temiz bir çevrenin sağlanabilmesi uzun vadeli ve kalıcı bir mücadele gerektirmektedir. Gelecek nesillerin de bu haktan yararlanabilmesi için uzun vadeli girişimlerde bulunulmalı ve birtakım tedbirler gecikmeksizin alınmalıdır. Bir haktan yalnızca sağ ve tam doğum şartıyla yararlanılabilmesi çevre hakkının kullanımını gelecek kuşaklar için imkânsız hale getirecektir. Bu sebeple çevre hakkından bahsedilirken klasik yaklaşımın biraz esnetilebilmesi gerekmektedir. Nitekim çevre hakkını üçüncü kuşak haklardan olduğu ve bu noktada geleneksel haklardan ayrıldığı unutulmamalıdır (Gürkan, 2023, s. 40).

Bu noktada kuşaklar arası adalet kavramına bir parantez açmak gerekmektedir. Kuşaklar arası adalet kavramı, gelecek kuşakların mevcut kuşaklara karşı meşru talepler veya haklara sahip olduğu ve buna karşılık mevcut kuşakların da gelecek kuşaklara yönelik belirli yükümlülükler taşıdığı düşüncesine dayanmaktadır. Gelecek kuşaklar, iklim değişikliğinin etkilerinden bugüne kıyasla daha çok etkileneceğinden iklim değişikliğinin uzun vadeli etkilerine daha açık olacaklardır. Ayrıca, iklim değişikliğinin sonuçları yalnızca doğrudan insan haklarının kullanımını engellemekle sınırlı kalmayacak; aynı zamanda, bu sorunla mücadele kapsamında alınan uyum ve azaltım önlemlerinin dolaylı etkileri de insan haklarının kullanımına müdahalede bulunabilecektir. Bu bağlamda kuşaklar arası adalet ilkesinin insan hakları hukukunun kapsamına dâhil edilip edilemeyeceği günümüzde tartışılan bir meselidir. Ancak Urgenda kararı gibi ulusal yargı kararları gelecekteki kuşakların korunmasına yönelik ilk adımları atmış durumdadır. Bu sebeple dünya genelindeki ulusal mahkemelerin bu konuya karşı genel olarak olumlu ve duyarlı yaklaşımının gelecek açısından umut vadettiği ifade edilmektedir (Albers, 2017, s. 142).

Son olarak devlet de çevre hakkının öznelere arasında yer almaktadır. Çevre sorunlarıyla mücadelede devletin etkin bir rol oynaması kaçınılmazdır. Zira devlet elinde bulundurduğu kamusal olanaklar sayesinde çevre sorunlarıyla etkin bir şekilde mücadele edebilecektir. Dolayısıyla çevre hakkı devlete çevre sorunlarıyla mücadele edilmesi noktasında ulusal ve uluslararası alanda gerekli önemleri alma ödevi yüklemektedir (Güneş, 2023, s. 150). Diğer taraftan devletlerin eylemleri sonucunda diğer devletlerin

sınırları içerisinde çevresel sorunlara sebebiyet vermesi mümkündür. Bu durumda mağdur durumunda olan devletler söz konusu eylemlere karşılık olarak birtakım haklara sahip olacaktır. Zira “kirleten öder” ilkesi uluslararası alanda kabul görmüş bir ilkedir ve kirliliğe sebep olan ülkelerin sonuçlara katlanma yükümlüğü olduğu öngörülmektedir (Olgun ve Işık, 2017, s. 39). Bununla birlikte devletin çevre hakkının öznesi olabileceğini öngören bazı uluslararası metinler de bulunmaktadır. Örneğin, Stockholm Bildirgesi’nin 21. maddesinde devletlerin kendi kaynaklarını kullanırken başka ülkelerin kaynaklarına zarar vermemesi öngörülmüştür. Çevre hakkının kolektif hak niteliği göz önünde bulundurulduğunda devletlerin, vatandaşları için çevre hakkının öznesi konumunda olduğunu ifade etmek mümkündür (Keleş ve Ertan, 2002, s. 86-87).

Burada kısaca değinilmesi gereken diğer bir husus ise, silahlı çatışmalar esnasında çevrenin korunmasına ilişkindir. Nitekim bu hallerde de devletlerin sorumluluğu doğabilecektir. Uluslararası alanda çevre sorunları yakın tarihlerde gündeme gelmeye başlamış olmakla birlikte Vietnam savaşı gibi silahlı çatışmaların çevre üzerindeki olumsuz etkileri çevrenin korunması için bu alanda birtakım düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Özellikle günümüzde gelişen teknoloji sebebiyle modern savaşın çevre üzerinde bıraktığı tahribatın oldukça yıkıcı olduğu açıktır. Devletler arasında silahların kullanılmasını içeren çatışmalar insancıl hukukun uygulama alanına girecektir. Ancak, insancıl hukukun birincil amacı çevresel korumadan ziyade insanların korunmasıdır. Bu sebeple yapılan düzenlemelerin çevresel zararların engellenmesi noktasında yetersiz kaldığı ifade edilebilir. Bununla birlikte uluslararası çevre hukukunda da bu zamana kadar yapılmış bazı düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Örneğin, Stockholm Bildirgesi’nin²² 26. maddesinde insan ve çevrenin silahların etkisinden korunması gerektiği ve devletlerin bu nitelikteki silahların yok edilmesi için çaba göstermesi gerektiği belirtilmiştir. Yine 1992 Rio Zirvesi’nde hazırlanan belgenin 24. ilkesinde²³ çevrenin silahlı çatışmalar esnasında korunması hususunda önemli düzenlemelere yer verilmiştir. Uluslararası çevre hukukunda bu iki düzenlemenin yanı sıra, 900 civarında anlaşmanın olduğu ifade edilmektedir. Ancak uluslararası çevre hukukunun da silahlı çatışmalar esnasında

²²Bildirgenin tam metni için: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

²³Rio Deklarasyonunun 24. maddesi: “Savaş, doğası gereği sürdürülebilir kalkınmayı yıkıcı özelliktedir. Devletler bu nedenle silahlı çatışma zamanlarında çevre için koruma sağlayan Uluslararası kanunlara saygı duymalı ve gerektiğinde daha ileri geliştirilmesinde işbirliğine gitmelidirler.” şeklindedir. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

çevrenin korunması için yeterli bir hukuki zemin oluşturduğunu ifade etmek mümkün değildir (Güneysu, 2014, s. 41).

Bir görüşe göre ise, devletin çevre hakkının öznesi olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu durum iki temel gerekçe ile açıklanabilir. İlk olarak, insan hakları, taşıyıcıları “insan” olan haklar olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak ise insan haklarının temel amacı insana insan onuruyla bağdaşacak bir yaşam sunmaktır. Böylece insan haklarına sahip olan kişi, insan onuru ile bağdaşır bir yaşama ulaşma amacı içerisinde olur. Ancak devletler için böyle bir ideal bahse konu değildir (Semiz, 2016, s. 41).

2.2.3 Çevre hakkının yükümlüsü

Yükümlü, hakkın doğurduğu yetkinin yöneltilebileceği kişi olarak tarif edilmektedir. Bir diğer ifade ile yükümlü, haktan kaynaklanan yapma ve yapmama ödevinin yüklendiği kişi olarak tanımlanmakta, yani haktan kaynaklanan sorumluluğun muhatabı olarak karşımıza çıkmaktadır (Güneş, 2023, s. 149). Çevre hakkının yükümlüleri çevre hakkının özneleri ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Çünkü çevre hakkı aynı zamanda ödev de doğurmaktadır. Ancak gelecek kuşakların çevre hakkının öznesi olduğu kabul edilse de gelecek kuşaklar çevre hakkının yükümlüsü olamayacaktır. Zira var olmadıkları için hakkın gerçekleşmesinin sorumluları kabul edilemezler (Keleş ve Ertan, 2002, s. 88).

İnsan haklarının genelinde olduğu gibi çevre hakkının da en temel ve olağan muhatabının devlet olduğu ifade edilmektedir. Devlet elinde bulundurduğu kamu gücü sayesinde insan haklarını en etkin biçimde hayata geçirebilecektir. Bu kapsamda çevre hakkının da en birincil yükümlüsünün devlet olduğu açıktır (Semiz, 2016, s. 42). Devletin çevre hakkı kapsamındaki yükümlülüğü yerine getireceği kişiler yalnızca kendi vatandaşları değil, kendi yönetimindeki topraklar dışındaki kişileri de kapsamaktadır. Çünkü çevre hakkı herkese tanınmaktadır. Dolayısıyla devlet çevre hakkının kullanılmasında herkese karşı sorumludur. Belirtmek gerekir ki, devlete çevre hakkının gerçekleştirilmesi noktasında büyük sorumluluk düşmektedir. Devlet, çevre hakkının kullanılabilmesi için gerekli koşulları oluşturmak, hakkı güvence altına almak ve kamu idaresini çevre hakkının kullanılabilmesi için teşkilatlandırmakla yükümlüdür (Kaboğlu, 1992, s. 42).

Bununla birlikte devletin hem çevreyi kirletmeme hem de başkalarının çevreyi kirletmesine engelleme yükümlülüğü de bulunmaktadır. Devletin bu yükümlülüğü önleyici niteliktedir. Ancak devletin yükümlülükleri yalnızca önleyici nitelikte değildir. Devletin önleyici nitelikteki yükümlülüklerinin yanında onarıcı nitelikteki yükümlülükleri de

bulunmaktadır. Çevresel zararın büyümesinin engellenmesi ve giderilmesi gibi yükümlülükler devletin onarıcı nitelikteki yükümlülükleri kapsamında kalmaktadır. Öte taraftan çevre hakkının araçlarından olan insanların bilgilendirme hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkı da devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükler arasındadır. Devlet öncelikli olarak çevre ve çevre hakkına ilişkin konularda bilgi sağlamak sorumluluğu altındadır. Yine çevresel karar alma sürecinde kişilerin sürece katılabilmeleri için gerekli koşulları oluşturmak ve çevresel eylem ve kararlara karşı adli ve idari başvuru yollarının kişiler tarafından etkili bir şekilde kullanılabilmesini sağlamak devletin ödevleri arasındadır. Dolayısıyla çevre hakkının araçlarının etkin bir şekilde kullanılması söz konusu değilse devletin çevre hakkına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirdiği ifade edilemez (Semiz, 2016, s. 43). Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde devletin pozitif yükümlülüğünün bulunduğu vurgu yapan farklı yargı mercileri tarafından verilmiş kararlar bulunmaktadır. İklim davalarında önemli bir gelişme olarak ifade edilen Urgenda kararı²⁴ bu kararlara örnek olarak gösterilebilir (Gökalp, 2022, s. 274). Yine AİHM'in devletin pozitif yükümlülüğüne vurgu yaptığı pek çok kararı bulunmaktadır.

Her ne kadar talep hakkı genellikle devlete karşı ileri sürülmekte ise de bu konuda bireylere de birtakım sorumluluklar yüklenmektedir. Bireylerin en önde gelen ödevi, çevre hakkının bir öznesi olarak kabul edilen gelecek kuşaklara yaşanılabilir çevre bırakmaktır. Başka bir ifade ile bireyler çevrenin kirlenmesi ve bozulmasına neden olabilecek davranışlardan kaçınma yükümlülüğü altındadır (Gürseler, 2008, s. 201). Çevre hakkının bireylere yüklediği ödevin başka bir boyutu daha bulunmaktadır. Bireylere yüklenen ödevin bu boyutu, bireylerin çevre hakkının korunmasında aktif olarak katkı sunmasının beklenmesidir. Devletin elinde bulundurduğu kamusal gücü kullanarak çevre hakkının korunmasında aktif bir rol oynayabileceğinden bahsetmiştik. Bireyler böylesi kamu olanaklarına sahip olmasa da kendilerine tanınan katılım olanaklarından faydalanarak çevrenin korunmasına aktif olarak katkı sağlayabileceklerdir. Böylece bireyler, çevre hakkının ihlal edildiği durumlarda bu ihlalin önlenmesi veya ortadan kaldırılması için idari veya yargısal başvuruda bulunma, gösteri ve toplantı yapma, dilekçe hakkını kullanma gibi yöntemler ile katılım haklarını

²⁴“Yüksek Mahkeme Urgenda kararında, Hollanda’nın 2020 yılı sonuna kadar sera gazı emisyonlarını en az %25 oranında azaltması için gereken önlemleri alma yükümlülüğü olduğunu kabul etmiş ve devletin bu yükümlülüğünü AİHS’nin 2. ve 8. maddeleri kapsamındaki yükümlülüklerle dayandırmıştır.” Karar Tarihi: 20-12-2019, 19/00135. <https://climatecasechart.com/non-us-case/%20urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/> (Erişim Tarihi: 02.04.2025).

kullanabilecek ve çevre hakkının kullanılmasında aktif bir rol oynayabileceklerdir (Güneş, 2023, s. 151). Nitekim 1982 Anayasası'nda çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevrenin kirlenmesinin önlemek görevi hem bireylere hem de devlete yüklenmiştir. Şüphesiz ki, söz konusu ödev yalnızca çevreyi bozabilecek ya da kirlitebilecek davranışlardan kaçınmak şeklinde değil, aynı zamanda çevre zararlarını önlemek ve çevreyi geliştirecek olumlu edimlerin yerine getirilmesi şeklinde anlaşılmalıdır (Sürmeli, 2016, s. 14).

Bilindiği üzere tüzel kişiler de hukuk sistemimizde tıpkı bireyler gibi hakkın ve hukukun bir öznesi olarak kabul görmektedir. Bu niteliklerinin bir sonucu olarak, kamusal ve özel kuruluşlar tüzel kişi kimlikleri ile çevre hakkının sorumlusu olarak kabul edilmektedirler. Ancak tüzel kişiliği bulunmayan kuruluşlar da çevre hakkının sorumlusu durumundadırlar. Dolayısıyla topluluklar da çevre hakkını gerçekleştirmede ödev sahibidirler (Keleş ve Ertan, 2002, s. 89). Bu çerçevede tüzel kişiliği olup olmadığına bakılmaksızın geçici ve daimî nitelikte insan toplulukları da kamusal ve özel kuruluşlar ile birlikte çevre hakkının yükümlüsü durumundadır. Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde bireylerde olduğu gibi topluluklar da iki boyutlu bir ödevde sahiptir. Bu ödevlerden ilki çevrenin kirlenmesine ve bozulmasına neden olacak davranışlardan kaçınılmasıdır. İkincisi ise toplulukların çevre hakkının gerçekleştirilmesinde, özellikle yargısal boyutta mücadele etmesi ve çevrenin korunmasına öncülük etmesi gibi aktif rol almasıdır. Ancak çevreci dernek ve grupların çevre hakkında kamusal kararların alınması ve uygulanması sürecinde etkin bir şekilde katılımının sağlanması için devletin gerekli koşulları sağlaması gerekmektedir (Güneş, 2023, s. 151).

Bireyler, devletler, özel ve kamusal kuruluşların yanı sıra toplulukların da çevre hakkının yükümlüsü olarak kabul edilmesi çevre hakkının “dayanışma hakkı” olma niteliğinden kaynaklanmaktadır. Çevre hakkı üçüncü kuşak insan hakları niteliğinde olduğu için çevre hakkının gerçekleşmesi ancak çevre hakkının yükümlülerinin işbirliği ve dayanışması ile sağlanabilecektir. Burada önemli olan çevrenin kirlenmesinin ya da bozulmasının kimler tarafından gerçekleştirildiği ya da kim tarafından önlenmediğinden ziyade ortak uyum ve işbirliği ile sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulması için çalışmaktır. Bu sebeple sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulmasında toplumdaki bütün aktörlerin ortak çaba ve işbirliği içerisinde olması gerekmektedir (Keleş ve Ertan, 2002, s. 91).

Bir görüşe göre ise, toplumların ve halkın çevre hakkının yükümlüsü olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü toplumlar ve halklar “kişi” olarak nitelendirilmemektedirler. Bir hakkın yükümlüsü olmak, söz konusu hak yerine getirilmediğinde kendisine başvurulabilmesi anlamını taşımaktadır. Hakkın yerine getirilmesini isteme, eski hale getirme ya da tazmin başvuru yöntemleri arasındadır. Ancak toplum veya halkın çevre hakkının yükümlüsü olarak kabul edildiğinde başvuru hakkının toplum veya halk üzerinde nasıl kullanılacağı belirsizdir (Semiz, 2016, s. 46).

2.3 Çevre Hakkının Gelişimi

2.3.1 Çevre hakkının uluslararası hukukta gelişimi

Çevre sorunlarının ulusal sınırlarla sınırlı kalmayan yapısı, uluslararası çevre hukukunun oluşumunda temel bir rol oynamaktadır. Zararlı emisyonların hava, su ve toprak gibi çevresel unsurlar aracılığıyla bir ülkeden diğerine geçebilmesi, çevresel sorunların sınır aşan etkiler doğurmasına yol açmaktadır (Turpancı, 2008, s. 20). Günümüzde devletler, çevresel kirliliği yalnızca kendi sınırları içinde tutma ya da dış kaynaklı kirlilikten tamamen korunma imkânına sahip değildir (Yancı, 2004, s. 39). Bu durum, çevre hakkının yalnızca ulusal değil aynı zamanda uluslararası düzeyde de korunmasını zorunlu hale getirmiştir. Sonuç olarak, çevreyle ilgili sorunlara karşı verilen mücadele küresel bir boyut kazanmış ve bu mesele uluslararası belgelerde yer bulmuştur.

1970 öncesi dönemde sanayi devriminin olumsuz etkilerinin yaratmış olduğu bazı çevre sorunlarının olumsuz sonuçlarına karşı önlem alındığına şahit olunmuştur. Bu dönemde çevre sorunlarına ilişkin alınan önlemlerde insan sağlığı ön plana çıkmıştır. Ancak hayvanlara, ormanlara ve genel itibari ile çevreye ilişkin düzenlemelerde daha çok ekonomik fayda göz önünde bulundurulmuştur (Elevli, 2019, s. 65). 1970 sonrası dönemde ise çevre hakkına uluslararası belge ve metinlerde yer vermeye başlanmıştır. Bu bölümde çevre hakkının gerçekleştirilebilmesine katkı sunmak adına uluslararası alanda yapılmış bazı anlaşma ve belgelere yer verilmiştir.

2.3.1.1 Uluslararası konferanslar

2.3.1.1.1 Birleşmiş Milletler 1972 (Stockholm) İnsan Çevresi Konferansı

1972 yılında Stockholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı, çevre hakkını bir insan hakkı olarak ele alan ilk uluslararası toplantı niteliğindedir. Türkiye’nin de dâhil olduğu 113 ülke bu konferansa katılmıştır. Konferansın sonunda yayımlanan

Stockholm Bildirgesi'nde, uluslararası düzeyde işbirliği ve dayanışmanın önemi özellikle vurgulanmış; insan ile çevre arasındaki ilişki, insan faaliyetlerinin çevresel etkileri, ülkelerin ekonomik kalkınma sorunları, yaşam standartlarının iyileştirilmesi ile uluslararası örgütler ve hukuk konuları ele alınmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1993, s.154).

Stockholm Bildirgesi'nin²⁵ 1. maddesinde “*İnsan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir*” şeklinde bir düzenlemeye yer verilmiştir. Görüldüğü üzere, bildirgenin ilk maddesinde çevre hakkı yaşam hakkı ile bağlantı kurularak düzenlenmiş, bu bağlamda çevre hakkı temel bir hak olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu maddede aynı zamanda insanın çevreyi şimdiki ve gelecek kuşaklar için korumak ve geliştirmek sorumluluğu altında olduğu vurgulanmış, böylece çevre hakkının hak ve ödev ilişkisi ele alınmıştır (Semiz, 2016, s. 22). Stockholm Bildirgesi'nde yer alan bu yaklaşım, bireylere doğrudan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı tanımaktan ziyade, özgürlük, eşitlik ve insanca yaşam koşulları gibi temel hakların güvence altına alınmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda, belirli bir çevresel kalitenin, bu temel hakların etkili biçimde kullanılabilmesi için gerekli olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle çevreye ilişkin haklar, diğer insan haklarına bağlı olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla bildirgenin, sağlıklı bir çevreyi bağımsız bir insan hakkı olarak açıkça tanımlamaktan uzak olduğu ifade edilebilir (Atapattu, 2002, s. 74).

Bildirgenin 2. maddesinde çevrenin korunması ve geliştirilmesi, tüm hükümetlerin ortak görevi olarak öngörülmüş, ayrıca ekonomik gelişmenin temel ögesi ve tüm insanların esenliği olarak kabul etmiştir. Bildirgenin 24. maddesi kapsamında çevrenin korunması ve geliştirilmesine ilişkin konularda tüm ülkelerin işbirliğine olanak sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. 25. maddede, çevrenin korunması ve geliştirilmesinde uluslararası kuruluşlar ve devletlerin aynı derecede etkili ve etkin çalışmalarını garanti etmeleri, 26. madde ise nükleer silahların ve kitlesel kıyıma sebep olabilecek nitelikteki araçların kaldırılması istenilmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1993, s. 154)²⁶.

Stockholm Bildirgesinin en etkili uygulanan ilkesinin 7. madde olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bildirgenin 7. maddesi, “*Denizlerin, insan hayatını tehlikeye atabilecek*

²⁵United Nations Conference on the Human Environment. (1972). Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration)<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> (Erişim Tarihi: 29.03.2025).

²⁶https://www.ipcc.ch/apps/nj-lite/srex/nj-lite_download.php?id=6471 (Erişim Tarihi: 29.03.2025).

maddelerle kirlenmesini önleyecek, canlı yaşama, denizde hayata zarar verecek, güzellikleri bozacak veya denizlerin diğer yasal kullanımını olumsuz etkileyecek şekilde kirlenmesini önlemek için ülkeler bütün olanaklarını kullanacaklardır.” şeklindedir. Bu ilkede, ilke metninde geçen amaç doğrultusunda katılan ülkelerin tüm olanaklarından faydalanarak çözüm sağlamaları öngörülmektedir. Böyle bir düzenlemenin yapılma sebebi ise, deniz kirliliğinin sonuçları itibarıyla en hızlı gözlenebilen çevre sorunu olmasıdır. Yine, deniz kirliliği ile sıkça karşılaşıldığı için önlem alınmasının gerekli olduğu düşüncesinin yaygınlaşması, düzenlemenin yapılmasında ve etkili olmasında önemli rol oynamıştır (Dinç, 2008, s. 8-9).

Stockholm Bildirgesi’nde yer alan bazı maddelerden de anlaşılacağı üzere, bildirinin temel amacı, tüm devletlerin çevreye karşı sorumluluk taşıdığını kabul ettirmek ve insan yaşamının sürdürülebilirliği açısından çevrenin korunmasının hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktır. Bildirgede, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde çevresel sorunların ortaya çıkmasını engelleyecek politikalar geliştirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki yapısal eşitsizlikler giderilmeden çevre koşullarının iyileştirilmesinde gözle görülür bir ilerlemenin sağlanamayacağına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, kalkınma ile çevre koruma arasında bir çelişki olmadığı; aksine, her iki hedefin birlikte gerçekleştirilebileceği anlayışı benimsenmiştir (Çavga, 2018, s. 7). Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez bu konferansta uluslararası gündeme gelmiş ve bu anlayış, daha sonraki birçok çevre temelli uluslararası sözleşme ve belgenin oluşturulmasına temel teşkil etmiştir (Bozkurt, 2019, s. 58).

Stockholm Bildirgesi’nin devletleri bağlayıcı bir niteliği bulunmamaktadır. Bildirgede, devletlerin daha iyi bir çevre için detaylı bir şekilde düzenlenmiş ödevlerinin belirlenmesinden ziyade, siyasi ve ahlaki açıdan söz vermelerini öngören ilkeler tercih edilmiştir. Bildirge her ne kadar bağlayıcı bir nitelikte olmasa da, uluslararası çevre hukukunun temeli olarak kabul edilmektedir. Yine, zaman içerisinde bildirgenin bazı maddelerinin devletler için bağlayıcı hale geldiği ifade edilebilir. Özellikle bildirgenin

21. maddesi²⁷ zamanla katı hukuk²⁸ niteliği kazanmıştır. Böylece, bildirge siyasi ve ahlaki bir metin olmaktan çıkıp genel uluslararası hukuk içerisinde ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Stockholm Bildirgesi gerek iki taraflı gerekse çok taraflı diğer uluslararası sözleşme ve bağlayıcı belgelerin ortaya konulmasında ve çevre hukukunun gelişiminde önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Stockholm Bildirgesi'nin çeşitli ülkelerin anayasalarında ve iç hukuk alanında da etkisini gösterdiğinin ifade edilmesi gerekmektedir (Pallemarts, 1997, s. 614). Nitekim Stockholm Konferansı'nda çevre hakkına yönelik atılan adımlardan sonra sağlıklı bir çevre hakkının insan hakları sınıflandırılmasında yer alması düşüncesi radikal bir düşünce olmaktan çıkmış ve devletler anayasalarında ve mevzuatlarında çevre hakkına yer vermeye başlamıştır (Ormanoğlu, 2018, s. 122).

Stockholm Konferansı sonucunda 1972 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı kurulmuştur. Bu program kendi organlarına sahip bir çevre örgütüdür ve merkezi Kenya'nın Nairobi kentinde bulunmaktadır. Söz konusu örgüt, kuruluşundan itibaren hem uluslararası hem de ulusal düzeydeki sözleşme ve belgelerin düzenlenmesine ve uygulanmasına öncülük etmiştir. Bu sebeple, uluslararası çevre hukukunun gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır (Güneş, 2023, s. 318). Bununla birlikte örgütün kuruluş amacı “devletlerarasında çevre konularında, iş birliğinin artırılması” olarak belirlenmiştir. Nitekim örgüt çalışmalarını, rehberlik etmek, yön göstermek ve teşvik etmek üzerine gerçekleştirmektedir (Gürkan, 2023, s. 67).

Stockholm Konferansı'nın çevre hakkının gelişimi açısından önemli sonuçlar doğurduğu ifade edilebilir. Öncelikle, Stockholm Konferansı ile birlikte devletlerin kalkınma sürecinde ortaya çıkan çevre sorunlarının ciddi sonuçlar doğurduğu kabul edilmiş, bu sayede çevrenin korunmasının uluslararası bir çaba gerektirdiği ve her devletin sorumluluk sahibi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca devletlerin bu konuda fikir birliğine vardığı görülmüştür. Hem şimdiki kuşakların hem de gelecek kuşakların yaşamını devam

²⁷Stockholm Bildirgesinin 21. maddesi, “Ülkeler, Birleşmiş Milletler kuralları ve uluslararası hukuk prensiplerine göre, kendi kaynaklarını kendi çevre politikalarına uygun olarak kullanma hakkına sahiptirler. Aynı zamanda kendi iç hukukları ve kontrollerindeki faaliyetlerin çevreye ve diğer ülkelere veya ulusal hükümlerle sınırları dışındaki alanlara zarar vermemesi konusunda sorumlulukları vardır.” şeklindedir. <https://hukukbook.com/birlesmis-milletler-insan-cevresi-konferansi-stockholm-deklarasyonu/> (Erişim Tarihi: 06.08.2024).

²⁸“Katı hukuk, genel olarak, ilgili taraflar üzerinde bağlayıcı olan ve bir mahkeme önünde yasal olarak uygulanabilen yasal yükümlülükleri ifade eder.” <https://www.ecchr.eu/en/glossary/hard-law-soft-law/#:~:text=Hard%20law%20refers%20to,legally%20enforced%20before%20a%20court.> (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

ettirebilmesi için çevrenin korunması gerektiğinin açık bir şekilde kabul edilmesi, kalkınmakta olan ülkeleri çevre hususunda duyarlı olmaya teşvik etmiştir. Şüphesiz ki, Stockholm Konferansı ile birlikte kazanılan farkındalık, yalnızca devletler nazarında sonuç doğurmamış, bireylerin de çevrenin korunmasının önemi hususunda bilinçlenmesine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte Stockholm Konferansı'nın gerçekleştirilmesinden sonra yeni uluslararası metinler ve organizasyonlar düzenlenmiş, bu sayede çevre ile ilgili hususlarda uluslararası alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

2.3.1.1.2 Dünya Doğa Şartı

Dünya Doğa Şartı²⁹ 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Dünya Doğa Şartı'nın önsözünde, *“her yaşam biçimi tektir ve insan için yararlılığı ne olursa olsun, saygı gösterilmeye değerdir”* ifadesine yer verilmiştir. Burada bütün tür ve varlıkların insan için taşıdıkları değere bakılmaksızın varlık hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 275). Dünya Doğa Şartı esasen Stockholm Konferansı'nda ele alınan ilkeleri tekrarlamıştır ve Stockholm Bildirgesi'nde olduğu gibi bağlayıcı niteliği olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Ancak, söz konusu ilkeleri Stockholm Bildirgesi'nden daha açık ve detaylı şekilde ele alması sebebiyle uluslararası çevre hukukunda önem arz etmektedir (Güneş, 2012, s. 86).

Dünya Doğa Şartı, genel olarak insanın doğanın ayrılmaz bir parçası olduğu ve insan uygarlığının kökenlerinin doğaya dayandığı düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Bildiride, doğayla uyum içerisinde yaşamının; bireylere yaratıcılıklarını geliştirme, dinlenme ve eğlenme açısından en uygun ortamı sunduğu belirtilmiştir. Ayrıca, enerji ve gıda sistemlerinin sürdürülebilir bir şekilde işleminin, doğal sistemlerle bütünleşik yapılar aracılığıyla mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Çevrenin korunmasının mevcut ve gelecek nesiller açısından taşıdığı hayati önem, bildiride vurgulanan temel başlıklardan biridir. Buna ek olarak, doğaya saygılı bir yaklaşım benimsenmesi, doğal süreçlerin bozulmamasına özen gösterilmesi, genetik çeşitliliğin korunması ve ekosistemlerin yanı sıra toprak, su ve hava kaynaklarının üretkenliğini zedelemeyecek şekilde kullanılmasına dair ilkeler de bildiride yer alan temel kurallar arasında sayılmıştır (Keleş ve Ertan, 2002, s. 214).

²⁹United Nations. (1982). World Charter for Nature (UN Genel Kurulu Kararı No. 37/7). United Nations. <https://undocs.org/A/RES/37/7> (Erişim Tarihi: 23.03.2025).

Çevre sorunlarının nedenlerine de Dünya Doğa Şartı'nda yer verilmiştir. Çevresel bozulmanın sebebi olarak özellikle aşırı tüketime ve doğal kaynakların kötü kullanımına değinilmiş, şimdiki ve gelecek kuşakların iyiliği için insanların doğal kaynakları türleri ve ekosistemi koruyacak şekilde kullanmayı öğrenmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, çevrenin korunması için gerek özel gerekse kamusal düzeyde önlemler alınması gerektiği ve bireylerin üstlerine düşen ödevleri yerine getirmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Dünya Doğa Şartı'nın dikkat çeken bir başka özelliği de Şart'ın 23. maddesinde çevre hakkının araçlarına değinilmiş olmasıdır. Söz konusu maddede katılım hakkına, herkesin bireysel olarak ve diğerleriyle birlikte çevrelerini doğrudan etkileyen kararların oluşumuna katılma hakkının olduğu şeklinde yer verilmiştir. Dünya Doğa Şartı aynı zamanda getirilen düzenlemeleri devletlerin iç hukukuna aktarılmasını öngörmüştür. Bununla birlikte Şart'ın diğer bir önemli sonucu, çevreye ilişkin düzenlenen diğer uluslararası metinlere nazaran daha insan merkezli olmayan bir yaklaşımın benimsenmiş olmasıdır (Semiz, 2016, s. 23-24).

2.3.1.1.3 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi)

1992 yılında, Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Birleşmiş Milletler çatısı altında Çevre ve Kalkınma Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın düzenlenmesinde, çevresel sorunların giderek büyümesi belirleyici rol oynamıştır. Özellikle orman tahribatı, ozon tabakasındaki incelme, asit yağmurları ve radyasyon riski gibi küresel çevre problemleri gündeme getirilmiştir. Toplantıya 179 ülke temsilci göndermiş, bunun yanı sıra 116 devlet ve hükümet başkanının yanı sıra çok sayıda gazeteci, çevre örgütü temsilcisi, iş dünyasından aktörler ve bilim insanları da etkinliğe katılmıştır. (Güneş, 2023, s. 319). Çevre Bakanı başkanlığında bir heyet ile Türkiye'nin de konferansa katılımı sağlanmıştır. Konferansta yapılan çalışmalar sonucunda, Rio Bildirgesi, Gündem 21, Biyolojik Değişiklik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Orman İlkeleri olmak üzere beş temel belge düzenlenmiştir³⁰ (Alada, Gürpınar ve Budak, 2012, s. 95-96).

Rio Konferansı'nda 1972 yılında Stockholm'de ele alınan ilkelerin hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu ilkelerin uygulanabilmesi, küresel bir ortaklığın oluşturulması ve küresel çevre ve kalkınma sistemini korunması için ise devletlerin, kamusal ve özel

³⁰United Nations Conference on Environment and Development. (1992). Rio Declaration on Environment and Development. United Nations. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (Erişim Tarihi: 23.03.2025).

kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin işbirliğine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Yine, doğal kaynakların tüketilmeden tasarruflu bir biçimde kullanılması için uluslararası çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya konulmuştur (Seydioğulları, 2013, s. 22).

Konferans, düzenlemiş olduğu belgelerde çevresel gelişme politikalarının sürdürülebilir kalkınma ilkesine dayanması gerektiğine de açık bir şekilde değinmiştir. Ancak Rio Konferansı'nda da Stockholm Konferansı'nda olduğu gibi gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında yaşanan görüş ayrılıkları dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, taraf devletlerin 'ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar' taşıdığı yönündeki ilke, konferans sonunda kabul edilen tüm belgelere dahil edilmiş; böylece sürdürülebilir kalkınma anlayışı da bu belgelere entegre edilmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkeler, çevrenin korunması için ortaya çıkacak mali yüklerin hafifletilmesinde gelişmekte olan ülkelere yardımda bulunacakları vaadinde bulunmuşlardır (Güneş, 2012, s. 87).

Konferansın çalışmaları neticesinde ortaya koyulan Rio Bildirgesi'nde çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla bağlayıcı olmayan 27 ilke belirlenmiştir³¹. Rio Bildirgesi'nin 1. ilkesinde çevre hakkına değinilmiştir. Bu düzenleme; *“insanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli yaşama hakları vardır.”* şeklindedir. Bildirgede insan merkezli bir yaklaşımın benimsendiği ifade edilebilir. Nitekim bildirgenin ilk maddesinden de anlaşılacağı üzere insanın, çevrenin diğer özneleri ile eşit ve bütün olduğu düşüncesi henüz oturmamış ve insan, diğer varlıklardan üstün tutulmuştur (Çavga, 2018, s. 8). Bu ilkede önemli olan diğer bir husus çevre hakkının insan hakları ile bağlantılı olarak ele alınmış olmasıdır (Bilgili, 2015, s. 569).

Bildirgenin 3. ilkesi insan merkezli anlayışın benimsendiği düşüncesini destekler niteliktedir. 3. ilke bugünkü ve gelecek kuşakların kalkınma ve çevreye ilişkin ihtiyaçlarının hakkaniyete uygun bir biçimde gerçekleşmesini öngörmüştür. Bu ilkede de

³¹Rio Bildirgesi'nde yer alan başlıca ilkeler: *“1-Sürekli ve dengeli kalkınma ilkesinin odak noktasını oluşturan insanlar, doğa ile uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahiptir. 2-Devletin egemenlik haklarını kullandıkları alanın dışına çevresel zarar vermemeye özen göstermelidir. 3-Kalkınma hakkı, bugünkü ve gelecek kuşakların kalkınma çevre gereksinimleri arasında denge kurularak gerçekleştirilmelidir. 4-Sürekli ve dengeli kalkınma gerçekleştirilirken çevrenin korunması bağımsız olarak ele alınmamalı, kalkınma süreciyle bütünleştirilmelidir. 5-Tüm insanlar için daha yüksek bir yaşam kalitesi sağlanmalıdır. 6-Devletler ve halklar, uluslararası dayanışmayı sağlamak amacıyla yönelik çalışmalarını sürdürmelidir. 7-Barış, kalkınma ve çevre koruma birbirlerine bağlıdır ve bölünmezler.”* şeklindedir. (Turpancı, 2018, s.52)

yine çevrenin korunmasına verilen değer insanların ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmiştir (Semiz, 2016, s. 26).

Rio Bildirgesi'nin en önem taşıyan ilkesinin 10. ilke olduğu ifade edilmektedir. Bu ilkede bilgi edinme hakkı, katılım hakkı ve başvuru hakkına açıkça yer verilmiştir. İlkede bu usulü haklara “*çevresel konular en iyi şekilde ilgili tüm vatandaşların uygun düzeyde katılımıyla ele alınabilir. Ulusal düzeyde, her bireyin zararlı maddeler ve kendi topluluklarındaki faaliyetlere ilişkin bilgiler dâhil olmak üzere kamu otoritesi tarafından tutulan bilgilere uygun bir şekilde erişim hakkı ve karar alma süreçlerine katılım imkânı olmalıdır*” ifadeleri ile değinilmiştir (Güldoğan, 2008, s. 57). 10. ilkede ayrıca çevre bilincinin gelişmiş olmasının ve bu bilincin geliştirilmesinde devlet tarafından üstenilen çevre eğitimi ödevinin önemine vurgu yapılmıştır (Çavga, 2018, s. 9).

Rio Bildirgesi'nin 20, 21 ve 22. ilkeleri kadın, gençlik, yeşil barış ve yerel olan her şeyi zenginleştirme konularındaki toplumsal hareketlerin izlerini yansıtmaktadır (Alada, Gürpınar ve Budak, 2012, s. 99). Özellikle bildirinin 20. ilkesinde kadınların çevresel idare ve gelişme üzerinde hayati bir etkiye sahip oldukları vurgulanmış ve sürdürülebilir bir kalkınma için kadınların tam katısının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda kadınların çevre bilincinin artırılması ve çevre konularında eğitilmesinin önemi vurgulanmıştır (Alica, 2017, s. 153).

Rio Konferansı'nda “ihtiyatlılık ilkesi” açıkça tanımlanmıştır. İhtiyatlılık ilkesine göre insan sağlığına yönelik riskler konusunda bilimsel şüphenin varlığı söz konusunu risklerin gerçekleşmesi veya ciddileşmesi beklenilmeksizin önlem alınması için yeterlidir. Ayrıca ihtiyat ilkesi, çevresel risklere ilişkin bilimsel verilerin yeterince net olmadığı durumlarda, insan sağlığına ve ekosisteme zarar verebilecek olumsuz etkileri önlemek amacıyla karar alma ve politika üretme süreçlerinde başvurulacak bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Çamur ve Vaizo, 2007, s. 299).

Konferans'ın çalışmaları neticesinde ortaya koyulan belgelerden biri olan Gündem 21 ise sürdürülebilir kalkınma için uzun vadeli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması amacını güden ulusal ve uluslararası düzeyde katılımcıların sağlandığı çok sektörlü bir süreç olarak ifade edilebilir (Seydioğulları, 2013, s. 22). Gündem 21'de kalkınma için kaynakların korunmasının öngörülmesinin yanı sıra çevrenin korunması için çevre kirliliğinin, ormansızlaştırmanın, çölleşmenin engellenmesi hedeflenmiştir. Yine okyanus, nehir, deniz gibi su kaynaklarının ve tarım arazilerinin korunmasının önemi

vurgulanmış ve bu kapsamda çiftçilerin, işçilerin ve kadınların desteklenmesi öngörülmüştür (Gürkan, 2023, s. 70).

Gündem 21, uluslararası hukuka yol gösterici düzenlemeler yaparken ulusal hukukları da ihmal etmemiştir. Eylem planı belirlenirken hem ulusal hukuk düzenleri referans olarak alınmış hem de devletlerin yasal düzenlemelerini gözden geçirerek revize etmeleri gerektiğine işaret edilmiştir. Elbette yasa koyucuların sürece katılmasının iç hukukta uluslararası ilkeler doğrultusunda düzenlemeler yapılmasının Gündem 21’de belirlenen ilkelerin hayata geçirilmesinde etkili olacağı açıktır (Semiz, 2016, s. 27). Dolayısıyla Gündem 21’e göre, çevre ve kalkınma sorunları, hükümetler ile birlikte halkın ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile küresel ortaklıkla ele alınmalıdır.

Konferans sonucunda kabul edilen hususlardan biri olan Ormancılık Prensiplerinde, ormanların yönetimi, sürdürülebilir gelişimi ve korunması için evrensel nitelikte 15 ilkeye yer vermiştir. Burada orman türlerinin ne olduğuna bakılmaksızın her tür orman ilkenin kapsamına dâhil edilmiştir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi ise çevre sorunlarının en etkili sebeplerinden olan sera gazı emisyonlarının azaltılmasını hedeflemekte ve buna ilişkin tedbirlerin alınması öngörmektedir. Son olarak Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi yine sürdürülebilir kalkınmayı amaçlamakta, ayrıca biyolojik ve genetik çeşitliliğin ve bitki ve hayvan türlerinin yaşam alanlarının korunmasını da hedeflemektedir (Güneş, 2023, s. 320).

Son olarak, 1997 yılında New York’ta gerçekleştirilen Rio +5 Zirvesi’nde Rio Konferansı’nda alınan kararların geçen süre zarfı içerisinde istenildiği gibi uygulanamadığı değerlendirilmiş ve daha somut girişimlerde bulunulmasının gerektiği vurgulanmıştır (Seydioğulları, 2013, s. 22). Gerçekten de Rio Konferansı’nda belirlenen ilkelerin bağlayıcı nitelikte olmamasının, ilkelerin hayata geçirilmesi konusundaki beklentileri karşılamadığı ifade edilmektedir. Yine de Konferans sonucunda çevresel konularındaki bilincin arttığı gözlemlenmiştir. Nitekim Konferans sayesinde çevre konusunda bir uluslararası sivil toplumun ortaya çıktığı görülmektedir (Semiz, 2016, s. 27).

2.3.1.2 Uluslararası anlaşmalar

2.3.1.2.1 Brundtland (Ortak Geleceğimiz) Raporu

Ortak Geleceğimiz Raporu olarak da adlandırılan Brundtland Raporu 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanmıştır³². Rapor adını Norveç'in ilk kadın başbakanı olan Dr. Harlem Brundtland'dan almıştır. Bu raporun en dikkat çeken özelliği ilk kez bu raporda “sürdürülebilir kalkınma” kavramının tanımının yapılmış olmasıdır. Bu tanıma göre gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilme yeteneğinin ortadan kaldırılmaması bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Yani, bugünün gereksinimleri karşılaşırken gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilmesi hedeflenmektedir. Brundtland Raporu'nda tanımlanan sürdürülebilir kalkınma ilkesinde doğanın ve doğal kaynakların gelecek kuşaklar için korunmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Çamur ve Vaizo, 2007, s. 299).

Brundtland Raporu'nda çevre sorunlarının giderek ağırlaştığına vurgu yapılmış ve bu sorunlar ile mücadele edilirken, ekonomik kalkınma ve çevresel gelişme arasındaki dengenin sağlanması, ayrıca gelişmenin sürdürülebilir olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Raporda aynı zamanda insan faaliyetlerinin küresel olarak ekosisteme olan etkisinin son yüzyılda giderek arttığına dikkat çekilmiştir (Bozlağan, 2010, s. 1019). Çevrenin ve ekonominin birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacak alanlar olduğu raporun başlangıç kısmında dile getirilmiştir. Ayrıca raporda somut çevre sorunlarına da yer verilmiştir. Özellikle yıllık çölleşme ve ormansızlaşma miktarı belirtilerek çevre krizinin kalkınma ve enerji krizinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği kabul edilmiştir (Semiz, 2016, s. 24). Bunların yanı sıra çevre hukukunun ilkeleri olarak kabul edilen önleme, iş birliği ve dayanışma, önceden haber verme, ihtiyatlılık gibi ilkelere de raporda yer verilmiştir (Bozkurt, 2019, s. 68).

Brundtland Raporu'nda ilgi çeken diğer bir husus, raporun ekleri arasında Çevrenin Korunması ve Sürekli ve Dengeli Gelişmeye İlişkin Tüzel Kişiler adlı bir belgenin hazırlanmış olmasıdır. Bu belge Çevre Hukuku Uzmanlar Kurulu tarafından hazırlanmıştır. Belge dört bölüm halinde başlık altına alınmıştır. İlk bölümde çevre hakkına ilişkin genel bilgilere yer verilmiş, ikinci bölümde ise ülkelerin sınırlarındaki

³²World Commission on Environment and Development. (1987). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. United Nations. <https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/sustainability-policy/2030agenda/un-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html> (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

doğal kaynak ve çevre ilişkilerinden kaynaklanan ödev ve haklara değinilmiştir. Devletlerin sorumlulukları ve anlaşmazlıkların çözümünde barışçı yöntemlere ilişkin açıklamalar üçüncü ve son bölümde ifade edilmiştir (Keleş ve Ertan, 2002, s. 215).

2.3.1.2.2 Aarhus Sözleşmesi

Aarhus Sözleşmesi'nin tam adı Çevre Konularında Bilgiye Erişim, Karar Vermeye Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesidir³³. Bu sözleşme 2001 yılında Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (ECE) tarafından yapılan çalışmalar neticesinde yürürlüğe girmiş ve 26 devlet tarafından imzalanmıştır. Sözleşme çevresel bilgiye erişim, karar vermede halkın katılımı ve yargıya başvuru olmak üzere üç temel konu üzerinde durmuştur. Sözleşme halkın yalnızca çevresel bilgiye ulaşmasını değil aynı zamanda alınacak kararlara katılım sağlamasını ve yargıya başvuru noktasında da aktif bir rol oynamasını, böylece aktif ve katılımcı bir çevre hukuku anlayışının benimsenmesini hedeflemektedir (Özlüer, 2018, s. 5). Birleşmiş Milletler eski genel sekreteri Kofi Annan, sözleşmenin, gelecek ve şimdiki nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının korunması amacıyla çevresel konularda bilgi ve belge edinme, karar vermede halkın katılımı ve yargıya erişim konularını detaylıca ele alması sebebiyle çevresel demokrasi alanında gerçekleştirilmiş en etkili belge olduğunu vurgulamıştır (M. Erdoğan, 2016, s. 1813).

Aarhus Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu'nun 10. ilkesine atıfta bulunarak, çevresel bilgilere erişim hakkı, çevresel karar alma süreçlerine katılım hakkı ve çevresel konularla ilgili kararlara karşı yargı yoluna başvurma hakkı gibi usule ilişkin çevresel hakları güvence altına almaktadır (Donald, 2022, s. 22). Ayrıca, sözleşmede çevresel konuların yanı sıra devletlerin sorumluluğu ile hesap verilebilirliği gibi konulara da değinilmiştir (M. Erdoğan, 2016, s. 1813).

Sözleşmenin başlangıç kısmında çevre hakkı, yaşam hakkı ile ilişki kurularak ifade edilmiştir. Bu ifadeye göre herkesin ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğu belirtilmiş ve insan merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir (Semiz, 2016, s. 79). Giriş bölümünde yalnızca çevre hakkının bir insan hakkı olduğu kabul edilmemiş, ayrıca

³³United Nations Economic Commission for Europe. (1998). Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. United Nations Economic Commission for Europe. <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> (Erişim Tarihi: 26.03.2025).

çevrenin korunması ve geliştirilebilmesi için yukarıda bahsedilen üç usulî hakkın önemine vurgu yapılmıştır. Sözleşmeye göre kişilerin gerek bireysel gerekse de diğer bireylerle ortak olarak sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmesi için bilgiye erişim hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Yine, çevre hakkının gerçekleştirilebilmesi için kişilere karar alma sürecine katılma hakkının sağlanması ve çevresel konularda yargı mercilerine başvuru haklarının olması gerektiğine değinilmiştir (Yancı, 2004, s. 67). Sözleşmenin giriş kısmında ayrıca kitle iletişim araçlarının kullanımının öneminden de bahsedilmiştir. Burada her türlü yazılı, sözlü ve elektronik iletişim araçlarının halkın çevresel konulardaki eğitimi için kullanılması gerektiği vurgulanmıştır (Gürkan, 2023, s. 75).

Çevresel bilgi ise, Sözleşmenin 2. maddesinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre biyosferi oluşturan kara, hava, deniz, atmosfer ve enerji kaynakları ile birlikte genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, biyolojik çeşitlilik ve bunlar arasındaki ilişkiye yönelik her türlü veriyi kapsamaktadır. Bu tanım çevresel bilginin oldukça geniş bir içeriğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim çevreyi etkileyebilecek faaliyetler, hukuki düzenlemeler, çevreye ilişkin karar alma süreçlerinde kullanılan ekonomik analizler, idari işlemler, insan güvenliği, insan sağlığı ve kültürel alanlara ilişkin bilgiler de çevresel bilgi kapsamında değerlendirilmektedir. Sözleşmede yalnızca çevresel bilginin kapsamı geniş tutulmamış, ayrıca çevresel bilgiye erişim hakkının kapsamı da geniş tutulmuştur. Hakkın kapsamına göre bireyler, uyrukları ve ikametleri fark etmeksizin herhangi bir gerekçe belirtmeksizin kamu makamlarında çevresel bilgi talep edebilecektir (M. Erdoğan, 2016, s. 1813).

Aarhus Sözleşmesine konu edinilen üç usulî hak bilgiye erişim hakkı, katılma hakkı ve yargıya başvuru hakkıdır. Bilgiye erişim hakkı; vatandaşların istemi halinde kamu otoritelerinin ellerinde bulundurdukları çevresel bilgilerin kısa bir süre içerisinde temin edilmesini ve yine kamu otoriteleri tarafında çevresel bilgilerin temin edilmesini ve acil durumlarda hızlı ivedilikle paylaşılmasını kapsamına dâhil etmektedir (Bilgili, 2015, s. 569). Sözleşmenin 2. maddesinde tüm kamu kurum ve kuruluşları bilgi talebi noktasında sorumlu tutulmuş ve maddenin devamında bilgiye erişim sağlanması için başvuruda bulunulabilecek makamlar gösterilmiştir. Buna göre; ulusal ve bölgesel düzeydeki tüm idari birimlerden gerek kamusal hizmetleri gerekse çevreye ait idarenin görevlerini yerine

getiren gerçek veya tüzel kişilerden çevresel bilgi talep edilebilecektir (Bozkurt, 2019, s. 73).

Katılma hakkı; karar alma sürecinde bireylerin katılımının sağlanmasına vurgu yapmakta ve katılım hakkı karar alma sürecine katılmanın yanı sıra tepki gösterme, birlikte hazırlık çalışması, danışma gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir (Bilgili, 2015, s. 569). Sözleşmenin altıncı ve devamındaki maddelerinde çevre ile ilgili alınacak kararlarda halkın katılımı ele alınmıştır. İlgili maddelerde gerek bireylerin gerekse sivil toplum örgütlerinin çevresel konulardaki kararlara katılımının sağlanmasını öngören düzenlemelere yer verilmiştir. Yine çevre politikalarına ve mevzuata dâhil olacak normlara halkın katılımının sağlanmasının gerektiği vurgulanmış, bireylerin fikirlerini rahatça ifade edebilmeleri ve sunulan fikirlerin yapılacak faaliyet ile dikkate alınması temin edilmiştir (Gürkan, 2023, s. 83-84).

Yargıya başvuru hakkı ise; hukuki ihlal halinde hem idari olarak hem de yargısal olarak başvuruda bulunabilmeyi kapsamaktadır. Bu hakkının ayrıca, bilgi edinme ve katılım hakkının güvencesi olma niteliği taşıdığı ifade edilmektedir. Yargıya başvuru hakkı sözleşmenin 9. maddesinde tanımlanmıştır. Sözleşmenin 9. maddesine göre, bilgi edinme hakkı ihlal edilenler, yanlışlıkla geri çevrilenler ve cevap alamayan bireyler, yargıya başvurmadan önce ulusal yargıya göre oluşturulmuş tarafsız ve bağımsız bir organa başvuruda bulunabilecekleridir. Yargıya başvuru yalnızca kamu kurumları tarafından gerçekleştirilen ihlallere karşı değil özel kişilerin eylem ve ihlallerine karşı da yapılabilecektir. İlgili maddede ayrıca yargıya başvurunun ücretsiz olması veya tarafsız ve bağımsız bir organ tarafından yapılan incelemenin de bireyler için caydırıcı nitelikte olmaması gerektiği düzenleme altına alınmıştır. Yine halkın idari ve adli başvurular konusunda bilgilendirilmesini önemi bu madde de vurgulanmıştır (M. Erdoğan, 2016, s. 1814).

Son olarak sözleşmenin tarafı olan devletler için sözleşme bağlayıcı niteliktedir (Turpancı, 2008, s. 17). Ancak Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir. Türkiye sözleşmeye taraf olmasa da sözleşmenin bir rehber niteliğinde olduğu açıktır. Nitekim Çevre Kanunu'nda herkesin çevreye ilişkin bilgiye ulaşabileceği hüküm altına alınmıştır (Gürkan, 2023, s. 86). Tüm bu düzenlemeleri ile Aarhus Sözleşmesi'nin çevre hukuku ile insan haklarını bağlayan yeni bir yaklaşımı yansıttığını ve çevresel yönetim anlamında somut bir ilerlemeyi sağladığı ifade edilmektedir (Semiz, 2016, s. 79).

2.3.1.2.3 Paris Anlaşması

Paris Anlaşması 21. BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansı'nda (COP21) toplamda 195 devlet tarafından imzalanarak 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir³⁴. Anlaşma iklim değişikliği ile küresel mücadele için önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Köse, 2018, s. 71). Konferansta anlaşmayı imzalayan ülkeler 2020 yılı sonrası için sera gazlarını azaltmayı taahhüt etmişlerdir. Anlaşma, 2015 yılında kabul edilmekle birlikte, kabul edilmesinin üzerinden bir yıl geçmeden yürürlüğe girmesiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca anlaşma, tüm ülkelerin katkı sağlamasına yönelik bir sistem benimsenmesi sebebiyle de önem arz etmektedir (Beşballı, 2023, s. 512).

Paris Anlaşması küresel iklim değişikliğinin önüne geçilmesi için sera gazı emisyonunun 2030 yılına kadar 56 milyar ton düşürülmesini hedeflemektedir. Anlaşmanın amacı iklim değişikliği ile mücadele kapsamında sürdürülebilir bir geleceğin gerçekleştirilmesi için gereken önlemlerin alınmasının, yatırımların hızlandırılmasının ve artırılmasının sağlanmasını kapsamaktadır. İklim değişikliğinin sebep olduğu olumsuz etkilerin azaltılması da anlaşmanın öncelikli hedefleri arasında gösterilmiş, bu etkilerin azaltılması için tüm dünyanın ortak çabasını gerektirdiği de anlaşma kapsamında vurgulanmıştır. Yine gıda üretiminde, insan sağlığını tehdit etmeyecek şekilde kalkınmanın sağlanmasının önemi değinilen konulardan bir tanesidir. Anlaşma ile birlikte iklimsel açıdan büyüme ile uyumlu finansal gelişimin sağlanmasının öngörüldüğünün de ifade edilmesi gerekmektedir (Bozkurt, 2019, s. 74).

Her ne kadar anlaşma ile tüm taraf devletler emisyon azaltımı konusunda sorumluluk almış iseler de gelişmiş ülkelerin daha fazla azaltım taahhüdünde bulunması beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ise mevcut kapasiteleri oranında katkı sağlamaları istenmektedir (İğci ve Çobanoğlu, 2019, s. 134). Yine anlaşmada iklim değişikliğinden en fazla etkilenen az gelişmiş ülkelerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Anlaşma bu kapsamda, “düşük-karbonlu ve iklime dirençli” kalkınmanın sağlanması için gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere gerekli iklim finansmanını, teknolojiyi ve kapasite geliştirme desteğini sağlamalarını öngörmektedir (Karakaya, 2016, s. 1).

³⁴United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2015). Paris Agreement. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2025).

Paris Anlaşması'nın giriş bölümündeki düzenleme; *“iklim değişikliğinin ele alınması için eyleme geçerken insan hakları, sağlık hakkı, yerli halklar, yerel topluluklar, göçmenler, çocuklar, engelli bireyler ve hassas durumdaki kişilerin hakları ve kalkınma hakkının yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve kuşaklar arası adalet konularına yönelik sorumluluklarına saygı göstermeleri, bunları teşvik etmeleri ve dikkate almaları gerekmektedir”* şeklindedir. Bu düzenlemeyle doğrudan hak yaklaşımına yer verilmiştir. Ancak Anlaşma'nın sınırlı bir insan hakları yaklaşımı benimsediği ifade edilmektedir. Zira, küresel ekolojik ve insani krizin boyutları göz önünde bulundurulduğunda, bağlayıcı nitelikte olmayan Paris Anlaşması, taraf devletlere somut yükümlülükler yüklememektedir. Yine de Paris Anlaşması'nda haklara ilişkin yapılan böylesi düzenlemelerin, gelecekteki iklim ve çevre tartışmaların daha sağlam bir hak söylemine zemin hazırlayacağını ifade etmek mümkündür (Yurtcanlı-Duymaz, 2020).

Paris Anlaşması'nda iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyet etmenleri ile olan bağlantısına da dikkat çekilmiştir. Anlaşmaya taraf devletlerin, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama ve kadınlar ile kız çocuklarının yetkilendirilmesini teşvik etme sorumluluğunu dikkate alarak hareket etmeleri, bu alandaki yükümlülüklerini gözetmeleri ve gerekli desteği sağlamaları beklenmektedir. Anlaşmada yer alan bu düzenlemenin kadınların iklim değişikliği politikalarındaki rollerinin kuvvetlendirilmesi noktasında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmektedir (Alıca, 2017, s. 66).

1992 yılında Rio Zirvesi ile başlayan iklim müzakereleri Paris Anlaşması ile küresel ölçekte sonuçlandırılmıştır. Anlaşmanın tarafı olan devletler her ne kadar farklı siyasi ve ekonomik yapılaraya sahip olsalar da, iklimle mücadele konusunda ortak bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Paris Anlaşması bu sebeple tarihi bir önem taşımaktadır. Anlaşmanın bir diğer önemi ise, anlaşmada yer alan hedeflere ulaşılabilmek için yapılan düzenlemelerin büyük oranda bilimsel temeller doğrultusunda yapılmış olmasıdır. Bu sebeple Paris Anlaşması sonrası dönemde küresel ölçekte düşük karbonlu ve iklime dirençli bir ekonomik ve toplumsal dönüşümün yaşanacağı tahmin edilmektedir (Karakaya, 2016, s. 11). Bu anlaşma ile birlikte iklim değişikliğinin var olmadığı ya da önemli sonuçlara yol açmayacağı ve özellikle iklim değişikliğinin insan kaynaklı olmadığı iddiaları da temelsiz bırakılmıştır. Bu sayede, iklim değişikliğinin küresel

ölçekte büyük bir tehdit olduğu ve bir an önce harekete geçilmesi gerekliliği kuvvetli biçimde kamuoyuna duyurulmuştur (İlgi ve Çobanoğlu, 2019, s. 134).

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Paris Anlaşması'nın, iklim değişikliği ile mücadele edilirken, küresel ısınmanın etkilerinin azaltılması için uluslararası iş birliğinin sağlanması hususunda tarihi bir adım olduğu ifade edilebilir. Ancak Paris Anlaşması'nda yer alan maddelerin bağlayıcı nitelikte olmaması, Anlaşmada yer alan düzenlemelerdeki hedeflere ulaşılmasını büyük ölçüde güçleştirmektedir. Yine de Anlaşma kapsamında yapılan düzenlemelerin bilimsel ölçütlere dayanması, gelecekteki iklim değişikliği politikalarının düzenlenmesinde Anlaşmanın temel olarak alınmasına olanak sağlamıştır. Paris Anlaşması'nda toplumsal cinsiyet etmenleri ile iklim değişikliği arasındaki ilişkiye yer verilmiş olması ise Anlaşma'nın iklim politikalarının geliştirilmesinde farklı alanların da desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu sebeple Paris Anlaşması'nın, çevre sorunlarının ciddiyetinin uluslararası alanda kabul edilmesi ve bu sayede kamuoyunda gerekli farkındalığın yaratılması noktasında önemli bir araç olduğu ifade edilebilir.

2.3.1.3 Çeşitli ülke anayasalarında çevre hakkı

Anayasalarda çevre hakkının genelde dolaylı ya da doğrudan bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. 1970'li yıllara kadar anayasalarda çoğunlukla çevre hakkına dolaylı olarak değinilmiştir. Bunun sebebi ise çevre hakkının bağımsız bir hak olmaktan ziyade sağlık hakkının bir uzantısı olarak benimsenmesidir. Ancak 1970'li yıllardan sonra çevre hakkına doğrudan yer vermeye başlanmıştır. Başlarda çevre hakkına anayasalarda doğrudan yer verilse de bu hak dayanışma hakkı olarak nitelendirilmemiş ve çevre hakkı ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar arasında değerlendirilmiştir (Hamamcı, 1984, s. 176).

Ülkelerin anayasalarında çevreye ilişkin düzenlemelere yer verilmesinde İsviçre önde gelen ülkelerdendir. İsviçre, 1874 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişiklik ile nehir ve ormanlar, sular ve doğanın korunması gerektiğini düzenlemiş ve böylece doğayı anayasal koruma altına almıştır. İsviçre'nin yapmış olduğu düzenlemeden sonra Yunanistan, Portekiz ve İspanya da sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına anayasalarında yer vermiştir. 2004 yılında Fransa'da Çevre Şartı³⁵ kabul edilmiş ve takip eden yılda

³⁵Çevre

Şartı

için:

https://mahmudcelaleddinoktenaihl.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/44/10/761717/dosyalar/2019_10/13124433_Fransa_AnayasasY.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2025).

anayasanın başlangıç bölümüne eklenmiştir. Böylece Fransa da çevre hakkını anayasal hak olarak kabul eden ülkeler arasında yerini almıştır (Güveyi, 2018, s. 646). Bugün gelinen noktada ise tüm dünyada 100’den fazla anayasada çevre hakkına doğrudan ya da dolaylı olarak verilmiştir (Çolakoglu, 2010, s. 155).

Ülkelerin anayasaları tek tek incelendiğinde çevre hakkına yer verme biçimlerinin tek bir kategoride toplandığını ifade etmek mümkün değildir. Çevre hakkı anayasalarda düzenlenme biçimine göre üç farklı kategoride incelenebilir. Bazı anayasalar çevre hakkına doğrudan yer vermiş ve herkesin çevre hakkına sahip olduğunu kabul etmiştir. İspanya, Slovakya, Norveç, Portekiz ve Macaristan anayasalarında çevre hakkına bu şekilde yer verildiği görülmektedir (Güneş, 2023, s. 139). Örneğin İspanya Anayasası’nın 45. maddesinde³⁶; herkesin kişisel gelişimine uygun bir çevrede yaşama hakkı olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, maddenin devamında herkesin çevreyi koruma ödevinin olduğu da belirtilmiştir (Abdulahimoğulları, Sezer ve Akpınar, 2011, s. 73). Bazı anayasalarda ise çevre hakkına açıkça yer verilmemiş ancak, anayasaya dâhil olan diğer temel haklar ile bağlantı kurmak suretiyle değinilmiştir. Herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğunu ifade eden 1982 Anayasası’nın 56. maddesinin bu kapsamda kaldığı ifade edilebilir. Burada çevre hakkı, yaşam hakkı ile bağlantı kurularak ele alınmıştır. Yine, Brezilya Anayasası’nda da benzer bir ifadeye yer verildiği görülmektedir. Son olarak ise, çevre hakkı kapsamında devlete ödev yükleyen anayasalar da bulunmaktadır. Bu anayasalarda çevre hakkına doğrudan ya da dolaylı şekilde yer verilmemiş ancak, çevreyi koruma ödevi devlete yüklenmiştir. Yunanistan, Hollanda, Almanya ve İsveç anayasalarındaki düzenlemelerin çevrenin korunmasında devlete sorumluluk yüklediği görülmektedir. Örneğin Alman Anayasası’nda³⁷ çevrenin yasama, yargı ve yürütme organlarıyla korunması gerektiği belirtilmiş ayrıca devlet, gelecek kuşaklara karşı da sorumlu tutulmuştur. Bu kategorilerden farklı olarak ekolojik anayasa

³⁶İspanya Anayasası’nın 45. maddesi; “1-Herkesin kişisel gelişimine uygun bir çevrede yaşama hakkı ve onu koruma ödevi vardır. 2. Kamu makamları, temel toplum dayanışmasına dayalı olarak, yaşam kalitesini geliştirme ve çevreyi koruma ve eski haline getirme amacıyla, doğal kaynakların akılcı kullanımını güvence altına alır. 548 3. Bir önceki fıkradaki hükümleri ihlal edenlere karşı, kanunun belirlediği koşullarda, zararın tazmin edilmesi yanı sıra, cezai veya mümkünse, idari yaptırımlara başvurulur.” şeklindedir. <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en> (Erişim Tarihi: 22.03.2025).

³⁷Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın “Doğal yaşam kaynaklarının ve hayvanların korunması” korunması başlıklı 20. maddesi; “Gelecek kuşaklara karşı da sorumlu olan devlet, doğal yaşam kaynaklarını anayasal düzenin çerçevesinde yasamayla, yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı organlar aracılığı ile korur. ” şeklindedir. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf> (Erişim Tarihi: 24.03.2025).

anlayışının benimsendiği devletler de bulunmaktadır. Ekvador³⁸ ve Bolivya gibi bazı Latin Amerika ülkelerinde ekolojik bir anayasa anlayışı benimsenmiştir. Bu anayasalarda doğanın varlığının bütüncül bir şekilde korunması gerektiği öngörülmüştür (Güneş, 2023, s. 139)

Görüldüğü üzere ülkelerin anayasalarında çevre hakkına farklı şekillerde yer verilmiştir. Dolayısıyla çevre hakkında yapılan düzenlemelerin tek tip olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Yine de kullanılan terminoloji ne olursa olsun, tüm bu hukuki düzenlemelerin ortak amacı; insanların sağlık ve refahının yanı sıra sağlıklı ekosistemlerin de var olabileceği, yaşanabilir ve tatmin edici çevresel koşulları güvence altına almaktır (Ubushieva and Golay, 2024, s. 4)

Ayrıca çevrenin anayasal boyutta korunması büyük önem arz etmektedir. Nitekim Anayasada çevrenin korunmasına ilişkin bir düzenlemeye yer verilmesi halinde çevresel varlıkların da anayasal boyutta korunan değerler olduğunun kabulünü gerektirecektir. Böylelikle, çevresel varlıklar anayasal düzeyde korunan diğer değerler ile aynı düzeyde değerlendirilebilecek ve çevrenin korunması için anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması olası hale gelecektir (Güneş, 2023, s. 138). Çevre hakkı bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple anayasalarında insan haklarına yer veren ülkelerden, çevre hakkına da bir hak olarak yer vermesi ve çevreyi anayasal boyutta koruyarak güvence altına alması beklenmektedir. Çevrenin korunmasının güvence altına alınmadığı bir anayasada, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin zedelenmesi söz konusu olacaktır (Güveyi, 2018, s. 647).

Bu bağlamda, bir hakkının anayasal boyutta korunmasının önemine kısaca değinmek gerekmektedir. Bilindiği üzere, normlar hiyerarşisi, hukuk normlarının kuvvet ve derecesini belirlemektedir. Bu normlar farklı seviyelerde yer almakta olup, normlar arasında altlık ve üstlük ilişkisi bulunmaktadır. Altta yer alan norm, geçerliliğini bir üst hukuk normundan almaktadır. Hukuk düzeninin bir piramide benzetilmesi halinde, anayasa en üstte yer alacak, anayasayı ise sırasıyla kanunlar, kanun hükmünde

³⁸Ekvador Anayasası'nın "Doğa Hakları" başlıklı 71.maddesi; "Hayat doğa ya da Doğa Ana sayesinde gelişir ve yeniden üretilir. Doğanın hakları; hayati döngüsünün, yapısının, gelişme sürecinin ve işlevinin muhafaza edilmesine ve bütüncül bir şekilde varlığını korunmasına dayanır. Tüm kişiler, topluluklar, halklar ve milletler idari makamlardan doğa haklarının yerine getirilmesini talep edebilir. Bu hakların uygulaması ve yorumuna yönelik esaslar Anayasa'nın gerekli maddelerinde belirtilmiştir. Devlet, gerçek, tüzel kişileri ve toplulukları doğayı korumaları için teşvik eder, ekosistemi oluşturan tüm bileşenlerin korunmasına öncülük edecektir." şeklindedir. https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/EKD_45-Ekvador-Anayasas%C4%B1_01.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2025).

kararnameler, tüzükler, yönetmelikler ve adsız düzenleyici işlemler takip edecektir. Nitekim 1982 Anayasası'nda, Anayasa'nın bağlayıcılığı ve üstünlüğüne açıkça yer verilmiş ve Anayasa'nın 11. maddesinde yer alan “*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz*” şeklindeki düzenleme ile hukuk hiyerarşisi adına temel bir kural hüküm altına alınmıştır (Kuluçlu, 2008, s. 4). Bununla birlikte, yargı kararlarında da bu ilkeye yer verilmiş olup, normlar hiyerarşisi anayasal dayanağa sahip bir hukuk ilkesi olarak kabul edilmiştir (Kaya ve Dağlı, 2023, s. 589). Anayasa ve yargı kararları ile de kabul edilmiş olan bu ilkeye göre alt norm, üst norma aykırılık teşkil edemeyecek ve üst normun sağlamış olduğu hukuki çerçevenin dışına çıkamayacaktır. Normlar hiyerarşisinin anayasal olarak güvence altına alınmış olması hukuk devleti ilkesi nazarında da önem arz etmektedir. Nitekim üst norm ile yasaklanmayan bir hususun alt normla yasaklanması hukuk devleti ilkesine aykırı olacaktır (Kuluçlu, 2008, s. 12). Bu doğrultuda çevre hakkının en üst hukuki norm olan anayasada düzenlenmesi bu hakkın korunması için önem arz etmektedir. Çevre hakkının anayasa ile güvence altına alınması, menfaat çatışmasının söz konusu olduğu hallerde çatışmanın çözümünde çevrenin de nazara alınacağını garanti etmekte, ayrıca çevre hakkının anayasada yer alan diğer haklar ile aynı düzeyde olmasını ifade etmektedir. Yani, menfaat çatışması söz konusu olduğunda menfaatlerin dengelenmesinde çevrenin korunması için bazı bireysel özgürlüklerin kısıtlanması söz konusu olabilecektir. Bu sebeple bir anayasal hükümle çevrenin korunmasının öneminin vurgulanması, ortaya çıkan çatışmalarda çevresel değerinin ön planda tutulmasına imkân sağlayacaktır (Bilgili, 2015, s. 574). Çevre hakkının anayasada bir temel hak ve özgürlük olarak yer alması aynı zamanda yasama organının kural koyarken bağlanmasına imkân sağlayacak ve normların anayasaya uygunluğunun denetlenmesinde ölçü norm olarak dikkate alınacaktır (Ormanoğlu, 2018, s. 123).

2.3.2 Ulusal hukukta çevre hakkının gelişimi

2.3.2.1 1982 Anayasası'nda çevre hakkının düzenlenişi

Ülkemizde, 1982 Anayasası'na kadar çevre hakkına ilişkin özel olarak bir düzenleme yapılmamıştır. Nitekim 1961 Anayasası'nda da çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak doktrindeki bir görüşe göre, sağlık hakkını da kapsamına alan ve “*Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi*

bakım görmesini sağlamakla ödevlidir." hükmünü içeren 49. madde çevrenin korunmasını da kapsayacak şekilde genişletilmektedir (Gürseler, 1999, s. 819).

1982 Anayasası'nın "*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*" bölümünde yer alan 56. maddesi ile birlikte "*Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması*" başlığı altında çevreye ilişkin ilk ve en önemli adım atılmıştır. Anayasanın 56. maddesinde, "*herkesin, sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkına sahiptir*" hükmü düzenlenmiştir. İlgili maddede aynı zamanda çevre hakkının, herkesin hakkı olmasının yanı sıra devletin ve vatandaşın ödevi olarak da ele alındığı görülmektedir. Zira maddenin devamında, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ve vatandaşın ödevi olduğu belirtilmiştir (Dadak, 2015, s. 321). Belirtmek gerekir ki, çevrenin "geliştirme", "koruma" ve "önleme" ifadeleri yönünden yalnızca vatandaşlara ve devlete ödev yüklenmiş olması hatalı kabul edilmekte ve amaçsal yorum ile genişletilerek, hakkın muhatabının, toplumu oluşturan herkes olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir (Tunç ve Göven, 1997, s. 117).

1961 Anayasası ile 1982 Anayasasında Çevre hakkına ilişkin yorumun bazı açılardan farklılaştığı fark edilmektedir. Öncelikle, 1961 Anayasası'nda çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme yapılmış değildir. Ancak, 49. maddede düzenleme bulan sağlık hakkı ile çevre hakkı arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Diğer yandan, 56. maddede de çevre hakkı kavramı madde metninde doğrudan kullanılmamış, ancak çevre hakkının tanımı verilmiştir. Maddenin devamında ise devletin, sağlık hakkına ilişkin ödevleri belirtilmiş, ancak 49. maddenin aksine sağlık hakkına ilişkin kesin ve açık bir ifadeye yer verilmemiştir. Yani, 49. maddede sağlık hakkı düzenlenirken, 56. maddede çevre hakkı ve sağlıkla ilgili düzenlemeler öngörülmüştür (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 66).

1982 Anayasası'na geri dönülecek olursa, "*sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı*" ifadesi, yaşam hakkı ile bağlantı olarak ele alınmıştır. Burada, insan merkezci yaklaşımın benimsendiği ifade edilebilir. Daha önce "*Çevre Sorunlarına Yönelik Etik Yaklaşımlar*" başlığımızda da açıklandığı üzere, bu yaklaşımda insan-doğa ilişkisindeki çekirdeği insan oluşturmaktadır. Doğanın korunması, insan menfaatleri ile doğrudan bağlantılıdır. Başka bir ifade ile insan menfaatlerinin zarar görmemesi için doğanın da korunması zorunludur. Bu açıdan bakıldığında, Anayasamızda çevre hakkı, sağlık hakkı, mülkiyet hakkı, yaşam hakkı gibi diğer haklar ile ilişki kurularak vücut bulur (Üstün, 2021, s. 2552).

1982 Anayasası'nın 56. maddesi "Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler" bölümünde, yani pozitif statü hakları arasında düzenlenmiştir. Bu bölümde yapılan düzenlemeler, hem bireylere talep etme hakkı vermekte hem de devlete mali yeterlilikleri ölçüsünde ödev yüklemektedir. Bu sebeple, ekonomik ve sosyal haklar bölümünde düzenlenen hakların gerçekleştirilmesi, devlete yüklenen pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile sağlanabilecektir. Ekonomik ve Sosyal haklar bölümünde düzenlenen haklar Anayasa'nın 2. maddesi ile de doğrudan ilgilidir. Söz konusu maddede Cumhuriyetin nitelikleri belirtilmiş ve devletin sosyal bir hukuk devleti olduğu kabul edilmiştir. Sosyal devlet ilkesi, devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlaması için sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini meşru ve gerekli görmektedir. Bu bağlamda bireylerin refah içinde yaşamalarını garanti etmek ve haklarını korumak için sosyal devletin yapması gereken görevler de pozitif yükümlülük olarak devletin sorumluluğuna bırakılmıştır. AYM kararlarında da çevre hakkının hem şimdiki kuşakları hem de gelecek kuşakları ilgilendiren ve önemini giderek artıran bir hak olması sebebiyle devlet tarafından çevrenin bozulmasının, kirlenmesinin ve tahrip edilmesinin önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Gökalp, 2022, s. 275).

Anayasa'nın 5. maddesinde ise devletin, kişilerin refahını sağlama ve insanın maddi-manevi gelişimi için gerekli şartları oluşturma görevine işaret edilmektedir. Bu görev, çevre hakkının da güvence altına alınmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca 17. maddede yer alan yaşama ve kişiliği geliştirme hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü çevre hakkı, devletin bireyler için koruyucu ve denetleyici önlemler almasını gerektiren yaşamsal bir haktır. Bu kapsamda devlet, hem hakları tanımak ve korumak hem de gerektiğinde müdahalede bulunmakla yükümlüdür (Gökalp, 2022, s. 276).

Bununla birlikte, Anayasa'daki hak ve özgürlükler, tüm bireyler için güvence altındadır. Anayasa'nın 14. Maddesi "hakkın kötüye kullanılmasına" ilişkindir. Bu maddenin ikinci fıkrasında, Anayasa'daki hiçbir hükmün, hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak ya da öngörülenden daha fazla sınırlandıracak şekilde yorumlanamayacağını belirtilmiştir. Bu düzenleme hem bireyleri hem de devleti bağlamaktadır ve kamu makamlarının temel hakları koruma yükümlülüğünün yanı sıra, bu hakların bireyler arası ilişkilerde de geçerli olmasının anayasal temelini oluşturmaktadır (Gökalp, 2022, s. 276).

1982 Anayasası'nın 65. maddesinde; “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” şeklinde bir düzenlemeye yer verilmiştir. Bu düzenleme ile çevre hakkının sınırlanmasının mümkün olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Semiz'e göre; çevre hakkının gerçekleştirilmesinde devletin mali kaynaklarının belirleyici olduğu görüşü Anayasa'nın ruhuna aykırı düşecektir (Semiz, 2014, s. 15). Kaboğlu da benzer şekilde, Anayasa'nın 56. maddesinde ifade edilen “geliştirme”, “koruma” ve “önleme” ödevlerine yönünden Anayasa'nın 65. maddesinin etkisini öne sürmenin güçlüğünden bahsetmektedir (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 67). Bu düşünce AYM kararlarında da kendisini göstermiştir. Nitekim AYM, 24.05.2012 tarihli bir norm denetimi kararında, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülükler ile üretim faaliyetleri sebebiyle sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkından vazgeçilemeyeceğini vurgulamıştır (Semiz, 2014, s. 16). AYM'nin vermiş olduğu karardan da anlaşılacağı üzere, çevre hakkının yaşam hakkı ile birlikte yorumlanması Anayasa'nın 65. maddesinin sınırlarının aşılabileceğini göstermektedir.

Bu başlık altında değinilmesi gereken bir başka husus ise çevre hakkının Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağıdır. Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrasına göre, Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle birinci ve ikinci bölümde yer alan temel hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve ödevler düzenlenemez ve sınırlandırılmaz. Buna karşın, çevre hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklar üçüncü bölümde düzenlendiği için yürütme yetkisi kapsamında Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle bu alanlara ilişkin düzenlemeler yapılabilir. Çevre hakkı da kapsamda değerlendirmekte ve Anayasa'nın 56. maddesinde “sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlığı altında yer alan bu hakkın, yürütmeye düşen pozitif görevler açısından kararnamelerle hayata geçirilebileceğini belirtilmektedir. Ancak bu tür düzenlemelerin, kişilerin çevre hakkından yararlanmasını sınırlaması ya da hak sahibi bireylere yeni yükümlülükler getirmesi mümkün değildir. Zira olağan dönemde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması yürütmenin değil, yalnızca yasama organının yetkisi kapsamındadır. (Ardıçoğlu, 2017, s. 40-41).

Anayasanın 56. maddesinin yanı sıra, çevre hakkı ile dolaylı olarak bağdaştırılabilecek düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin başında, deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada

öncelikle kamu yararı gözetileceğini öngören 43. madde gelmektedir. Bu maddeyi takip eden 44. maddede ise toprağın verimli kullanılması ve korunması ilişkin hükümler yer almaktadır. Söz konusu düzenlemeye göre, devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak, toprağı geliştirmek, erozyon ile kaybedilmesini önlemek ve çiftçilikle uğraşan ancak toprağı bulunmayan köylüye toprak sağlamak ile yükümlü kılınmıştır. Yine, Anayasa'nın 45. maddesi de tarım topraklarının azalmasının önlenmesini gözetilen düzenlemeleri içermektedir (Dadak, 2015, s. 321).

Anayasa'nın 35. maddesinde mülkiyet hakkı düzenlenmiştir. 35. maddeye göre mülkiyet hakkı kamu yararı amacıyla kısıtlanabilmektedir. Yine, aynı maddede mülkiyet hakkının kullanımının toplum yararına aykırı olamayacağı hüküm altına alınmıştır. Mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla kısıtlanabileceğini ve mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı olarak kullanılamayacağını öngören bu düzenleme çevre hakkının niteliğine de uygun düşmektedir. Çünkü bu madde ile çevrenin korunması yararına dayanılarak mülkiyet hakkının kısıtlanabileceği değerlendirilmektedir (Gürseler, 1999, s. 818).

Daha önce de değinildiği üzere, çevre sorunlarının kaynaklarından bir tanesi de hızlı nüfus artışıdır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun hızla artması, kırsal kesimlerden şehirlere göçün artması ve endüstriyelleşme, kentleşme sorunları, toprak, su ve hava kirliliği gibi çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara karşılık olarak, Anayasa'nın 57. maddesi plânlı bir kentleşme, plânlı konut politikasını düzenlemekle birlikte çevre şartlarını gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, bu hususta devlete ödevler yüklemiştir (Dadak, 2015, s. 322).

Anayasa'nın 63. maddesi ise tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması için devlete yükümlülükler getirmiştir. Bu maddenin, Anayasa'nın 56. maddesindeki düzenlemeye açıklık getirdiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Şöyle ki; Anayasa'nın 63. maddesi ile Anayasa'nın 56. maddesindeki çevre kavramının, tarih, kültür ve tabiat varlıklarını da kapsadığı ve yaşam çevresinin geniş bir şekilde ele alınması gerektiğini desteklemektedir (Demirel, 2011, s. 33).

Anayasa'nın 168. maddesi ile tabii servetler ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu düzenlenmiştir. Yine, 169. madde ile de ormanların korunması ve geliştirilmesine yönelik hükümlere yer verilmiştir. Buna göre; devlet ormanların geliştirilmesi ve korunması için gerekli kanunları koyarak tedbir alabilecektir. Aynı zamanda ormanların gözetimi de devlete aittir. Ayrıca, ormanların mülkiyetinin

devredilemeyeceği açık bir şekilde düzenleme altına alınmış, ormanların olduğu yerde tarım ve hayvancılık faaliyetinin yapılamayacağı da hüküm altına alınmıştır (Ulukent, 2011, s. 72).

Son olarak Anayasa'nın 90. maddesi, çevre hakkının anayasal boyutlarının değerlendirilmesi açısından önem arz eden diğer bir düzenlemedir. Anayasa'nın 90. maddesi milletlerarası antlaşmaların kanun hükmünde olduğunu kabul etmekte ve kanunlar ile usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmaların aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmaların esas alınacağını öngörmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası bir antlaşmanın çevre hakkına ilişkin hükümler içermesi halinde Anayasa'nın 90. maddesi doğrultusunda temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmanın esas alınması gerekecektir (Ormanoğlu, 2018, s. 126).

Gerek Anayasa'nın 56. maddesinin gerekse de çevre hakkı ile dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek diğer maddelerin, çevrenin korunmasına yardımcı olacağı ve çevre hakkının gerçekleştirilmesinin önünü açacağını ifade etmek mümkündür. Çevre hakkının Anayasa'da ve diğer kanunlarda tanınması, AİHM ve AYM kararlarında özellikle adil yargılanma hakkı gibi hakların ihlal edildiği iddialarına ilişkin başvurularda, kabul edilebilirlik açısından önem arz etmektedir. Buna yönelik AİHM içtihatları ise çevre hakkının gerçekleştirilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır.

2.3.2.2 Çevre kanunu ve diğer düzenlemeler

Türk Çevre Mevzuatını hukuki açıdan iki ayrı dönem altında incelemek mümkündür. 1930 yıllardan 1982 Anayasası'na kadar olan dönemde çevre ile ilgili doğrudan düzenlemelere yer verilmemiş, ancak çevrenin korunmasına hizmet eden birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde, Belediyeler Kanunu, İl idaresi Kanunu, Umumi Hıfzı Sıhha Kanunu, Orman Kanunu gibi düzenlemeler ile çevrenin korunmasına katkı sağlandığı görülmektedir (Gürseler, 1999, s. 819).

1982 Anayasası'nda Çevre ile ilgili düzenleme yapılmasından sonra 9 Ağustos 1983 tarihinde 2872 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir. 5491 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile kanunun amacı; *“bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak”* olarak yeniden ele alınmıştır. Söz konusu değişiklikten önce kanunun amacı

bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması ve iyileştirilmesi olarak ele alınmaktaydı. Görüldüğü üzere, eski düzenlemede çevre, yalnızca vatandaşların ortak varlığı olarak kabul edilmişken, getirilen değişiklik ile birlikte vatandaş-vatandaş olmayan ayrımı ortadan kalktığı gibi “bütün canlılar” ifadesi kullanılarak insan merkezli anlayışın da dışına çıkmıştır (Öğütçü, 2009, s. 38).

Çevre Kanunu’nun 2. maddesinde çevreye ilişkin birtakım tanımlara yer verilmiştir. Bu maddeye göre, çevrenin korunması; “*çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünü*” ifade etmektedir. Maddenin devamında sürdürülebilir çevrenin tanımı yapılarak, çevresel değerlerin yalnızca bugünün kuşağına değil, aynı zamanda gelecek kuşaklara da ait olduğu vurgulanmış ve çevreyi oluşturan tüm çevresel değerlerin, gelecek kuşaklar için ihtiyaç duyulan kaynakların varlığı tehlikeye atılmaksızın, korunması ve geliştirilmesi öngörülmüştür. Sürdürülebilir kalkınma tanımı ile ise, çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurularak kalkınma ve gelişme esası benimsenmiştir.

Çevre Kanunu’nun 3. maddesi, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi amacıyla birtakım temel ilkeleri düzenlemektedir. Bu ilkeler genel hatlarıyla şu şekilde ifade edilebilir (Keleş ve Hamamcı, 1993, s. 256-257):

1. Çevreyi koruma sorumluluğu, kişi ya da kurum ayrımı yapılmaksızın herkes için geçerlidir. Bu nedenle, çevreyi korumaya yönelik alınan tedbirlere tüm bireylerin ve tüzel kişiliklerin uyması gerekmektedir.
2. Koruma ve iyileştirme önlemleri alınırken yalnızca insan değil, tüm canlıların sağlığı esas alınır. Ayrıca kalkınmanın çevre üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri, kısa ve uzun vadeli sonuçlarıyla birlikte değerlendirilir.
3. Kuruluşların toprak ve doğal kaynak kullanımıyla ilgili alacakları kararlarda, çevresel hassasiyetler ile kalkınma hedefleri arasında denge kurulması gerekir. Bu çerçevede, en uygun teknoloji ve yöntemlerin tercih edilmesi önem taşır.
4. Çevre kirliliğinin azaltılması, önlenmesi ve ortadan kaldırılması için yapılacak harcamalarda "kirleten öder" ilkesi esas alınmıştır. Ayrıca, çevreye verilen zararlarda failin kusurlu olup olmadığına bakılmaksızın sorumluluk doğmaktadır. Ancak, kirleticisi

kişi ya da kurum, tüm gerekli önlemleri almış olduğunu ispatlayabilirse bu sorumluluktan kurtulabilir.

Çevre Kanunu'nun amaç, tanım ve ilkeler başlığını içeren maddeleri incelendiğinde; kirleten öder ilkesi, çevre zararlarının tazmininde kusursuz sorumsuzluk kuralı, sürdürülebilir kalkınma ilkesi, çevresel etki değerlendirmesi gibi çevre ile ilgili pek çok kavramın Türk Çevre Hukukuna kazandırıldığı görölmektedir.

Çevre Kanunu'nda çevre hakkının takibine imkân verecek bazı usulî düzenlemelere de yer verilmiştir. Örneğin, Çevre Kanunu'nun amacını tanımlarken, çevreyi bütün canlıların ortak varlığı olarak gören birinci madde ve çevrenin korunması ödevini gerçek ve tüzel kişilere yükleyen üçüncü madde, aynı zamanda "Katılım" konusunu içeren düzenlemelerdir. Yine, bir başka düzenleme ise 30. madde ile "Bilgi Edinme ve Başvuru Hakkı" başlığı altında ele alınmıştır. Bu madde açıkça; *"Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir."* şeklinde düzenlenmiştir. Söz konusu madde, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nu kapsamında herkesin, çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahip olduğu düzenlemesi ile desteklenmektedir. Çevre Kanunu'nda yer alan katılıma ilişkin maddeler incelendiğinde, çevrenin kirlenmesi ile bir çıkar ilişkisi olup olunmadığına bakılmaksızın herkesin, idari makamlara başvurma hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu maddeler, idari ve yargısal başvuruların önünü açtıkları için önem arz etmektedirler (Dadak, 2015, s. 323)

Vurgulanması gereken bir husus, Çevre Kanunu'nun çevresel konuları kapsamlı biçimde düzenlememiş olmasıdır. Bu nedenle, söz konusu kanun bir çerçeve kanun olarak kabul edilmekte ve çevreye ilişkin uygulamaların detayları genellikle yönetmelikler aracılığıyla belirlenmektedir. Bu yönetmeliklerden bazıları; Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, Gemi ve Deniz Araçlarına Verilecek Cezalarda Suçun Tespiti ve Cezanın Kesilmesi Usulleri İle Kullanılacak Makbuzlara Dair Yönetmelik, Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerinin Kontrolü Yönetmeliği, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği olarak sıralanabilir (Dadak, 2015, s. 323-324). 02.04.2015 tarihli ve 29314 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Atık

Yönetimi Yönetmeliği çevreye ilişkin uygulamaları düzenleyen yönetmelikler arasında yer almaktadır ve yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmeliği yürürlükten kaldırmıştır.

Çevre Kanunu'nun yanı sıra çevrenin korunmasına hizmet eden başka kanunlar da bulunmaktadır. Bu kanunların başında, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu gelmektedir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda, korunması gereken taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları tanımlanmakta, ayrıca bunların tespit ve tescili ile ilgili kuralları da düzenlemektedir. Yine, taşınır kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili olarak, bu varlıkların yönetim ve gözetimi, müzelerde korunmaları, yurt dışına çıkarma yasağı ile ilgili kurallar ayrıntılı olarak düzenlenmiş, hatta bazı cezai müeyyideler de bu kanun kapsamında öngörülmüştür. Milli Parklar Kanunu ise, milli parkların belirlenmesi, planlaması, kamulaştırılması ve yönetilmesiyle ilgili kuralları düzenlemektedir (Demirel, 2011, s. 35).

Yukarıda bahsedilen Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Millî Parklar Kanunu haricinde, 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu da çevreye ilişkin düzenlemeler içermektedir. Örneğin, Türk Ceza Kanunu'nda “Çevreye Karşı Suçlar” başlıklı bölümünde pek çok düzenlemeye yer vermiş ve bazı eylemleri suç olarak tanımlamıştır. İlgili bölümde, “Çevrenin Taksirle Kirlenmesi”, “Gürültüye Neden Olma” ve “İmar Kirliliğine Neden Olma” çevreye karşı işlenen suçlar arasında sayılmıştır (Ertan ve Akkoyunlu, 2005, s. 11).

4721 Sayılı Medeni Kanunu'nda da çevre ile bağlantılı hükümlerin yer aldığı ifade edilebilir. Örneğin, 737. madde; taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkilerin kullanılmasında, komşuları olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınma yükümlülüğünü öngörmüştür. Yine, arazi oluşumu ve sahipsiz arazilerin kamuya geçeceğine ilişkin ve taşınmaz malikinin hakkının kullanımına yönelik sınırlandırmaları içeren hükümler de çevreyi dolaylı olarak ilgilendiren düzenlemeler olarak ele alınmaktadır.

Son olarak, 2004 yılında yürürlüğe giren 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu çevre politikasını ilişkin önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu kanun ile hayvanların rahat yaşaması için hayvanlara iyi davranılması, acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı korunması amaçlanmıştır (Demirel, 2011, s. 35). 7527 sayılı “Hayvanları Koruma

Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kanun ile 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununda yer alan düzenlemelerde değişikliğe gidilmiş ve sahipsiz hayvanların durumu ve belediyelerin yükümlülükleri gibi alanlar üzerinde durulmuştur³⁹.

2.3.2.3 Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru kararlarında çevre hakkına yaklaşımı

Kamu gücü tarafından temel hak ve hürriyetleri ihlal edilen kişiler, olağan kanun yollarını tüketmiş olmak şartıyla bireysel başvuru yolu ile hak arayabilecektir. Başka bir ifade ile temel hak ve hürriyetlerin bireysel başvuruya konu edilebileceği kabul edilmektedir. Ancak, 1982 Anayasası’nın 148. maddesinin 3. fıkrası açıkça; “*Herkesin, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.*” demek suretiyle, AİHS kapsamındaki bir hakkın ihlal edildiği hallerde bireysel başvuru yolunu açık tutmuştur. Dolayısıyla, Anayasa’da düzenlenen bir temel hak ve hürriyetin kamu gücü tarafından ihlal edilmesi durumunda, ihlal edilen hakkın AİHS’de de yer alması halinde bireysel başvuru yoluna gidilebileceği ifade edilmektedir. Ancak, Anayasa ve AİHS’de yer alan temel hak ve hürriyetlerin kapsam ve içeriklerinin uyuşması her zaman mümkün değildir. Bu hallerde, bireysel başvuru kapsamında değerlendirme yapılan kararlarda, AİHS ve AİHM içtihatlarının öncelikli olarak nazara alınması gerektiği ifade edilmektedir (Güneş, 2014, s. 81-82).

AİHS’nin ana metni ile birlikte Türkiye’nin taraf olduğu protokollerde yer verilen temel hak hürriyetler ile aynı zamanda Anayasa’da güvence altına alınan temel hak ve özgürlükler de bu kapsamda ele alınmaktadır⁴⁰. Nitekim AYM bir kararında, başvuruda ileri sürülen hakkın yalnızca Anayasa’da güvence altına alınmış olmasıyla yetinilemeyeceğini, aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye’nin taraf olduğu ek protokoller kapsamında da korunması gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede,

³⁹7527 Sayılı Hayvanları Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete Yayın Tarihi: 2 Ağustos 2024. <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/08/20240802-5.htm> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

⁴⁰AİHS ve ek protokolleri ile Anayasada birlikte düzenlenmiş olan haklar şunlardır: “Yaşam hakkı, işkence yasağı, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye tabi tutulmama hakkı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, adil yargılanma hakkı, suç ve cezaların kanuniliği, özel yaşama, aile yaşantısına, konut ve haberleşme özgürlüğüne saygı, düşünce, vicdan, din hürriyeti ve ifade hürriyeti, örgütlenme ve toplantı hürriyeti, evlenme ve aile kurma hakkı, etkili başvuru hakkı, mülkiyet hakkı (1 no.lu ek protokol), eğitim özgürlüğü (1 no.lu ek protokol) ve serbest seçim hakkı (1 no.lu ek protokol)”

ortak koruma alanı dışında kalan bir hakka ilişkin ihlal iddiası içeren başvuruların kabul edilebilir bulunamayacağını ifade etmiştir⁴¹.

Bu çerçevede, Türkiye'nin imzaladığı ancak onaylayıp yürürlüğe koymadığı protokollerde yer alan temel hak ve hürriyetlerin bireysel başvuru kapsamına dâhil edilip edilemeyeceği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Türkiye'nin imzaladığı ancak yürürlüğe koymadığı 4, 9 ve 12 No.lu Protokoller⁴² bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bir görüşe göre, söz konusu protokoller her ne kadar yürürlüğe koyulmamış ise de sadece imzanın bulunması Türkiye'nin taraf olması için yeterli olacağından, ilgili protokoller kapsamındaki hak ve özgürlükler için başvuru mümkün olacaktır. Bu görüşe göre, Türkiye'nin imzalamış olduğu bir ek protokolün yürürlüğe girmesi için aşılması gereken usulî süreçlerin yerine getirilmemesi sebebiyle ek protokollerde yer alan hakların bireysel başvuru kapsamında değerlendirilmemesi Anayasa'nın 148. maddesine⁴³ aykırılık teşkil etmektedir (Yılmaz, 2015, s. 821). Bir diğer görüş ise, Türkiye'nin henüz taraf olmadığı ek protokollerin ortak koruma alanı içerisinde değerlendirilemeyeceği yönündedir. Bu kapsamda genel bir düzenleme getiren Anayasa'nın 40. maddesine⁴⁴ karşılık, Anayasa'nın 148. maddesinin istisnai bir düzenleme olduğu, dolayısıyla Anayasa'nın 148. maddesinin dar yorumlanması gerektiği ifade edilmektedir (Aykanat ve Metin, 2023, s. 16). AYM'nin yerleşik içtihadı ise, Türkiye'nin 4. ve 12 No.lu Protokollere taraf olmaması nedeniyle ilgili protokollerde düzenlenen hakların bireysel başvuruya konu olamayacağı yönündedir. Bu bağlamda söz konusu hakların Anayasa'da yer alıp almadığına bakılmaksızın ortak koruma alanı dışında kaldığı kabul edilmektedir (Aykanat ve Metin, 2023, s. 13).

⁴¹Anayasa Mahkemesi Onurhan Solmaz Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1049, Karar Tarihi: 26.03.2013. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/1049> (Erişim Tarihi: 23.03.2025).

⁴²4 no.lu Protokolde yer alan bazı önemli haklar şunlardır: “Borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı, serbest dolaşım özgürlüğü, vatandaşların sınırdışı edilmeleri yasağı, yabancıların topluca sınırdışı edilmeleri yasağı.” <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/10122019104708ek4.pdf> (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

⁴³Anayasa'nın 148. maddesinin 3. fıkrası: “...Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir...” şeklindedir. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

⁴⁴Anayasa'nın 40. maddesinde yer alan ilgili düzenleme: “Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.” şeklindedir. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>. (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

Bununla birlikte, AİHS’de kural olarak birinci kuşak haklar, yani kişisel haklar ve siyasi haklar yer almıştır. Nitekim AİHS’de çevre hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Benzer şekilde 1982 Anayasası’nda çevre hakkı sosyal haklar arasında düzenlenmiştir. Daha önce de değinildiği üzere, çevre hakkı üçüncü kuşak haklar arasında yer almakla birlikte kendine özgü birtakım niteliklere sahip olması sebebiyle diğer sosyal haklardan farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra, Anayasa’nın 56. maddesinde çevre hakkı, yaşam hakkı ile ilişkilendirilerek düzenleme altına alınmış, böylece birinci kuşak haklar ile çevre hakkı arasında güçlü bir bağ inşa edilmiştir. Yine, insan haklarının bölünmez bir bütün oluşturduğu ve temel hak ve hürriyetlerin birbiri arasında kopmaz bir bağın bulunduğu nazara alındığında farklı kategorilerde yer alan haklar birbirinden soyutlanarak ele alınamayacaktır (Güneş, 2014, s. 99).

AİHS’de çevre hakkına ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiş olması, çevre hakkı kapsamında bireysel başvuru yoluna gidilip gidilemeyeceği sorusunu akıllara getirmektedir. AİHS her ne kadar çevre hakkına ilişkin bir düzenleyeme yer vermemiş ise de geliştirdiği içtihatlar ile çevre hakkından kaynaklanan başvuruları AİHS’de yer alan diğer temel hak ve hürriyetlerle bağlantı kurarak yorumlamaktadır. AYM’in çevre hakkına ilişkin yaklaşımı da AİHM ile paralel doğrultudadır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde AİHM’in çevre hakkına ilişkin içtihatlarına detaylıca incelenecektir. Bu başlıkta ise başlıca birkaç hususa değinilmekle yetinilecektir.

AYM’in, norm denetimi kararlarında çevre hakkına ilişkin benimsediği yaklaşımları, bireysel başvuru kararlarına da yansıttığı ifade edilebilir. AYM, Mehmet Kurt başvurusunda⁴⁵ çevrenin vazgeçilmez bir değer olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme aynı kararında; *“...Söz konusu tanımlar kapsamında çevrenin kendi başına bir değer olarak korunduğu izlenimi ortaya çıkmakla birlikte çevre merkezli yaklaşım olarak da adlandırılabilir olan ve çevrenin kendi başına bir değer olarak korunması*

⁴⁵Anayasa Mahkemesi’nin Mehmet Kurt başvurusuna ilişkin olayda; başvuru, Rize’nin Soğuksu köyünde inşa edilen Cevizlik Regülatörü ve Hidroelektrik Santrali Projesi kapsamındaki şalt sahası için ayrıca bir ÇED olumlu kararı alınmaması ve bu konuda açılan davanın reddedilmesi nedeniyle Anayasa’nın 17. ve 56. maddelerinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. AYM, santralin başvuruçuda çevresel rahatsızlık yarattığını ve bunun belirli bir ağırlığa ulaştığını tespit etmiş; ayrıca kamu makamlarının çevresel karar alma süreçlerinde geniş takdir yetkisine sahip olduğunu da kabul etmiştir. Ancak Mahkeme, derece mahkemelerinin başvuruçunun iddialarını yeterince değerlendirmedikçe ve ÇED raporu alınmamasına ilişkin gerekçenin yetersiz olduğunu belirlemiştir. Sonuç olarak, kamu makamlarının pozitif yükümlülüklerini yerine getirmedikçe hükmederek Anayasa’nın 17. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi, Mehmet Kurt Başvurusu, Başvuru No: 2013/5252, Karar Tarihi: 25/02/2016 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2552> (Erişim Tarihi: 24.11.2024).

gerekliliğine işaret eden ekolojik yaklaşımın yerini, insan hakları ile çevrenin korunması arasında açık bir bağ olduğu düşüncesine bıraktığı görülmektedir. Bu kapsamda çevreye insan merkezli bir anlayışla yaklaşıldığı ve çevre ile nitelikli yaşam ve sağlık arasında bir bağ kurulduğu, çevresel insan hakları bağlamında değerlendirilebilecek olan birçok uluslararası metnin de çevrenin korunması ile insan sağlığı ve esenliği arasında bir bağ kurulması ile oluştuğu anlaşılmaktadır.” demek suretiyle insan merkezli bir yaklaşımı benimsediğini ortaya koymuştur (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 237).

Her ne kadar çevre hakkı Anayasa’nın 56. maddesinde düzenlenmiş ise de AYM çevre ihlallerine ilişkin önüne gelen başvuruları 56. madde kapsamında değerlendirmemektedir. AYM, çevre hakkı ihlali iddiası ile gelen başvuruları, Anayasa’nın 17. maddesinde düzenleme bulan “maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi” hakkı, 20. maddede düzenleme bulan “özel hayatın gizliliği” hakkı, bu maddeyi takip eden ve sırasıyla 21. ve 22. maddede düzenlenen “konut dokunulmazlığı” ve “haberleşmenin hürriyeti” hakkı ile ilişki kurarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte Anayasa’nın 36. maddesinde düzenlenen adil yargılama hakkı kapsamında da çevre hakkı ihlallerinin değerlendirildiği kararlar bulunmaktadır. Örneğin AYM bir kararında⁴⁶; idarece hidroelektrik santrali projesi kapsamında “Çevresel Etki Değerlendirmesinin” gerekli olmadığına dair verilen kararın iptali istemiyle açılan davanın süre yönünden reddine karar verilmesini, Anayasa’nın 36. maddesi kapsamında hak ihlali olarak kabul etmiştir (Sommer, 2019, s. 181).

AYM, çevre hakkını daha çok özel ve ailevi yaşama saygı hakkının ihlali kapsamında ele almaktadır. Genel Kurul tarafından incelenen Mehmet Kurt başvurusu, mahkemenin özel ve ailevi yaşama saygı hakkı kapsamındaki belirlediği ortak ilkeleri ortaya koymuştur. AYM çevre hakkının ihlal edildiğine ilişkin başvurularda iki aşamalı bir değerlendirme yapmaktadır. Çevresel değerlerin koruma altına alınabilmesi için öncelikle çevresel etkinin belirli bir ağırlığa ulaşması gerekmektedir. Mahkeme, bu asgari ağırlığı

⁴⁶Anayasa Mahkemesi’nin Mehmet Bolat ve diğerleri kararında, başvuruçular, bölgelerinde yapılması planlanan HES projesine ilişkin verilen “ÇED gerekli değildir” kararına karşı açtıkları davanın süre yönünden reddedilmesinin mahkemeye erişim haklarını ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Mahkeme, projeye ilişkin kararın Taşova Belediyesi ve Umutlu Köyü Muhtarlığında usulüne uygun ilan edildiğini, bu bölgede yaşayan başvuruçuların ise karardan haberdar olabilecek durumda olduklarını belirterek bu kişiler yönünden başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Ancak farklı yerleşim yerlerinde oturan başvuruçular yönünden, ikamet durumları ve projeden etkilenip etkilenmedikleri araştırılmadan davanın süre yönünden reddedilmesinin mahkemeye erişim hakkının ihlali anlamına geldiğine karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi, Mehmet Bolat ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No: 2013/5974, Karar Tarihi: 10.03.2016. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

belirlerken etkinin şiddeti, süresi ile bireyler üzerinde yarattığı fiziksel ve psikolojik etkileri dikkate almaktadır. AYM, AİHM'in kararlarına atıfla, manzara hakkı ya da estetik bir çevrede yaşama gibi taleplerin, AİHS'de açıkça düzenlenmiş bir 'temiz ve sessiz çevre' hakkı bulunmadığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, AYM'ye göre çevresel etkilerin 8. madde kapsamında korunabilmesi için sadece çevrenin genel durumunun kötüleşmesi yeterli olmayıp, bu etkinin kişinin özel yaşamı, aile hayatı ya da konutuna doğrudan zarar vermesi gerekmektedir (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 240).

AYM, çevresel etkenin ihlal edildiği iddia edilen hak için belirli bir ağırlığa ulaşmış olup ulaşmadığını tespit ettikten sonra, çevresel karar alma süreçlerine muhatap olan bireylere sağlanması gereken usule ilişkin güvencelerin sağlanıp sağlanmadığına yönelik bir inceleme yapmaktadır. AYM'ye göre, bireylerin, kamusal makamlar tarafından gerçekleştirilen eylem veya ihmalleri bağımsız yargısal makamlar önüne getirebilme imkânının tanınması, usul güvencelerinin en önemli unsurudur. Ancak, bireylere yargısal makamlara başvuru imkânının tanınması usul güvencelerinin sağlanması için tek başına yeterli görülmemektedir. Kamu makamlarının, bu hakların etkili şekilde korunması için gerekli önlemleri almaları, gerekli adımları atmaları ve çevresel etki kapsamında çatışan menfaatler arasında bir denge sağlamaları gerekmektedir. Bir başka ifade ile ilk derece mahkemelerinin, önlerine gelen hak ihlali iddialarında; başvurular, kamusal menfaatler ve kamusal makamlar arasında adil bir denge tesis ederek sonuca ulaşması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için kamusal makamlara olduğu kadar, başvuru sahiplerine de itiraz ve delillerini sunma ve inceletme olanağı verilerek sürece etkin katılımları sağlanmalıdır (Sommer, 2019, s. 183).

AYM yargısal yollara başvuruda imkânının yanı sıra, çevresel bilgiye erişimin sağlanması ve çevresel konular ile ilgili karar alma sürecine katılımın sağlanmasını, kamusal makamların çevresel meselelerdeki ödevleri arasında kabul etmektedir. Mahkeme, Mehmet Kurt kararında çevreyle ilgili riskler karşısında idarenin kamuoyunu bilgilendirme ve sürece dâhil etme konusunda pozitif yükümlülük taşıdığını açıkça ifade etmiştir. Ayrıca, çevresel karar alma süreçlerine katılım sağlayan bireylerin, kendi hukuki menfaatlerinin yeterince korunmadığını düşünmeleri halinde yargı mercilerine başvurma haklarının bulunduğunu da vurgulamıştır. Kararda ayrıca, çevreyle ilgili meselelerde

Anayasa'nın devlete çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve kirliliği önleme yükümlülüklerini açıkça yüklediğine dikkat çekilmiştir.⁴⁷.

Bilgiye erişim, katılım ve yargıya başvuru haklarına vurgu yapan Mahkeme, kararlarında aynı zamanda çevrede bozulma ve kirlenme meydana gelmeden önce önleyici tedbirler alınmak suretiyle korunması gerektiğinin esas olduğunu ifade etmektedir. Mahkeme'nin benimsemiş olduğu bu görüşün kaynağını, yalnızca bu kuşakların değil, gelecek kuşakların da çevre hakkının öznesi oldukları düşüncesi oluşturmaktadır (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 245).

AYM'nin usule ilişkin hakların önemini vurguladığı kararlarına rağmen, çevre sorunlarına ilişkin başvurularda mağdur kavramını dar yorumladığı için yargısal başvuru güvencesini zayıflattığı ifade edilmektedir. Şöyle ki; 6216 sayılı Kanun'un 46. maddesine⁴⁸ göre; bireysel başvuru yoluna gidilebilmesi için, ihlale yol açtığı iddia edilen işlem, eylem veya ihmal nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkın doğrudan etkilenip etkilenmediğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Özel hukuk tüzel kişileri tarafından yapılan başvurularda ise ihlalin tüzel kişiliğe ait bir hakkı etkileyip etkilemediği incelenmektedir. Özel hukuk Tüzel kişilere ilişkin olarak getirilen bu sınırlama, çevrenin korunması hususunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bireysel başvuru yoluna gitmesini engelleyecek niteliktedir (Yalçın, 2021, s. 106). AYM, Artvin Yusufeli ilçesinde inşa edilmesi planlanan hidroelektrik santraline ilişkin başvuruda, üyelerinin aile, çevre ve mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddiasını, derneğin hangi hakkının ihlal edildiğinin açıklanmaması sebebiyle derneğin mağdur sıfatı kazanmayacağını ifade

⁴⁷AYM ilgili kararda devletin pozitif yükümlüğünü; "...çevresel meseleler bağlamında Anayasa'nın çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ödevleri arasında olduğunu belirten 56. maddesinin ikinci fıkrasının da kamusal makamların çevresel meseleler bağlamındaki pozitif yükümlülüklerinin tespiti ve değerlendirilmesi hususunda göz önünde bulundurulması gerektiği açıktır. Anayasa'nın 56. maddesinin gerekçesinde de genel olarak çevresel kirlenmeye yer verildiği, vatandaşın korunmuş çevre şartlarında beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını sürdürmesini sağlamanın devletin görevi olduğunu, çevreyi koruyucu mevzuat kadar devlet denetiminin ve çevreyi koruyucu fiili tedbir ve faaliyetlerin de gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda devletin hem kirlenmenin önlenmesi hem de tabii çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken tedbirleri alması gerektiğinin vurgulandığı ve bu suretle çevresel meselelerde devletin pozitif yükümlülüklerine işaret edildiği görülmektedir..." şeklindeki ifadeler ile vurgulamıştır. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2552> (Erişim Tarihi: 24.11.2024).

⁴⁸6216 sayılı Kanun'un "Bireysel Başvuru Hakkına Sahip Olanlar" başlıklı 46.maddesi; "Bireysel başvuru ancak ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal nedeniyle güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenenler tarafından yapılabilir. Kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz. Özel hukuk tüzel kişileri sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle bireysel başvuruda bulunabilir. Yalnızca Türk vatandaşlarına tanınan haklarla ilgili olarak yabancılar bireysel başvuru yapamaz." şeklindedir. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6216.pdf> (Erişim Tarihi: 31.03.2025).

etmiş, bu sebeple başvurunun kişi yönünden yetkisiz olduğu gerekçesiyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur⁴⁹. AYM’de derneklerin dava açmasında yargı yollarının geniş yorumlanmaması yargısal korunmada bir gerileme olarak kabul edilmektedir. Nitekim Danıştay içtihatlarında genel eğilim, derneklerin dava açmasında yargı yollarının olabildiğince geniş yorumlanması yönündedir (Karaaslan, 2017, s. 107).

Bireylerin, kişisel ve doğrudan bir hakları etkilenmeksizin toplumun menfaatlerinin ihlal edildiğini iddiası ile açılan davalar halk davası (actio popularis) olarak nitelendirilmektedir. AYM önüne gelen bu tarz bireysel başvurularda, mağdur sıfatının oluşmadığı kanaatiyle kişi bakımında yetki kriteri sağlanmadığı gerekçesiyle başvuruları kabul edilemez bulmaktadır (Yalçın, 2021, s. 107).

Son olarak, daha önce de belirtildiği üzere AYM’nin bazı durumlarda mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği sonucuna vardığı kararlar bulunmaktadır. Bu konuda verilecek diğer bir örnekte, başvuru AYM’ye bireysel başvuruda bulunmadan önce idare mahkemesinde “ÇED gerekli değildir” kararının iptali için dava açmışlardır. Başvurucuların yapılmak istenen rüzgar santrali projesinin yer aldığı bölgenin yakınlarında taşınmazları bulunmaktadır ve söz konusu proje sebebiyle doğal/ekolojik hayatın zarar göreceğini belirterek söz konusu kararın iptalini istemişlerdir. Ancak yerel mahkemece başvuru sahiplerinin somut olayda menfaatleri bulunmadığı gerekçesiyle dava ehliyet yönünden reddedilmiştir. Danıştay’ın yerel mahkemenin kararını onaması üzerine, başvuru sahipleri AYM’ye bireysel başvuru yoluna gitmişlerdir. AYM önüne gelen başvuruda, kişilerin proje sahasına yakın alanda mülkleri olup olmadığına bakılmaksızın ve proje sahasına yakın oldukları ve kullanım amacı gibi öznel koşullar dikkate alınmaksızın, projeye karşı hiçbir koşulda dava açamayacakları yönündeki yerel mahkeme görüşünü hak ihlali olarak değerlendirmişlerdir. AYM, yerel mahkemenin vermiş olduğu menfaat yokluğundan ret kararının mahkemeye erişim hakkının ihlali olduğu kanaatine varmıştır⁵⁰. Her ne kadar AYM bu kararda çevresel başvurulara ilişkin mağdur kavramını geniş yorumluyor gibi görünse de vermiş olduğu kararda çevresel değerleri doğrudan ilgilendiren projelerde, vatandaş olmanın başvuruda bulunmak için

⁴⁹Anayasa Mahkemesi, Demirdöven Köyü Tüzel Kişiliği Ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/14359, Karar Tarihi: 25/12/2018. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/14359> (Erişim Tarihi: 10.01.2025).

⁵⁰Anayasa Mahkemesi, Kemal Çakır ve diğerleri başvurusu, Başvuru No: 2016/13846, Karar Tarihi: 05/03/2020. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/13846> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

yeterli olduğu yönünde bir tespitte bulunmamış, hatta belde halkı için dahi bu yönde bir vurgu yapmamıştır (Kaboğlu ve Özalp, 2021, s. 252-253).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ VE ÇEVRE HAKKI

3.1 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne Genel Bakış

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 1959 yılında kurulmuş uluslararası bir mahkemedir. AİHS'nin 32. maddesinde AİHM'in görev alanı tanımlanmıştır. Buna göre; AİHM'in görev alanını AİHS'nin 33., 34., 46. ve 47. maddelerinin ve sözleşmenin ek protokollerinin uygulanmasını ve yorumlanmasını oluşturmaktadır.

AİHS'nin 33. maddesinde; sözleşmeciler devletlerden her birinin Sözleşme veya Ek Protokollerin ihlal edildiği iddiası ile AİHM'e başka bir sözleşmeciler devlet aleyhine başvuruda bulunabileceği düzenlenmiştir. Sözleşmeciler devletler tarafından yapılan başvuruları iki farklı kategori altında incelemek mümkündür. Öncelikle, sözleşmeciler bir devlet, vatandaşlarının uğramış olduğu hak ihlali iddiasıyla AİHM'e başvuruda bulunabilmektedir. Devletin buradaki amacı kendi vatandaşlarının menfaatini korumaktır. İkinci olarak ise, sözleşmeciler bir devlet, aleyhine başvuru yapılan devletin faaliyetlerinden herhangi bir şekilde olumsuz yönde etkilenip etkilenmediğine bakılmaksızın, bir başka sözleşmeciler devlet aleyhine, söz konusu devletin Sözleşme veya Ek Protokollerde düzenlenen bir hakkını ihlal ettiği iddiası ile AİHM'e başvuruda bulunabilecektir (Muratoğlu, 2016, s. 319).

AİHS'nin 34. maddesinde "Bireysel Başvurular" başlığı altında kimlerin bireysel başvuruya gidebileceğine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. İlgili düzenlemeye göre; gerçek kişiler, hükümet dışı kuruluşlar ve kişi grupları AİHS ve Ek Protokoller kapsamındaki haklarının sözleşmeciler devletler tarafından ihlal edildiği iddiasıyla AİHM'e bireysel başvuruda bulunabileceklerdir. Belirtmek gerekir ki, Sözleşme kapsamında bireysel başvuruda bulunabilecek kişiler açıkça belirtilmiş ise de mağdur kavramını net sınırlar ile belirlemek her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle AİHM önüne gelen başvurularda çoğunlukla ayrıntılı bir inceleme yapmak durumunda kalmaktadır. Bir kişinin mağdur olduğunu ileri sürmesi tek başına yeterli olmayacak, kişinin aynı zamanda kamu gücünden kaynaklanan bir eylem, işlem veya ihmal sebebiyle hakkının doğrudan ihlal edildiğini kanıtlaması gerekecektir. Nitekim bir yasa veya uygulamanın AİHS ile bağdaşmadığı iddiası ile bir kişi, kuruluş ya da topluluğun halk davası (actio popularis) açması mümkün değildir (Baysal, 2015, s. 194). Bir önceki başlıkta da değinildiği üzere, AYM de mağdur sıfatı konusunda benzer bir görüşü benimsemiştir. Hukukumuzda halk

davasının açılması mümkün olmadığı gibi, bir kişinin AYM'ye bireysel başvuruda bulunabilmesi, kamu gücü tarafından gerçekleştirilen bir eylem dolayısıyla bir hakkının ihlal edilmesi şartını bağıdır ve özellikle AYM'nin önüne gelen çevre hakkına ilişkin başvurularda mağdur sıfatını çok geniş yorumlamadığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte AİHM önüne gelen başvurularda öncelikle kabul edilebilirlik şartlarını denetlemektedir. Öncelikle, başvuruçuların iç hukuk yollarını tüketmiş olmaları gerekmektedir. Başvurunun kabul edilebilir bulunması halinde, AİHM öncelikle tarafların sulh olmasını sağlamaya çalışacaktır. Dostça bir anlaşmanın mümkün olmaması halinde ise AİHM Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediğini inceleyecektir (Elevli, 2019, s. 87)

AİHS'nin 46. maddesinde AİHM'in vermiş olduğu kararların bağlayıcılığı ve infazına ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu maddeye göre, sözleşmeciler devletler taraf oldukları davalarda AİHM'in verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt etmektedirler. AİHM tarafından kesinleşmiş bir ihlal kararı verildiğinde infazının denetlenmesi için kararı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne göndermektedir. Komite kararın nasıl uygulanacağını ve önleyici tedbirlerin neler olacağını belirlemek ile görevlidir⁵¹. Son olarak AİHS'nin 47. maddesinde Komite'nin istemi ile Sözleşme ve Ek Protokollerin yorumlanmasında danışma görüşü verebileceğini hüküm altına almıştır.

3.2 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı

Her ne kadar AİHS'de ya da ek protokollerde çevre hakkına ilişkin özel bir düzenlemeye yer verilmemiş ise de AİHM önüne gelen başvurularda geliştirdiği içtihatlar ile AİHS'yi çevrenin korunmasına dair yükümlülükleri kapsayacak şekilde yorumlayabilmektedir. Çevre hakkı kavramı AİHS'nin imzalandığı tarihte henüz gelişmemiş olduğundan Sözleşme'de yer bulamaması beklenen bir durum olarak ifade edilmektedir. Ancak, ilerleyen yıllarda Ek Protokoller ile Sözleşme'ye eklenen haklar olmasına karşın, çevre hakkı bu haklar arasında yer almamıştır. Sözleşme'de ya da ek protokollerde çevre hakkına yer verilmemesinin iki sebebe dayandığı ifade edilmektedir. AİHM'in, çevrenin korunmasına ilişkin kararları yorum yoluyla ve Sözleşme'de yer alan diğer haklarla ilişki kurarak yapılan değerlendirmeleri yeterli görmesi bu sebeplerden bir tanesi olarak

⁵¹Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur (Erişim Tarihi: 20.09.2024).

karşımıza çıkmaktadır. İkinci sebep ise, Sözleşme'nin asıl hedefinin birinci kuşak hakları korumak olmasıdır (Engürülü, 2023, s. 1009)

Ancak, AİHM'in yorum tekniklerini kullanarak AİHS'yi "yaşayan bir belge" olarak görmesi, zaman içerisinde değişen şart ve koşullara göre içtihatların gelişmesine olanak sağlamış ve bu sayede çevre hakkı dolaylı olarak AİHS kapsamında korunabilir hale gelmiştir.

Bilindiği üzere, kural olarak AİHS'de yer alan haklarda devletin pozitif yükümlülüğü olduğu, AİHM tarafından kabul edilmiştir. Bu bağlamda, devletlerin hak ve özgürlüklere müdahale etmesinin yanı sıra, bu hak ve özgürlüklerin etkili korunması için pozitif eylemlerde bulunma ve gerekli tedbirleri alma yükümlülükleri de bulunmaktadır. AİHM tarafından benimsenen pozitif yükümlülük yaklaşımı AİHS'nin içeriğinin gelişmesi ve zenginleşmesinde ve dolayısıyla hakların korunmasında etkili olmuştur. Yine, AİHM tarafından benimsenen yatay etki doktrini, özel kişilerin müdahalelerine karşı hak ve özgürlüklerin korunmasına olanak sağlamaktadır. Şöyle ki, bu yaklaşım kapsamında temel bir hakkın özel bir kişi tarafından ihlal edilmesi durumunda, devletin ihlal edilen hakkın korunması için gerekli önlemleri alıp almadığı ve üzerine düşen pozitif yükümlülüğü yerine getirip getirmediği değerlendirilmektedir. Eğer devletin bu ödevini yerine getirmediği tespit edilirse, devlet dolaylı olarak sorumlu tutulmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde devlet, yapacağı düzenlemeler ve alacağı tedbirler ile üçüncü kişilere karşı temel hakların korunmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle çevre hakkının korunmasında yatay etki⁵² yaklaşımının pozitif etkileri görülebilmektedir. Nitekim çevre hakkına ilişkin ihlallerin çoğu özel kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla devletin, çevrenin korunması için gerekli önlemleri almak, özel kişileri denetlemek, yasal düzenlemeler yapmak gibi ödevlerini yerine getirmemesi AİHM'de devletin aleyhine kararlar doğurabilecektir. Son olarak dinamik yorum metodu⁵³, zaman içinde gelişen

⁵²Yatay etki yaklaşımı kısaca, bireyler arasındaki eylemler ve ilişkiler nedeniyle ortaya çıkan insan hakları ihlallerinin, devletin koruma yükümlülüğüne ve sorumluluğuna olan etkisi olarak ifade edilebilir (Sunay, 2015, s. 9)

⁵³Tıpkı diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi, hukuk normları da yorum gerektirir. Hukuki metinlerin yorumlanmasında, yorumu gerçekleştiren kişi ya da kuruma bağlı olarak farklı yorum türleri öne çıkmaktadır. Lafzi, amaçsal ve tarihsel yorum gibi yöntemler geleneksel yaklaşımlar arasında yer almaktadır. AİHM, AİHS'yi değerlendirirken benimsediği kendine has bir yaklaşımı da vardır. Bu yaklaşım, Sözleşme'nin amacı ve ruhunu esas alan, demokratik toplum düzenine ve belirlenen hedeflere ulaşmayı gözetken dinamik yorum metodudur. Dinamik yorumda, Sözleşme'deki kavramlar ve haklar, metnin kaleme alındığı tarihsel bağlamla sınırlı kalmaksızın, günümüzün koşulları ve toplumsal gelişmeleri dikkate alınarak yeniden anlamlandırılır. Bu yaklaşım çerçevesinde AİHM, verdiği kararları çağın ihtiyaçları ve toplumsal dönüşümler ışığında şekillendirmektedir (Gül, 2018, s. 223).

değişimlere ve ihtiyaçlara karşılık pozitif yükümlülüklerin daha geniş ya da daha dar yorumlanmasını mümkün hale getirmektedir. Bir başka ifade ile dinamik yorum metodu AİHS'nin yaşayan bir belge olma niteliğini ve AİHM'in kararlarında etkililik ilkesini korumasına olanak sağlamaktadır. (Yalçın, 2021, s. 96-97). Bu yaklaşımlar kuşkusuz çevre hakkına da fayda sağlamaktadır. Çünkü insan hakları sözleşmeleri büyük ölçüde çevre hukukunun gelişiminden önce kaleme alınmış ve bu sebeple çevre hakkı metin yazarları tarafından dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla çevre hakkı, AİHS'in hazırlandığı dönemdeki anlayışa bağlı kalan bir bakış açısı ile yorumlansaydı çevre hakkına yönelik koruma sağlanması mümkün olmayabilirdi (Shelton, 2010, s. 94).

AİHM çevre hakkını genellikle iki farklı şekilde ele almaktadır. Bunlardan ilki, kamu yararının bir unsuru olarak çevrenin korunmasıdır. Yani, AİHS kapsamında korunan bir hakkın, kamu yararı göz önünde bulundurularak çevrenin korunması sebebiyle sınırlandırılması hakkın ihlaline yol açmayacaktır. AİHM'in çevrenin korunmasına ilişkin meşru kabul ettiği sınırlamalar genel olarak mülkiyet hakkı ve özel hayatın korunması hakkında söz konusu olmaktadır. AİHM'in bu konuda verdiği kararlardan bir tanesi *Fredin/İsveç* davasıdır⁵⁴. Söz konusu davada başvuru çevre arazide çok sayıda araziye ek olarak kum ve çakıl ocağına sahiptir. Ancak, devlet çevreyi korumak adına çıkardığı bir yasa gereği ocağın işletme iznini iptal etmiştir. Başvuru ise mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiası ile AİHM'e başvurmuştur. AİHM yapmış olduğu incelemede, İsveç otoriteleri tarafından yapılan çevrenin korunması amacını ile yapılan müdahalenin mülkiyet hakkını ihlal etmediği kanaatine varmıştır (Duymaz, 2012, s. 126).

AİHM'in çevre hakkını ele aldığı diğer yöntem ise AİHS kapsamındaki hakların çevre hakkı ile birlikte ilişkilendirmek suretiyle değerlendirme yapmasıdır. AİHM'in çevrenin korunmasına ilişkin asıl katkısı burada ortaya çıkmaktadır. Özellikle, AİHS'de düzenleme bulan özel hayat ve ailenin korunması hakkı, yaşam hakkı, adil yargılanma hakkı, bilgi edinme hakkı, etkili başvuru hakkı ve mülkiyet hakkı gibi bazı hakların çevrenin korunmasına katkı sağlayacak şekilde yorumlanması çevre hakkının gerçekleşmesine destek olmaktadır. Bu haklar kapsamında AİHM'e gelen başvurularda çevre kirliliği, çevresel bozulma gibi çevresel sorunlara yol açan eylemlerin ihlal olarak kabul edilmesi mümkün olmaktadır (Güneş, 2014, s. 88).

⁵⁴AİHM, Case of Fredin/İsveç, Application No: 18928/91, <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57867> (Erişim Tarihi: 21.09.2024).

AİHM yukarıda sayılan haklar kapsamında önüne gelen başvurularda öncelikle kabul edilebilirlik kriterlerini incelemektedir. Yapılan başvurunun kişi, yer, zaman, konu bakımından mahkemenin yetki sınırları içinde olması gerekmektedir. Kişi bakımından bağdaşmazlık, ihlali gerçekleştirdiği iddia edilen tarafa ilişkindir. Yani, başvurunun AİHS’de yer alan haklardan birinin ihlal edildiğine ilişkin iddiası, ihlalin sözleşmeci devlet tarafından gerçekleştirilmediğinin ya da sözleşmeci devlete isnat edilemez olduğunun tespiti halinde, kişi bakımından bağdaşmazlık sebebiyle kabul edilemez bulunacaktır. Sözleşmeci devletin yargı yetkisi dışında veya sözleşmeci devletin fiilen denetim yapmadığı bir yerde başvurunun hak ihlali bulunuyorsa, bu durumda yer bakımından bağdaşmazlık oluşacaktır. Yine, sözleşmenin imza edildiği tarihten önce gerçekleştirilen ihlale ilişkin başvuru zaman bakımından bağdaşmazlık sebebi ile kabul edilemez bulunacaktır. Son olarak konu bakımından bağdaşmazlık, başvuru tarafından ihlal edildiği iddia edilen hakkın AİHS ya da ek protokoller kapsamında korunmuyor olmasını ifade etmektedir. Kısaca, AİHM’in yetkili sayılabilmesi için, başvurunun belirli koşulları taşıması gerekmektedir. Bunlar arasında, iddia edilen hak ihlalinin Sözleşme’ye ya da ek protokollerine taraf bir devlet tarafından gerçekleştirilmiş olması, ihlalin söz konusu devletin yargı yetkisini kullandığı bir alanda meydana gelmiş bulunması ve olayın, Sözleşme’nin ilgili devlet bakımından yürürlüğe girdiği tarihten sonra ve yürürlükte olduğu bir zamanda gerçekleşmiş olması yer almaktadır (Engürülü, 2023, s. 1016-117).

AİHM, yargı bakımından yetkili olduğunu tespit ettikten sonra başvurunun mağdur sıfatının olup olmadığını tespit edecektir. AİHM’in kabul edilebilirlik bakımından incelediği diğer bir husus ise çevresel sorunun belirli bir seviyenin üzerinde olup olmadığının tespitidir. AİHM’e göre bu durum somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Rahatsızlığın yoğunluğu ve süresi, fiziksel ve zihinsel etkileri ile çevrenin genel durumu, yapılacak olan tespitte göz önünde bulundurulacak etkenler arasında görülmektedir. Sonuç olarak, ihlal sebebiyle meydana gelen çevresel sorun, başvurunun AİHS veya Ek Protokoller kapsamında düzenlenen bir hakkını ihlal ediyor ve belirli bir ciddiyet seviyesine ulaşmış ise AİHM başvuruyu kabul edilebilir bulacaktır (Yalçın, 2021, s. 99-100).

3.3 Çevre Hakkı ile Bağlantılı Sözleşme Hükümleri ve Örnek Kararlar

3.3.1 Özel ve aile hayatına saygı hakkı

AIHS'nin 8. maddesinde “Özel ve Aile Hayatına Saygı hakkı” düzenlenmiştir. Çevreye ilişkin davalar, en sık bu hakkın ihlali kapsamında açılmaktadır. İlgili maddenin ilk fıkrasında bu hakkın tanımı yapılmıştır. Buna göre; “*herkes, özel hayatına, aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir*”. İkinci fıkrada ise, bu hakkın sınırlandırılabilmesi haller düzenleme altına alınmıştır. AIHM aşağıda incelenecek olan kararlarda görüleceği üzere, AIHS'nin 8. maddesini olabildiğince dinamik ve geniş bir şekilde ele almaktadır.

AIHM önüne gelen diğer başvurularda olduğu gibi, AIHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine ilişkin iddialarda da öncelikle kabul edilebilirlik kriterlerine yönelik bir inceleme yapmaktadır. AIHM *Çiçek ve Diğerleri/Türkiye*⁵⁵ davasında; iddia edilen hava kirliliğinin başvuru sahiplerinin hayat kalitesine doğrudan bir etkisinin bulunup bulunmadığına dair yeterli kanıtın olmamasını nazara alarak, başvurunun, açıkça dayanaktan yoksun olması sebebiyle kabul edilemez olduğu kanaatine varmıştır.

AIHM çevre kirliliği, çevresel zarar veya çevresel bozulmanın birey üzerinde ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin, bu madde kapsamında ele alınabileceğini ifade etmektedir (Güneş, 2014, s. 89). Mahkeme, Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilip edilmediğine yönelik bir değerlendirme yaparken pek çok kararında; şiddetli çevre kirliliğinin, kişilerin yaşamlarını tehlikeye atmasa dahi, kişilerin özel hayatı ve aile yaşamlarını olumsuz etkileyecek şekilde refahlarını, esenliklerini ve konutlarından veya yaşam alanlarından keyif almalarını engelleyebileceğini ifade etmiştir (Engürülü, 2023, s. 1025). Bu konuda örnek olarak gösterilebilecek kararlardan en önemlisi *Lopez Ostra/İspanya*⁵⁶ davasıdır. Başvurucu evlerinin yakınında bulunan arıtma tesisinin sebebiyet verdiği şiddetli kötü kokuya ve zehirli gazlara maruz kalmaları sebebiyle yaşam kalitelerinin düştüğünü iddia etmiştir. Bu durumdan etkilenen başvuru sahibi, yetkili makamların bu sorunu çözecek bir eylemde bulunmaması sebebiyle taşınmak zorunda kalmıştır. Mahkeme yaptığı inceleme neticesinde, yetkili kişilerin bölgenin ekonomik refahını gerekçe göstererek üç yıl boyunca önlem almadığını ve yetkili makamların yükümlülüklerini yerine

⁵⁵AIHM, *Çiçek ve Diğerleri/Türkiye*, Başvuru No: 44837/07. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202574> (Erişim Tarihi: 22.09.2024).

⁵⁶AIHM, *Case of López Ostra/Spain*, Application No: 16798/90. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57905> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

getirmediklerini saptamıştır⁵⁷. Mahkeme'nin bu kararında yapmış olduğu en önemli tespit; söz konusu çevresel kirlenmenin başvurunun sağlığını çok kötü etkilemese dahi konut kullanımını etkilediği, bu durumun ise başvurunun Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen hakkını ihlal ettiğidir. Nitekim Mahkeme'nin başvurucuların sağlığının önemli ölçüde etkilenmesini ölçüt olarak kabul etmesi, başvurucuların sağlıklarının doğrudan etkilendiğine dair ispat yükümlüğünü ortaya çıkaracaktır (Çavga, 2018, s. 42).

Bununla birlikte Mahkeme, çevre kirliliğine sebep olan kaynağın şikâyet konu bölgeye olan uzaklığını önemli etkenlerden biri olarak kabul etmektedir. Ancak başvurunun yakın bir çevrede yaşamıyor oluşu, tek başına AİHS'nin 8. maddesinin ihlalini oluşturmayacağı sonucunu doğurmayacaktır. Nitekim Mahkeme *Pavlov and Others/Russia*⁵⁸ davasında; Çiçek ve diğerleri başvurusuna atıfta bulunarak, Mahkeme'nin daha önce önüne gelen, başvurucularının önemli ölçüde uzakta yaşadıkları ve kabul edilemez bulunan davalardan farklı olarak, aşırı miktardaki endüstriyel emisyonların başvurucular üzerinde etkilerine ilişkin güvenilir kaynakların Mahkeme'ye sunulduğunu ifade etmiş ve yapılan başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur⁵⁹. Çiçek başvurusunda da vurgulandığı üzere, yapılan başvurunun kabul edilebilir bulunması için özel alana gerçek bir müdahalede bulunulmakla birlikte, müdahalenin asgari ağırlık düzeyine ulaştığının kanıtlanması gerekmektedir.

Mahkeme, her ne kadar Sözleşme'de temiz ve sessiz bir çevrede yaşama şeklinde bir hakka açıkça yer verilmemiş ise de bireylerin gürültü veya çevre kirliliğinden doğrudan ve ciddi boyutlarda etkilenmesi halinde Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilebileceği görüşündedir. Mahkeme, *Hutton ve diğerleri/Birleşik Krallık*⁶⁰ başvurusunda uçaklardan kaynaklanan gürültünün AİHS'nin 8. maddesinin kapsamında kalabileceğini değerlendirmiştir. Bu kararında devletin pozitif yükümlülüğüne atıf yapan Mahkeme, aynı zamanda devletin AİHS'nin 8. maddesinde düzenlenen hakkı güvenceye almak için makul ve uygun tedbirleri almak konusunda yükümlü olduğunu ifade etmiş, ancak somut olaya ilişkin yaptığı değerlendirmede; devletin, yapılan düzenlemeler ile özel ve aile hayatı hakkı etkilenen bireyler ile toplumun menfaati arasında dengeyi sağlamak

⁵⁷ AİHM, Case of Lopez Ostra/Spain, Par. 57-58.

⁵⁸ AİHM, Case of Pavlov and Others/Russia, Application No: 31612/09. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219640> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

⁵⁹ AİHM, Case of Pavlov and Others/Russia, Par. 64-66.

⁶⁰ AİHM, Case of Hutton and Others/United Kingdom, Application No: 36022/97. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).

konusundaki takdir marjını aşmadığını ve yapılan düzenlemelerde herhangi bir hatanın ya da kusurun bulunmadığını belirterek Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır⁶¹.

Mahkeme, çevresel kirlilik veya bozulmalar hakkında Sözleşme'nin 8. maddesine ilişkin değerlendirme yaparken sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına dayanmanın yanı sıra, usule ilişkin çevresel bilgi edinme, çevresel katılım ve çevresel meselelerde yargı yoluna başvuru hakkına ve devletin yükümlülüklerine vurgu yapmaktadır (Engürülü, 2023, s. 1028). Mahkeme *Guerra ve diğerleri/İtalya*⁶² davasında oybirliği ile başvurucuların Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen aile ve özel hayata saygı hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Mahkeme'nin incelemiş olduğu somut olayda başvurucular, kimyasal faaliyet gösteren bir fabrikanın yaklaşık bir kilometre uzağında olan bir yerleşim yerinde ikamet etmektedirler. Başvurucular, fabrikanın üretim yaparken solunması insan sağlığı için tehlikeli olan gaz ve zehirli maddelerin salınmasına sebep olduğunu, hatta geçmiş yıllarda benzer bir kazanın yaşandığını belirterek Sözleşme kapsamında yer alan bazı haklarının ihlal edildiği iddiası ile Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme yapmış olduğu incelemede; diğer kararlarda da olduğu gibi, ciddi çevre kirliliğinin bireylerin refahını etkileyebileceğine ve konutlarını diledikleri gibi kullanabilmelerine ve yaşadıkları alandan keyif almalarına engel oluşturmak suretiyle, bireylerin özel hayatlarını ve aile hayatlarını olumsuz yönde etkileyebileceğine dikkat çekmiştir. Mahkeme ayrıca, devletin, o bölgede yaşayan kişilere fabrikanın sebebiyet verdiği riskler konusunda gerekli bilgilendirmeyi yapmamış olması sebebiyle Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini kabul etmiştir⁶³.

AİHM, AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine ilişkin önüne gelen pek çok kararda şu hususları vurgulamıştır: Öncelikle yapılan müdahalenin, başvurucunun konut hakkı ya da aile veya özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkı üzerinde etki bırakması gerekmektedir. Bir başka ifade ile Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğinin kabulü için çevre kirliliği ya da bozulması sonuçlarının asgari bir düzeye ulaşması aranmaktadır. Somut olayın özellikleri doğrultusunda, müdahalenin süresi, yoğunluğu, yarattığı fiziksel ve ruhsal etkiler bir arada değerlendirilerek asgari düzeyin geçilip geçilmediği incelenecektir. Bu

⁶¹AİHM, Case of Hutton and Others/United Kingdom, Par. 129-130.

⁶²AİHM, Case of Guerra and Others/Italy, Application No: 14967/89. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).

⁶³AİHM, Case of Guerra and Others/Italy, Par. 60.

inceleme yapılırken çevrenin genel durumu da önemli bir etken olarak alınacaktır. Mahkeme'ye göre; yapılan müdahalenin ortaya çıkardığı zararın, modern şehirlerde “ihmal edilebilir” düzeyde kaldığı tespit ediliyorsa, Sözleşme'nin 8. maddesi ihlal edilmiş olmayacaktır. Sonuç olarak, çevreye yönelik müdahalenin varlığı tespit edildikten sonra müdahalenin yarattığı etkilerin asgari düzeye ulaşp ulaşmadığı tespit edilecektir (Semiz, 2016, s. 184).

Mahkeme *Leon ve Agnieszka Kania/Poland*⁶⁴ başvurusunda; hem başvuruçuların iddialarını destekleyecek gerekli somut verileri mahkemeye sunmadıklarından, hem de iddia olunan gürültü ve çevre kirliliğinin yarattığı rahatsızlık boyutunun asgari düzeye ulaşmadığından bahisle Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Somut olayda başvuruçuların ikametlerinin yanına esnaflar kooperatifi kurulmuştur. Kooperatif metal kesme ve taşlama makineleri için bakım hizmetleri gibi pek çok ticari faaliyette bulunmaktadır. Başvuruçular kooperatifin faaliyetleri sebebiyle oluşan gürültü ve çevre kirliliğine yıllarca maruz kaldıklarını ve bunun sonucunda ciddi sağlık problemlerinin oluştuğunu ifade ederek Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Mahkeme diğer kararlarında olduğu gibi bu kararında da sözleşmede çevre hakkına yer verilmemiş olsa da gürültü ve çevre kirliliğinin kişilerin özel, ev ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edebileceğini, ancak yapılan müdahalenin başvuruçunun konut, özel veya aile hayatını doğrudan etkilemesi gerektiğini ve müdahalenin yarattığı etkinin asgari düzeye ulaşmış olması gerektiğini vurgulamıştır. Mahkeme, somut olayda başvuruçuların kooperatifin günlük faaliyetlerin etkilenmiş olabileceğini kabul etmekle birlikte bu etkinin asgari eşiğe ulaşmadığını belirterek ilgili hakkın ihlal edilmediği kanaatine varmıştır⁶⁵.

Mahkeme'ye göre çevrenin geneline yönelik olan bir bozulma ya da kirlenme, başvuruçunun konut, aile ya da özel hayatına saygı hakkını doğrudan etkilemediği sürece tek başına ihlal nedeni olarak kabul edilmemektedir. Buna ilişkin olarak *Kyrtatos/Greece*⁶⁶ davası örnek olarak gösterilebilir. Başvuruçular, kentsel dönüşüm kapsamında ikametlerinin bitişiğinde bulunan bataklıkta yok edilmesinin, bölgedeki doğal güzelliğin yok olmasına ve bataklıkta yaşayan kuşların ve koruma altındaki diğer

⁶⁴ AİHM, Case of Leon ve Agnieszka Kania/Poland, Application No: 12605/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93650> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).

⁶⁵ AİHM, Case of Leon ve Agnieszka Kania/Poland, Par. 100-103.

⁶⁶ AİHM, Case Of Kyrtatos/Greece, Application No: 41666/98. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61099> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).

türlerin zarar görmesine sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. Mahkeme başvuruçuların Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen hakka doğrudan etki edebilecek nitelikte olduğunu gösteren ikna edici bir argüman ileri sürmediklerini saptamıştır⁶⁷. Mahkeme'nin burada özellikle vurgu yaptığı husus şudur: Sözleşme'nin 8. maddesinde güvence altına alınan hakkın ihlal edildiğine ilişkin yapılan değerlendirmede temel unsur yalnızca çevrenin genel olarak bozulması değil, çevresel bozulmanın, başvuruçunun hakkına doğrudan olumsuz bir etki yapıp yapmadığıdır.

Mahkeme'ye göre, Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlaline ilişkin bir değerlendirme yapılırken, bireyin ve toplumun menfaatleri arasındaki çatışmanın, adil bir denge gözetilerek ele alınması gerekmektedir. Mahkeme önüne gelen gürültü kirliliğine ilişkin bir başvuruda da benimsemiş olduğu bu ilkeyi vurgulamıştır. *Oluć/Croatia*⁶⁸ başvurusunda; başvuruçuyu yaşadığı evin bir bölümünü oluşturan ve geceleri bar olarak kullanılan işletmenin sebep olduğu gürültü kirliliğine karşılık, devletin bunu önleyecek herhangi bir eylemde bulunmadığını ileri sürerek Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme somut olayda, dosya arasında yer alan somut veriler doğrultusunda bir inceleme yaparak gürültü kirliliğinin sebep olduğu rahatsızlığın asgari eşiği aştığını kabul etmiş ve ilgili hakkın ihlal edildiğine karar vermiştir⁶⁹.

Görüldüğü üzere Mahkeme, önüne gelen başvurularda, belirlemiş olduğu ilkeler doğrultusunda her somut olaya özgü değerlendirmeler yaparak Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilip edilmediğine karar vermektedir. Elbette ki, somut olayda değerlendirme yapılırken müdahalenin süresi, yoğunluğu ve yarattığı fiziksel ve ruhsal etkiler gibi faktörler dikkate alınmaktadır. Ayrıca başvuruçuların haklarının ihlal edildiğine yönelik iddiaları hakkında Mahkeme'ye somut veriler sunması beklenmektedir.

Çevresel bozulma ya da gürültü kirliliğinin yanı sıra çevresel riske maruz kalınması durumunda da ilgili hak kapsamında ihlalin oluşacağı kabul edilmektedir. *Dubetska ve Diğerleri/ Ukrayna*⁷⁰ başvurusunda; başvuruçular devlete ait endüstriyel tesislerin faaliyetleri sonucunda oluşan aşırı çevre kirliliğinin Sözleşme'nin 8. maddesini ihlal

⁶⁷ AİHM, Case Of Kyrtatos/Greece, Par. 53.

⁶⁸ AİHM, Case of Oluć/Croatia, Application no. 61260/08. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98829> (Erişim Tarihi: 25.09.2024).

⁶⁹ AİHM, Case of Oluć/Croatia, Par. 66.

⁷⁰ AİHM, Case Of Dubetska And Others/Ukraine, Application No: 30499/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103273> (Erişim Tarihi: 27.09.2024).

ettiğini ileri sürmüşlerdir. Başvurucular, oluşan su, toprak ve hava kirliliği sebebiyle sağlıklarının bozulduğunu, oluşan toprak çökmesinin evlerine zarar verdiğini, ayrıca temiz suya ulaşmalarındaki zorluk sebebiyle günlük rutinleri üzerinde olumsuz etkilerin olduğunu ifade etmişlerdir. Mahkeme yaptığı inceleme neticesinde; her ne kadar başvurucuların sağlıklarının bozulduğuna dair somut ve ölçülebilir bir delil elde edilememiş ise de çevrede oluşan kirliliğin kabul edilebilir güvenlik sınırını aştığını ve başvurucuların sağlık açısından yüksek risk altında olduğunu tespit etmiştir. Mahkeme çevresel kirliliğe neden olabilecek diğer etkenleri de kararında tartışmış ancak yıllardır faaliyet gösteren endüstriyel tesislerin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin asgari eşiği aştığına karar vermiştir⁷¹. Mahkeme ayrıca çevresel kirlilikten etkilenen vatandaşların başka bir bölgeye taşınmasında devletin çözüm üretmemesini ihlal kararının dayanaklarından biri olarak göstermiştir.

Çöplüklerden kaynaklanan çevre kirliliği sebebiyle de Mahkeme'ye başvurular yapılmaktadır. *Brândușe/Romanya*⁷² başvurusunda, çöp deposunun yakınlarında bulunan bir hapisanede bulunan başvuru çöp deposundan kaynaklanan çevre kirliliğinin sağlığını olumsuz yönde etkilediğini iddia etmiştir. Mahkeme, başvuruçunun sağlığı doğrudan etkilenmemiş olsa dahi, çöp deposunun beş yıldır ruhsatsız olarak işletildiğini ve oluşan kirliliğin standartları aştığını tespit etmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, kirliliğin önlenmesi için hiçbir önlem almayan devletin Sözleşme'nin 8. maddesini ihlal ettiğini kabul etmiştir. Benzer şekilde *Di Sarno/Italy*⁷³ başvurusunda da devletin çöp toplama krizini başarılı bir şekilde yürütemediğini ve toplanmayan, yok edilmeyen ya da işlenmeyen çöplerin başvuruçuları ciddi bir kirliliğe maruz bıraktığını tespit ederek başvuruçuların haklarının ihlal edildiğine hükmetmiştir (Duymaz, 2012, s. 133).

Yukarıda incelenen kararlarda Mahkeme'nin, hakkın ihlal edildiğine ilişkin karar verirken devletin, hakkın korunması için üzerine düşen pozitif yükümlülüğü yerine getirip getirmediğine ilişkin bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmedilen başvurularda, meydana gelen kirliliğe sebebiyet veren yasak faaliyetlerin kontrol altına alınması, denetlenmesi, sorumlularının tespit edilmemesi ya da yaptırım uygulanması gibi yükümlülüklerin yerine getirilip

⁷¹AİHM, Case Of Dubetska And Others/Ukraine, Par. 110-113.

⁷²AİHM, Case of Branduse/Romania, Application No: 6586/03, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=00192073> (Erişim Tarihi: 03.10.2024).

⁷³AİHM, Case of Di Sarno And Others/Italy Application No: 30765/08, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108480> (Erişim Tarihi: 04.10.2024).

getirilmediği incelenerek, başvuruçuların asgari düzeyi aşan ciddi bir çevre kirliliğine maruz bırakılıp bırakılmadığı tespit edilmektedir.

Belirtmek gerekir ki, AİHM'in Sözleşme'nin 8. maddesini oldukça geniş yorumladığı ifade edilmektedir. Mahkeme'nin benimsemiş olduğu bu görüş sayesinde çevrenin korunmasına ilişkin önemli kararlar verilmiş ve çevre hakkının, çevreye zarar veren pek çok insan faaliyetine karşı Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında korunması mümkün hale gelmiştir.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte daha önce öngörülmeyen ve ortaya çıkan baz istasyonları gibi yeni tehlikeler bu madde kapsamında değerlendirilebilmektedir. Baz istasyonları, televizyon antenleri, radarlar gibi aygıtlardan yayılan elektromanyetik dalgaların yarattığı çevresel kirlenmeler hakkında da mahkemeye başvurular yapılmaktadır. Mahkeme önüne gelen bu başvurularda genel menfaat ile bireysel menfaat arasında bir değerlendirme yapmaktadır. Mahkeme'nin bugüne kadar verdiği kararlarda genel menfaati bireysel menfaatten daha üstün tuttuğu ve devlete geniş bir takdir marjı sağladığı ifade edilmektedir. *Luginbühl/İsviçre*⁷⁴ başvurusunda, başvuruç evinin yakınına inşa edilecek baz istasyonunun Sözleşmenin 8. maddesinde düzenlenen hakkını ihlal edeceği iddiası ile Mahkeme'ye başvurmuştur. Başvuruç aynı zamanda elektromanyetik dalgalara karşı hassas olduğu tespitini içerir bir sağlık raporunu da Mahkeme'ye sunmuştur. Mahkeme yapmış olduğu inceleme neticesinde iki hususa dikkat çekmiştir. İlk olarak, Çevre, Orman ve Peyzaj Federal Ofisi'nin baz istasyonlarının çevreye ve sağlığa zararının kanıtlanmadığına ilişkin raporuna atıfta bulunan Mahkeme, ikinci olarak devletin bu konuda yeni araştırmalar yürütmek suretiyle gerekli özeni göstermekte olduğunu ve üzerine düşen pozitif yükümlülükleri yerine getirdiğini tespit etmiştir. Kararda yapılan diğer bir vurgu ise, devletin bu alanda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğudur. Mahkeme tüm bu değerlendirmeler neticesinde başvuruyu açıkça dayanaktan yoksun bularak başvurunun kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir (Çavga, 2018, s. 45).

Mahkeme *Gaida/Germnay*⁷⁵ başvurusunda da benzer bir karar vermiştir. Başvuruç, evinin yakınında bulunan baz istasyonunun sebebiyet verdiği radyasyon yayılımının

⁷⁴AİHM, Case of Luginbühl/İsviçre, Application No: 42756/02. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72459> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).

⁷⁵AİHM, Case of Gaida/Germnay, Application No: 32015/02. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81875> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).

sağlığına zarar verdiğini iddia ederek Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme vermiş olduğu kararda Luginbühl başvurusundaki hususları burada da tekrar etmiş ve somut olayda yayılan radyasyon miktarının güvenli sınırı aştığına dair bir kanıt bulunmadığını, bu haliyle Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiği iddiasına ilişkin olarak bireylerin menfaati ile genel menfaat arasında yaptığı değerlendirmede, devletin takdir marjını aşmadığını tespit etmiştir. Ayrıca konuya ilişkin güvenlik kılavuzlarının hazırlanması ve uygulanmasında temel bir aksama ya da eksikliğin tespit edilemediğini belirterek, yapılan başvuruyu açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesi ile kabul edilemez bulmuştur.

Son olarak, Mahkeme'nin AIHS'nin 8.maddesine ilişkin bir değerlendirme yaparken ilgili madde kapsamında düzenlenen hangi hakkın ihlal edildiğine ilişkin açık bir ayrımının bulunmadığını ifade etmek gerekmektedir. Sözleşme'nin 8. maddesine özel, aile ve konut yaşamının dâhil edildiği görülmektedir. Ancak Mahkeme verdiği kimi kararlarında yalnızca konut yaşamının korunması hakkının, kimi kararlarında özel, aile ve konut yaşamının, kimi kararlarında ise özel ve konut yaşamının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkeme'nin vermiş olduğu kararlar incelendiğinde net bir ayrımın bulunmadığı ve söz konusu hakların çoğunlukla iç içe geçmiş bir şekilde değerlendirildiği görülecektir (Duymaz, 2012, s. 135; Güneş, 2014, s. 91; Yalçın, 2021, s. 100).

3.3.2 Yaşam hakkı

AIHS'nin 2. maddesi ile koruma altına alınan yaşam hakkı, herkesin yaşam hakkının yasa ile korunduğunu ifade etmektedir. Devletin veya özel kişinin tehlikeli faaliyetleri neticesinde, kişinin yaşam hakkının ihlal edilmesi mümkündür. İşte, çevresel bir zararın meydana gelmesi ile birlikte, bir kişinin hayatının son bulması ya da ciddi bir tehlikenin ortaya çıkması durumunda Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlali söz konusu olacaktır. Mahkeme vermiş olduğu kararlarda, devletin ilgili hakkın ihlalinde doğrudan bir sorumluluğu olmasa dahi, pozitif yükümlülüklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda devlet, zararın doğmasının engellenmesi için önleyici tedbirlerin alınmamış olduğu hallerde, hak ihlalinin sorumlu tutulmaktadır. Başka bir ifade ile devletin, bireyi yaşamdan yoksun bırakmama yükümlülüğüne ek olarak, bireylerin yaşamını korumak için gerekli önlemleri almak şeklinde pozitif yükümlülüğü de bulunmaktadır (Güneş, 2014, s. 91; Sommer, 2019, s. 176). Devletin bazı yükümlülüklerini şu şekilde ifade etmek mümkündür: Öncelikle, tehlikeli faaliyetlerin risklerini minimize eden kanuni ve idari düzenlemelerin yapılıp yapılmadığı önem arz etmektedir. Faaliyetlerin sonuçlarına

maruz kalacak kişilerin söz konusu riskler konusunda bilgilendirilmesi, yani kişilere bilgi edinme hakkı tanınması, hakkın ihlal edilip edilmediği noktasında önemli bir kıstastır. Yine, gerekli denetimlerin yapılıp yapılmadığı, sorumlu kişilerin ortaya çıkarılıp çıkarılmadığı ve bu kişilere bir yaptırım uygulanıp uygulanmadığı da inceleme altına alınmaktadır (Üstün, 2021, s. 2560).

Mahkeme'nin bu konu hakkında vermiş olduğu en önemli karar *Öneryıldız/Türkiye*⁷⁶ davasında verilmiştir. Öneryıldız başvurusunda başvuru, 1993 yılında Ümraniye'de bir çöplükte meydana gelen metan gazı patlamasında 9 yakını ve evini kaybetmiştir. Başvurucu, Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiği iddiası ile Mahkeme'ye başvurmuştur. Devlet ise yaptığı savunmada Mahkeme'nin daha önce vermiş olduğu *Chapman/The United Kingdom*⁷⁷ kararına atıfta bulunarak, “başvuranın mevcut risklere rağmen bir çöplüğün yakınında ev yapmayı bilerek tercih ettiği” gerçeğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararda, devletin söz konusu tehlikeyi bildiğini veya bilmesi gerektiğini ve çevrede yaşayan bireyleri korumak noktasında kesin yükümlüğü olduğunu vurgulamakla birlikte, patlamadan önce patlama tehlikesini öngören raporların varlığına rağmen devletin olası tehlikeyi önlemek adına gerekli tedbirleri almadığını belirterek, devletin üzerine düşen pozitif yükümlülükleri yerine getirmediğine kanaat getirmiştir. Mahkeme ayrıca, devletin tehlike altında olan kişileri patlama riskine karşı bilgilendirmediğini, bu kişileri güvenli bir yere nakletmediğini ve gerçekleşen patlama sonrasında sorumluluklarını yerine getirmediğini belirtmiştir. Devletin iddiasına yönelik yapılan değerlendirmede ise, devletin 1960'lı yıllardan itibaren gecekondulaşmaya göz yumduğunu belirtilerek, devletin savunması asılsız bulunmuştur⁷⁸ (Çavga, 2018, s. 47).

Öneryıldız başvurusunda verilen karar incelendiğinde; Mahkeme'nin Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlaline ilişkin yaptığı değerlendirmelere benzer bir değerlendirme yaptığı görülmektedir. Mahkeme'ye göre devletin, yaşam hakkı yoluyla çevre hakkının korunması için negatif yükümlülüğünün yanı sıra pozitif yükümlülüğü de bulunmaktadır. Devletin, söz konusu riskin varlığını bilip bilmediği ya da bilmesi gerekip gerekmediğine ek olarak, devletin gerekli önlemleri alıp almadığı değerlendirilme altına alınmıştır.

⁷⁶ AİHM, Case of Öneryıldız/Türkiye, Application No: 48939/99. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-162089> (Erişim Tarihi 05.11.2024).

⁷⁷ AİHM, Case of Chapman/The United Kingdom, Application No: 27238/95. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154> (Erişim Tarihi: 05.11.2024).

⁷⁸ AİHM, Case of Öneryıldız/Türkiye, Par. 97 vd.

Bununla birlikte devletin, risk altında bulunan kişilerin riskin varlığı konusunda bilgilendirmesi gerektiği Mahkemece yapılan değerlendirmeler arasında yer almıştır. Son olarak, kazadan sonra devletin tutumu da göz önüne alınarak Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edilip edilmediği tespit edilmiştir.

Öneryıldız kararının Mahkeme'nin devletin pozitif yükümlülüğüne vurgu yaptığı önemli kararlardan bir tanesi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. AİHS'ye göre pozitif yükümlülükleri; insan haklarının toplumsal yaşamda etkili biçimde korunmasını sağlamak, bireylerin temel haklarının üçüncü şahıslar tarafından ihlal edilmesini önlemek ve bireylerin bu haklardan tam anlamıyla yararlanabilmesi için devletin gerekli tedbirleri alması şeklinde ifade etmek mümkündür. Mahkeme Öneryıldız kararında bahsi geçen pozitif yükümlülüklerin somut olayda uygulanabilir olduğunu, dolayısı ile de devletin sorumlu olduğunu tespit etmiştir. Özellikle, halkın bilgilendirilme hakkı ve tehlikenin varlığının bilinmesine rağmen önlem alınmamış olmasına vurgu yapan Mahkeme, pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sebebiyle Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (Gökalp, 2022, s. 280).

Mahkeme'nin yaşanan doğal afet sonucunda Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğine ilişkin verdiği diğer bir karar *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*⁷⁹ kararıdır. Başvuruya konu olayda, toprak kayması ve çamur selinin sebep olduğu felakette pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Yine, pek çok kişi de yaralanmış ve kaybolmuştur. Başvurucular yaşanan felaketler sebebiyle yaralanmış, ayrıca başvuranlardan birinin eşi hayatını kaybetmiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararda şu saptamalarda bulunmuştur: Felaketin gerçekleştiği bölge, toprak kaymasına yatkın bir bölgedir ve daha önceki yıllarda düzenlenen bölgeyi toprak kaymasından korumaya yönelik planlar, toprak kaymasının yüksek olasılıkla yaşanacağını göstermektedir. Nitekim bölgede yakın zamanda yaşanacak bir toprak kayması felaketinin, daha önce yaşanan toprak kaymalarına nazaran daha büyük bir yıkıma yol açacağına dair pek çok uyarı bulunmaktadır. Öncelikle, yetkili makamlar, daha önce yaşanan çamur sellerinden zarar görmüş bölgedeki koruyucu yapıların onarılması gerektiği konusunda ve olası bir felaketin yaşanması durumunda çevredeki nüfusun güvenli bir şekilde tahliye edilebilmesi için erken uyarı sistemin kurulması gerektiği yönünde uyarılmıştır. Buna karşılık yetkili makamlar çevrede yaşayan kişilere

⁷⁹AİHM, Case of Budayeva And Others/Russia, Application No: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85436> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

yönelik bir uyarıda bulunmadığı ya da erken uyarı sistemi kurmadığı gibi, riskin gerçekleşmesini önleyici herhangi bir tedbir de almamıştır. Yine, yaşanan felaketten sonra da devletin ihmalleri devam etmiştir. Mahkeme yapmış olduğu tüm bu tespitlerin ışığında, yaşanan felaketin sebep olduğu sonuçlar ile devletin ihmalleri arasında illiyet bağı olduğuna karar vermiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararında devletin üzerine düşen pozitif sorumlulukları yerine getirmeyerek, başvurucların yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır⁸⁰.

Mahkeme'nin vermiş olduğu Öneriyıldız ve Budayeva kararı, hukuki özen yükümlülüğü açısından benzer bir çerçeve ortaya koymaktadır. Mahkeme'nin belirlediği bu çerçevenin, emsal teşkil edebilecek nitelikte olduğu ifade edilebilir. Pozitif yükümlülükler bağlamında zaten geniş olan takdir payı, öngörülemeyen meteorolojik olaylar veya doğal afetler söz konusu olduğunda daha da genişlemektedir. Somut olaylarda ise yetkili makamlar tehlikenin farkında olmalarına rağmen harekete geçmemiş ve gerekli önleyici tedbirleri almamışlardır. Buna karşılık, eğer tehlike açık biçimde tanımlanabilir ya da mükerrer nitelikteyse veya potansiyel can kaybı söz konusuysa, devletin yaşam hakkının korunması adına afet yardımı alanında elindeki tüm yetki ve imkânları kullanma yönünde pozitif bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Devletin bu yöndeki pozitif yükümlülüğü söz konusu kararlarda özellikle vurgulanmıştır (Albers, 2017, s. 124).

Mahkeme'nin bu kararları ışığında sera gazının olası etkilerinin de doğal afet kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Ne var ki Albers'a göre sera etkisi, insan kaynaklı az sayıdaki meteorolojik olaydan bir tanesidir. Eğer bir doğal afetin meydana gelmesinde iklim değişikliği ya da sera gazı emisyonlarının yüksek olasılıkla etkili olduğu ve can kaybı yaşandığı ispat edilebilirse, devletin pozitif yükümlülüğünün doğması mümkün olacaktır. Bu durumda, iklim değişikliği kaynaklı bir felaket ile devletin ihmali arasında bir nedensellik bağı kurulabilecektir. Nitekim Urgenda davasında bu bağ kurulmuş ve devletin sorumluluğu doğmuştur. Bu bağlamda, devletin sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik hedefleri, uluslararası yükümlülükler bağlamında yetersiz bulunursa bu durum bir hak ihlali olarak değerlendirilebilecektir (Albers, 2017, s. 124).

⁸⁰ AİHM, Case of Budayeva And Others/Russia, Par. 147-160.

Mahkeme'nin yaşam hakkına ilişkin vermiş olduğu diğer bir önemli karar *Brincat and Other/ Malta*⁸¹ kararıdır. Başvuruda birden fazla başvuru bulunmaktadır. Başvurucuların ortak noktası devlete ait olan ve uzun yıllardır işletilmekte olan bir tersanede çalışıyor olmalarıdır. Başvurucular burada çalıştıkları dönemde yaptıkları işler sebebiyle yüksek miktarda asbest parçacıklarına maruz kaldıklarını, bu durumun sağlıklarını kötü etkilediğini, hatta çalışanlardan Bay Attard'ın kanser sonucu hayatını kaybetmesine neden olduğunu iddia etmişlerdir. Yine başvuruçulara göre, devlet söz konusu risk konusunda gerekli önlemleri almamış ve risk altında bulunan kişileri korumaya yönelik bir girişimde bulunmamıştır. Mahkeme bu kararında da Sözleşme'nin 2. ve 8. maddesinde düzenlenen hakkın korunması için devlete yüklenen pozitif yükümlülüklerin tehlike içeren faaliyetler için de geçerli olduğunu tekrarlamıştır. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede öncelikle devletin asbeste maruz kalınmasından dolayı ortaya çıkabilecek riskleri bildiğini veya bilmek zorunda olduğunu saptamıştır⁸². Yine, başvuranlara asbestte maruz kalınmasından kaynaklı ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı yeterli güvencelerin sunulmadığı, başvuranların risklere ilişkin olarak koruma veya bilgi sağlama işlemlerinin gerçekleştirilmediği, yerel düzenlemelerde asbeste ilişkin faaliyetlerin yeterli şekilde ele alınmadığı ve son olarak başvuranlara tersanede çalıştıkları yıllar boyunca yeterli bilgi sunulmadığı tespit edilmiştir. Mahkeme, devletin takdir marjının olduğunu kabul etmekle birlikte, devletin mevzuat oluşturma veya diğer uygulanabilir önlemler alma hususundaki pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği kanaatine varmıştır. Sonuç olarak, Bay Attard yönünden Sözleşme'nin 2. maddesinin, diğer başvuruçular yönünden ise Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varılmıştır⁸³. Görüldüğü üzere Mahkeme bu kararında da devletin pozitif yükümlülüklerine gönderme yaparak Sözleşme'nin 2. ve 8. maddelerinde düzenlenen haklar dolayısıyla çevre hakkının korunmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, Mahkeme'nin vermiş olduğu bu karar incelendiğinde, başvuruçuların hayatlarının ciddi bir riske maruz kaldığının kabul edilmediği ya da tespit edilemediği durumlarda Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiği kabul edilmese dahi, Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varılmasının mümkün olduğu görülecektir.

⁸¹ AİHM, Case of Brincat and Others/Malta, Applications Nos: 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 and 62338/11. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145790> (Erişim Tarihi: 07.11.2024).

⁸² AİHM, Case of Brincat and Others/Malta, Par. 105-106.

⁸³ AİHM, Case of Brincat and Others/Malta, Par. 107-117.

Mahkeme'nin aksi yönde verdiği kararlar da bulunmaktadır. *L.C.B./Birleşik Krallık*⁸⁴ başvurusunda; başvurunun babası İngiliz Hava Kuvvetlerinde çalıştığı yıllarda nükleer radyasyona maruz kalmıştır. Başvurucuya erken yaşta Lösemi teşhisi konulmuştur. Başvurucu, babasının maruz kaldığı nükleer radyasyonun yarattığı risklere karşı devletin herhangi bir uyarı ya da bilgilendirmede bulunmadığını belirterek Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme yapmış olduğu incelemeler neticesinde; başvurunun babasının maruz kaldığı radyasyon ve başvurunun lösemi teşhisi arasında nedensellik bağı olduğunu gösteren somut bir veri elde edememiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararda, başvurunun sağlığının rahimden doğuma kadar olan dönemde izlenmiş olsa dahi hastalığın varlığının ya da şiddetinin değişip değişmeyeceğinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda devletin, söz konusu riski bilmesinin mümkün olmadığı, dolayısıyla somut olayda devletin risk konusunda bir bilgilendirme yükümlüğünün olmadığı sonucuna varılarak Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edilmediğine karar verilmiştir⁸⁵.

*Kolyadenko ve diğerleri/Rusya*⁸⁶ başvurusunda; başvuruclar, yaşadıkları bölgede rezervuardan büyük ölçekte yapılan su tahliyesinin neden olduğu ani sel felaketi sebebiyle devletin yaşamlarını ve mülklerini tehlikeye attığını belirterek Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirme sonucunda; yaşanan sel felaketinde yetkili makamların yerel ceza mevzuatında yer alan ve yaşam hakkını güvence altına alan hükümlerin etkin bir şekilde uygulandığına ve devletin tam sorumluluğu güvencesinin sağlandığına kanaat getirememiştir. Ayrıca kararda, olayın sebebiyet verdiği zararların tazmini noktasında hukuki davaların yürütülmesi başta olmak üzere yetkili makamlar tarafından başkaca çözüm yollarının sağlanmadığına vurgu yapılmıştır⁸⁷. Bu bağlamda mahkeme, sel felaketi ile ilgili yetkili otoriteler tarafından yeterli hukuki etkinliğin sağlanamadığı gerekçesi ile Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme'nin vermiş olduğu bu karardan, devletin sorumluluğun yalnızca önleyici tedbirler almakla sınırlı kalmadığı ve yaşanan kazalardan sonra da devletin etkin bir yargılama sürecinin yürütülmesini sağlamak başta

⁸⁴ AİHM, Case of L.C.B./The United Kingdom, Application No: 14/1997/798/1001. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62736> (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

⁸⁵ AİHM, Case of L.C.B./The United Kingdom, Par. 40-41.

⁸⁶ AİHM, Case Of Kolyadenko and Others/Russia, Applications Nos: 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 and 35673/05. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109283> (Erişim Tarihi: 20.11.2024).

⁸⁷ AİHM, Case Of Kolyadenko and Others/Russia, Par. 202.

olmak üzere pek çok sorumluluğu bulunduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Başka bir söyleyiş ile Mahkeme'nin ihlal iddialarına ilişkin yaptığı değerlendirmelerde, devletin yaşanan olay ve kazalardan sonraki tutumunu da dikkate aldığı ifade edilebilir. Bununla birlikte, Mahkeme'nin Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiğini kabul etmiş olması için ortaya çıkan tehlikenin kişilerin ölümüne sebebiyet vermesine gerek yoktur. Kişilerin hayatlarının ciddi ve yakın bir riske maruz kalması halinde de Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiği söylenebilecektir.

Mahkeme'ye göre; yaşam hakkının korunması, Budayeva kararında olduğu gibi deprem gibi doğal felaketlerin yakın ve açıkça belirlenebilir olduğu hallerde söz konusu olabilecektir. Mahkeme'nin bu konuda vermiş olduğu diğer bir önemli kararlar da *M. Özel ve Diğerleri/Türkiye*⁸⁸ kararıdır. Mahkeme, 17 Ağustos 1999 tarihinde gerçekleşen Marmara depreminde, afet bölgesi olarak kabul edilen Çınarcık'ta yıkılan evlerin enkazında yakınlarını kaybeden başvuru sahiplerinin Sözleşme'nin 2. maddesinde düzenlenen yaşam haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararında öncelikle, yaşam hakkının korunmasına ilişkin yükümlülüklerin, yerleşim alanlarını etkileyen ve tekrar eden, yakın ve açıkça belirlenebilir doğal afetler söz konusu olduğunda da geçerli olacağını vurgulamıştır. Dolayısıyla, doğal afetlerin yarattığı tehlikelerin de yaşam hakkının ihlaline sebebiyet verebileceği ve devleti sorumluluğunun doğabileceği kabul edilmiştir. Mahkeme yaşam hakkının ihlal edildiği durumlarda, bunun sorumlusu olduğu düşünülen kişiler hakkında etkin bir soruşturma yapılmasının devletin yükümlüğünde olduğuna dikkat çekmiştir⁸⁹. Sonuç olarak 17 Ağustos 1999 yılında meydana gelen depremde, çöken binaların inşasından sorumlu olan kişiler ve ihmalleri olan kişiler hakkında etkin bir yargılama sürecinin yürütülmemesi sebebiyle devleti sorumlu tutarak Sözleşme'nin 2. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varılmıştır.

Yukarıda incelenen kararlardan Mahkeme'nin, devletin, yaşam hakkının korunması için negatif yükümlülüğünün yanı sıra pozitif yükümlülüğünün de bulunduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Ayrıca, yaşam hakkının yalnızca kamu gücü tarafından değil, üçüncü kişilerden de kaynaklanabileceği ifade edilmelidir. Yaşam hakkının ihlalinin kamusal ya da kamusal olup olmadığına bakılmaksızın, devletin tehlikeli endüstriyel faaliyetler ya da doğal afetler gibi yaşam hakkını tehdit edebilecek risklere karşı pozitif yükümlülüklerini

⁸⁸AIHM, *M. Özel ve Diğerleri/Türkiye Davası*, Başvuru No: 14350/05, 15245/05 ve 16051/05. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160412> (Erişim Tarihi: 25.11.2024).

⁸⁹AIHM, *M. Özel ve Diğerleri/Türkiye Davası*, Par. 191 vd.

yerine getirmesi gerekmektedir. Söz konusu pozitif yükümlülükler, önleyici tedbirlerin alınmasından olası bir kazanın yaşanması halinde etkin bir soruşturmanın yürütülmesine kadar uzanmaktadır.

Son olarak Sözleşme’de düzenlenen hakların öneminin fazlalığı, hakka getirilen sınırlama sebeplerinin de ikna ediciliğinin artmasına sebep olacaktır. Böylece, yaşam hakkı dolayısıyla çevre hakkının korunduğu hallerde, yaşam hakkına yapılan bir müdahalede sağlanan korumanın, çevre hakkının da daha geniş bir şekilde korunmasına olanak sağlayacağı ifade edilebilir (Çavga, 2018, s. 49).

3.3.3 İşkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele yasağı

AİHS’nin 3. maddesinde işkence yasağı düzenlenmiştir. İlgili düzenleme; “*Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.*” şeklindedir. Çevresel kirlilikten kaynaklanan başvurularda, Sözleşme’de düzenlenen diğer maddelere nazaran daha az da olsa, Sözleşme’nin 3. maddesinin ihlal edildiği iddia edilebilmektedir. Daha önce incelenen Lopez başvurusunda başvuru, maruz kaldığı çevresel kirlilik sebebiyle aynı zamanda Sözleşme’nin 3. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edildiğine karar veren mahkeme, Sözleşme’nin 3. maddesi yönünden ayrıca bir değerlendirme yapmamıştır. Mahkeme vermiş olduğu kararda ayrıca, başvuru, maruz kaldığı çevresel kirliliğin önemli olduğunu ancak Sözleşme’nin 3. maddesinde düzenlenen aşağılayıcı veya insan dışı bir muamelenin söz konusu olmadığını vurgulamıştır (Duymaz, 2012, s. 136).

Mahkeme’nin Sözleşme’nin 3. maddesi dolayısıyla çevre hakkını koruduğu kararların başında *Florea/Romanya*⁹⁰ davası gelmektedir. Başvurucunun kronik hepatit ve hipertansiyon hastalığı vardır ve tutuklu kaldığı süreç boyunca kalabalık bir koğuştaki kalmıştır. Koğuştaki bulunan kişilerin çoğu sigara kullanmakta, hapisane görevlileri ise kapalı alanda sigara kullanımına göz yummaktadır. Başvurucunun koğuştaki kaldığı süre boyunca sigara dumanına maruz kalması sebebiyle sağlığının kötü olduğunu ileri sürerek Sözleşme’nin 3. maddesine dayanmıştır. Mahkeme vermiş olduğu kararında, yerel mahkemelerin sigara kullanan ve kullanmayan kişilerin ayrı koğuştaki tutulması gerektiğine yönelik kararına ve yerel mevzuattaki kapalı alanda sigara içilmenin yasak olduğunu içeren hükümlere atıf yapmıştır. Bu itibarla Mahkeme, hapisane görevlilerin

⁹⁰AİHM, Case of Florea/Romania, Application No: 37186/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100357> (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

kapalı alanda sigara içilmesine müsaade etmesi ve bu kişilerin ayrı koğuşlarda kalmasına olanak sağlanmamasını, devletin, pozitif yükümlülüğünü yerine getirmemesi olarak değerlendirmiş ve Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır⁹¹ (Çavga, 2018, s. 50).

Mahkeme *Pavalache/Roumania*⁹² başvurusunda benzer bir karar vermiştir. Başvurucu benzer bir şekilde tutuklu kaldığı süreçte, sigara kullanan kişilerle birlikte aynı koğuşta kalmıştır. Sigara dumanının sağlığını kötü etkilediğini ileri süren başvuru kalp krizi geçirdiğini, kalp-damar ve akciğer hastalıklarına yakalandığını, ayrıca yakalandığı bu hastalıklar için uygun bir tedavi almadığını belirterek Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme vermiş olduğu kararında, tutuklu ya da hükümlü olan şahısların Sözleşme tarafından güvence altına alınan haklardan mahrum bırakılamayacağını tekrar etmiştir. Dolayısıyla yetkili kişiler, Sözleşme'de öngörülen 3. maddenin ihlal edilmemesi için tutuklu ya da hükümlünün insan onuruna saygı ile uyumlu koşullarda alıkonulmasını sağlamak ve bu kişinin sağlık ve refahının yeterli şekilde sağlanmasını temin etmekle yükümlüdürler. Mahkeme, sunulan delillerden başvurunun tutuklu kaldığı süre boyunca sağlık durumunun kötüleştiğini ve yeni bir hastalık olan astım ve bronşitinin ortaya çıktığını tespit etmiştir. Ayrıca devlet, başvurunun sigara içen kişilerle aynı koğuşta kalmasına şikâyet etmesine rağmen, başvuru ne tür bir hücrede tutulduğuna açıklama getirememiştir. Mahkeme yine, tütünün etkilerine karşı düzenlenen yerel mevzuatın, cezaevlerinde aynı şekilde uygulanmadığını tespit etmiştir. Mahkeme somut olayda yaptığı değerlendirmede; devletin, uzman organları aracılığıyla, başvurunun insan onuruna saygıyla bağdaşan koşullarda tutulmasını sağlamak için her türlü çabayı göstermediğini belirterek Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir⁹³.

3.3.4 Adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı

AİHS'nin 6. maddesindeki düzenleme; *“Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini*

⁹¹AİHM, Case of Florea/Romania, Par. 57-62.

⁹²AİHM, Case of Pavalache/Roumania, Application No: 38746/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107017> (Erişim Tarihi: 04.12.2024).

⁹³AİHM, Case of Pavalache/Roumania, Par. 100.

isteme hakkına sahiptir.” şeklindedir. Çevreye ilişkin davalarda adil yargılanma hakkının ihlali gündeme gelebilmektedir. AİHS’nin 6. maddesi, kişilere doğrudan maddi bir hak tanımamakla birlikte, mevcut haklarını etkili şekilde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla belirli usul güvenceleri sunmaktadır. Maddeye yakından bakıldığında, yalnızca medeni hak ve yükümlülüklerle ya da bir kişi hakkında yöneltilen suç isnatlarına ilişkin uyuşmazlıkları kapsadığı görülmektedir. AİHM, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını, Sözleşme’nin 6. maddesi çerçevesinde koruma altına alınan medeni haklar arasında değerlendirmektedir. Mahkeme, bu maddeye dayalı başvurularda öncelikle iki temel unsuru incelemektedir. Birincisi, iç hukukta tanımlanmış bir hakla ilgili gerçek bir uyuşmazlığın bulunması; ikincisi ise, söz konusu yargılamanın sonucunun bu hakkın varlığı ve kullanılabilirliği üzerinde doğrudan etkili olmasıdır (Güneş, 2014, s. 92).

Mahkeme adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddiasıyla önüne gelen başvurularda verdiği kararlarda şu hususları yinelemektedir: Sözleşme’nin 6. maddesinin uygulanabilmesi için uyuşmazlıkta ileri sürülen hakkın en azından başvuru için savunulabilir nitelikte ve iç hukukta tanınan bir hak olması gerekmektedir. Yine, yapılan başvuruların gerçek ve ciddi nitelikte olması aranmaktadır. Ancak, bu nitelikteki bir hakkın varlığı tek başına yeterli olmayacak, aynı zamanda söz konusu hakkın kapsam ve uygulama usullerinin de belirlenmiş olması gerekecektir. Bu bağlamda, başvuru için öngörülmüş olan hukuki bağın zayıf ya da uzak bir bağ olması halinde Sözleşme’nin 6. maddesi gündeme gelmeyecektir. Mahkeme zayıf ya da uzak bir bağın varlığı halinde kabul edilemezlik kararı verecektir.

Mahkeme’nin kabul edilemez bulduğu kararlara örnek olarak *Ivan Atanasov/Bulgaria*⁹⁴ başvurusu gösterilebilir. Başvurucun ikametinin yaklaşık olarak bir kilometre uzağında atık havuzu bulunmaktadır ve başvuru atık havuzuna dört kilometre uzaklıkta olan bir bölgede tarım faaliyetleri göstermektedir. 2 Şubat 2000 tarihinde Çevre ve Su Bakanlığı tarafından, söz konusu bölgedeki dört yüz ton su çamuru atığının işlenmesi için ET Marin Blagiev isimli işletmeye ruhsat verilmiştir. Başvurucu, Anayasa’da düzenlenen sağlıklı ve elverişli bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiği iddiası ile Yüksek İdare Mahkemesine başvurmuştur. Başvurucu yapmış olduğu başvuruda aynı zamanda, ihtilaf konusu kararın icrasının, çevreye, telafisi mümkün olmayan zararlar verebileceğini

⁹⁴AİHM, Case Of Ivan Atanasov/Bulgaria, Application No: 12853/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101958> (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

belirterek, verilen kararın durdurulmasını talep etmiştir. Başvurucunun başlangıçtaki bu talebi reddedilmiştir. Neticeten ise, verilen ruhsatın geçerlilik süresinin 30 Aralık 2001 tarihinde dolması sebebiyle davanın konusuz kaldığından bahisle esasa ilişkin bir değerlendirme yapılmamıştır. Başvurucu AİHM'e yapmış olduğu başvuruda; Yüksek İdare Mahkemesinin, başvurunun esasına yönelik bir değerlendirme yapmadığını ve ihtilaf konusu kararın icrasının durdurulması yönündeki talebin makul bir süre içerisinde ve uygun bir şekilde değerlendirilmediğini belirterek Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme daha önce vermiş olduğu kararlara atıf yaparak; Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğinin kabul edildiği başvurularda başvuru sahiplerinin ciddi çevre ve sağlık tehlikeleri altında olduğunun kanıtlandığını, söz konusu başvuruda ise böyle bir durumun varlığının ortaya konulamadığını belirtmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, başvuru sahiplerinin ruhsatın hukuka aykırı olduğu iddiasının, korunun hak ile bağının zayıf olduğu kanaatine vararak, başvuru sahiplerinin iddiasını kabul edilemez bulmuştur⁹⁵.

Yine, benzer bir karar *Balmer-Schafroth ve Diğerleri/İsviçre*⁹⁶ başvurusunda verilmiştir. Başvuruda, başvuru sahiplerinin ikametlerinin yakınında nükleer santral bulunmaktadır. İsviçre Federal Konseyi tarafından nükleer santralin ruhsatı uzatılmış ve üretimin %10 artırılmasına izin verilmiştir. Başvuru sahipleri İsviçre Federal Konseyinin kararına karşı bağımsız bir yargı organına başvuramadıkları gerekçesi ile Sözleşme'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Mahkeme yapmış olduğu incelemede, başvuru sahiplerinin sağlıkları ile santralin çalışma koşulları arasında doğrudan bir bağ olmadığını ve santralin faaliyetlerinin başvuru sahiplerinin sağlığını etkileyecek ciddi ve yakın bir tehlikenin var olmadığını tespit etmiştir. Mahkeme'ye göre; yaşam hakkı Anayasa ile korunmaktadır, ancak somut olayda Sözleşme'nin 6. maddesinin düzenlediği şekilde bir uyuşmazlık bulunmamaktadır. Sözleşme'nin 6. maddesinden bahsedilebilmesi için ciddi bir uyuşmazlığın bulunması, yani davanın sonucunun söz konusu hak için belirleyici olması aranmaktadır. Mahkeme, yaptığı bu açıklamalar doğrultusunda, yaşam hakkı ile davanın sonucu arasındaki bağın çok zayıf olduğunu belirterek Sözleşme'nin 6. maddesinin uygulanamayacağına karar vermiştir⁹⁷.

⁹⁵AİHM, Case Of Ivan Atanasov/Bulgaria, Par. 92-95.

⁹⁶AİHM, Case of Balmer-Schafroth and Others/Switzerland, Application No: 22110/93. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62643> (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

⁹⁷AİHM, Case of Balmer-Schafroth and Others/Switzerland, Par. 40-42.

İncelenen kararlardan anlaşılaçağı üzere, başvuruuların doğrudan etkilenmediğı bir yasa, düzenleme veya uygulamaya karşı dava açmasının önüne geçmek için Mahkeme Sözleşme'nin 6.maddesinin ihlal edildiğine ilişkin başvurularda medeni hak ve yükümlölüklerle ilişkin uyuşmazlık konusunu detaylı bir şekilde ele alarak inceleme yapmaktadır (Duymaz, 2012, s. 137-138).

Çevre hakkının iç hukukta düzenlendiğı hallerde Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlali söz konusu olabilmektedir. Bu konuda Mahkeme'nin verdiğı en önemli kararlardan bir tanesi *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*⁹⁸ kararıdır. Mahkeme öncelikle yerel mevzuatta “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” şeklinde bir düzenlemenin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Mahkeme, Bergama'da siyanür ile altın çıkarma işleminin insan sağlığı için yakın ve ciddi tehlikelere yol açtığını ve bu durumun yerel mahkemeler tarafından tespit edildiğini, altın çıkarma işlemlerinin durdurulmasına karar verildiğini, hatta Danıştay'ın maden iznini iptal ettiğini tespit etmiştir. Yargı organları tarafından alınan tüm bu kararlara karşın, idare söz konusu kararları yerine getirememiştir. Mahkeme'ye göre yargı kararlarının makul sürede sonuçlandırılması ve verilen kararların hızlı ve eksiksiz bir şekilde uygulanması hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir. Bu sebeple, yargı kararlarının uygulanamadığı somut olayda, Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir⁹⁹ (Yalçın, 2021, s. 104). Taşkın Davası, Mahkeme'nin çevre hakkını açıkça kullanmış olması sebebiyle önemli bir karardır. Nitekim Mahkeme kararında, Rio Bildirgesi ve Aarhus Sözleşmesi gibi çevre hakkına ilişkin uluslararası metinlere yer vermiştir. Mahkeme burada özellikle, çevre hakkının araçları olan; bilgilendirme, katılma ve yargıya başvuru hakkına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Taşkın Davası'nda çevre hakkının aracı niteliğinde olan; bilgilendirme, katılma ve yargıya başvuru hakkına yönelik bir korumanın sağlanacağı açıkça kabul edilmiştir. Bu sebeple, kararın çevre hakkının araçları bakımından evrensel ölçüde etkili bir karar olduğu ifade edilmektedir (Semiz, 2016, s. 157-158).

Bir faaliyetten kaynaklanan çevresel riskin söz konusu olduğu durumlarda bilgilendirme ve katılım hakkı gibi usulî güvenceleri sağlayan hakların sağlanmaması durumunda Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğinin kabul edildiğı kararlara örnek olarak

⁹⁸ AİHM, Case of Taşkın ve Others/ Türkiye, Application No: 46117/99. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125031> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

⁹⁹ AİHM, Case of Taşkın ve Others, Par. 128-138.

*Burestop 55 Derneği Ve Diğerleri / Fransa*¹⁰⁰ davası gösterilebilir. Başvurucular, bir endüstriyel jeolojik depolama merkezi projesine karşı çıkan çevre koruma dernekleridir. Özellikle tehlikeli ve olağanüstü uzun ömürlü olan atıkların uzun vadeli yönetimi, endüstriyel ve ticari bir kamu kuruluşu olan Ulusal Radyoaktif Atık Yönetimi Ajansına verilmiştir. Başvurucu dernekler, yerel çevre kanununda yer alan düzenlemeler doğrultusunda, Ulusal Radyoaktif Atık Yönetimi Ajansına karşı, kendisine yüklenen kamuyu bilgilendirme yükümlülüğünün kusurlu bir şekilde yerine getirilmemesinden kaynaklanan zararın tazmin edilmesi amacıyla yerel mahkemede hukuk davası açmışlardır. Yerel mahkeme, başvuru derneklerin taleplerinin kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Bölge İstinaf Mahkemesi, başvuran başvuru derneklerden MIRABEL-LNE Derneğinin davasını kabul edilemez bulmuş, diğer beş derneğin başvurusu ise esastan incelenerek reddedilmiştir. Son olarak Yargıtay’a başvuran başvuru davası burada da reddedilmiştir. Nihayetinde, MIRABEL-LNE Derneği, tazminat davasının dava ehliyeti olmadığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi sonucunda Sözleşme’nin 6. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme’ye göre; somut olaydaki uyuşmazlık, başvuru dernekler tarafından yerel mahkemeler önünde açılan davada, Ulusal Radyoaktif Atık Yönetimi Ajansının kamuoyunu bilgilendirme görevini kendilerine göre hatalı bir şekilde yerine getirmesinden kaynaklanan zararın tazminatına yöneliktir. Yani, iddianın merkezinde çevresel konularda bilgi edinme ve karar verme sürecine halkın katılımı hakkı sorunu yer almaktadır ve ileri sürülen iddia iç hukukta tanınan ve başvuran derneklerin sahip olduklarını iddia edebilecekleri “medeni” nitelikte bir “hak” ile ilgilidir. Ayrıca başvuru dernekler tarafından yerel mahkemelerde başlatılan yargılamaların, Sözleşme’nin 6. maddesi açısından doğrudan belirleyici olduğu açıktır. Bu sebeple, Mahkeme öncelikle yapılan başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir¹⁰¹. Mahkeme sonuç olarak; MIRABEL-LNE Derneğinin yasal amacının, nükleer endüstri ve ilgili faaliyetler ve kalkınma projelerinin çevre ve sağlık üzerinde yarattığı risklerle mücadeleyi veya radyoaktif atıkların gömülmesinin tehlikeleri hakkında halkı bilgilendirmeyi açıkça içermiyor olması sebebiyle, mahkemeye erişim hakkının kısıtlanmasının aşırı derecede kısıtlayıcı bir niteliğe sahip olduğuna karar vermiştir. Bu sebeple Mahkeme, Yüksek Yargı Mahkemesi tarafından da onaylanan ve

¹⁰⁰AIHM, Case of Burestop 55 Derneği ve Diğerleri / Fransa, Application No: 56176/18. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210768>, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-229227> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

¹⁰¹AIHM, Case of Burestop 55 Derneği Ve Diğerleri / Fransa, Par. 57-61.

mahkemelere erişim hakkına orantısız bir kısıtlama getiren sonucun Sözleşme'nin 6. maddesini ihlal ettiği sonucuna varmıştır¹⁰².

Yargı kararlarının yerine getirilmediğinden bahisle Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varılan diğer bir karar *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*¹⁰³ başvurusunda verilmiştir. Yukarıda incelemiş olduğumuz ve kabul edilemez bulunan Ivan Atanasov/Bulgaristan ve Balmer/İsviçre başvurularında Sözleşme'nin 6.maddesinin ihlal edildiğinden bahsedilebilmesi için yaşam hakkının somut olayda ciddi anlamda tehlikede olması aranmıştır. Ancak, Okyay Başvurusunda da görüleceği üzere, doğrudan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddialarda Mahkeme'nin görüşü farklılık göstermektedir. Davada İzmir Barosu'na kayıtlı bazı avukatların, bulundukları çevrenin 250 km uzağında faaliyet gösteren 3 adet termik santralin çevrenin kirlenmesine sebep olduğunu iddia ederek sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Mahkeme, Anayasa'nın 56. maddesinde sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının açıkça düzenlendiğini ve bu hakkın olayda çekişmeli olduğunu belirterek başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur¹⁰⁴. Başvurucuların termik santralden 250 km gibi ciddi bir mesafede uzaklıklarının olmasına rağmen başvurularının kabul edilebilir bulunması, çevre hakkının iç hukukta tanınmasının önemini göstermektedir. Nitekim başvurucuların yaşam haklarının ihlal edildiğini ileri sürerek başvuru yaptıkları ihtimalde Mahkeme'nin daha önce inlemiş olunan kararlardan anlaşılacağı üzere, başvuruyu kabul edilemez bulacağı ifade edilebilir (Duymaz, 2012, s. 138-139).

Mahkeme, Okyay ve Diğerleri başvurusunda, başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar verdikten sonra başvurunun esasını incelemiştir. Başvurucular AİHM'e başvurmadan önce, termik santrallerin sebebiyet verdiği çevre kirliliği sebebiyle Anayasa'nın 56. maddesinin ihlal edildiği iddiası ile yerel mahkemelere başvurmuşlar ve girilen bu yargı sürecinden olumlu sonuçlar almışlardır. Fakat yerel mahkemenin vermiş olduğu kapatma kararına rağmen söz konusu termik santraller faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Yani, idare yerel mahkemenin kararını uygulamaya geçirmemiştir. Başvurucular bunun üzerine Mahkeme'ye başvurmuşlardır. Mahkeme yapmış olduğu incelemede yerel hukuka "sağlıklı ve dengeli yaşama hakkının" tanındığını ve yerel mahkemelerce yapılan

¹⁰²AİHM, Case of Burestop 55 Derneği Ve Diğerleri / Fransa, Par. 64-73.

¹⁰³AİHM, Okyay ve Diğerleri/ Türkiye, Başvuru No: 36220/97. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179236> (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

¹⁰⁴AİHM, Okyay ve Diğerleri/ Türkiye, Par. 61-69.

incelemelerde söz konusu hakkın ihlal edildiğinin kanıtlandığını saptamış ve uyuşmazlığın ciddi ve gerçek olduğuna karar vermiştir. Ayrıca başvuruçuların spesifik ve yakın bir riske maruz kalmasalar dahi fiziksel bütünlüklerini korumak için eyleme geçme haklarına sahip oldukları vurgulanmıştır. Mahkeme, makul bir süre içerisinde yerine getirilmeyen yargı kararlarının hukuk devleti ilkesine aykırı olduğunu belirterek, başvuruçuların, Sözleşme'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma haklarının ihlal edildiği kanaatine varmıştır¹⁰⁵ (Çavga, 2018, s. 57-58).

Mahkeme'ye göre; yargılamanın makul sürede tamamlanmadığı hallerde adil yargılanma hakkının ihlal edilmesi söz konusu olabilecektir. Buna örnek olarak *Ekholm/Finlandiya*¹⁰⁶ davası gösterilebilir. Ekholm davasında başvuruçular; genellikle tatil amaçlı kullandıkları ve zaman zaman çevreyi gezmek için gelen turistlere kiralayarak iş amaçlı kullandıkları evlerinin yakınında bulunan köpek bahçesinin sebep olduğu gürültünün asgari rahatsızlık düzeyini aştığını belirterek yerel makam ve mahkemelere başvurmuşlardır. Başvuruçulara göre yerel mahkemelerde görülen davaların çok uzun bir süredir devam ediyor olması sebebiyle Sözleşme'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakları ihlal edilmiştir. Mahkeme yapmış olduğu incelemede; başvuruçuların mülklerinin 1991 yılından itibaren yargısal süreçlere konu olduğunu ve bu tarihten itibaren yaklaşık olarak 16 yılın geçtiğini tespit etmiştir. Mahkeme'ye göre yargılamanın makul sürede tamamlanıp tamamlanmadığının saptaması yapılırken somut olayın özellikleri ile birlikte uyuşmazlık konusunun karmaşıklığı, başvuruçular ve devletin iddia ve savunmaları gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır. Mahkeme, vermiş olduğu kararında makul sürede yargılama ilkesine dayanarak verdiği pek çok ihlal kararına atıf yapmıştır. Mahkeme, devletin, diğer ihlal kararlarından farklı bir sonuca ulaşabilmeyi sağlayacak hiçbir gerekçe ve somut belge sunmadığını, bu koşulda somut olay değerlendirildiğinde makul zaman süresinin karşılanamadığını belirterek Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹⁰⁷.

Mahkeme'nin vermiş olduğu bu karardan çıkarılabilecek diğer bir sonuç; adil yargılanma hakkının, yaşam hakkını ilgilendirebileceği gibi mülkiyet hakkına da ilişkin olabileceğidir. Mahkeme'nin mülkiyet hakkına vurgu yaptığı başka kararlar da

¹⁰⁵ AİHM, Okyay ve Diğerleri/ Türkiye, Par. 70-75.

¹⁰⁶ AİHM, Case of Ekholm/Finland, Application No: 68050/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81824> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

¹⁰⁷ AİHM, Case of Ekholm/Finland, Par. 62-66.

bulunmaktadır. Örneğin *Gorraiz Lizarraga ve Diğerleri/İspanya*¹⁰⁸ başvurusunda; Mahkeme, Bakanlık Kararnamesi onaylı bir baraj inşaatı çalışmasının kamusal çıkarları korunmasına ek olarak, su altında kalacak olan ve o bölgede yaşayan kişilerin bu durumdan etkilenecek yaşam tarzları ve mülklerini korumasını amaçladığını belirtmiştir. Mahkeme başvuruda tartışmasız bir şekilde yargılamanın ekonomik olan medeni hakları kapsadığını kabul etmiştir¹⁰⁹.

AİHS'nin 13. maddesinde etkin başvuru hakkı düzenlenmiştir. Söz konusu düzenleme; *“Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.”* şeklindedir. Sözleşme’nin 13. maddesi kişilere Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlüklerden birinin ihlal edildiği hallerde, yargısal yetkisi olan veya olmayan ulusal makamlara başvuru hakkı tanınması sebebiyle Sözleşme’nin 6. maddesinden ayrılmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Sözleşme’nin 13. maddesi kişilere usulî güvenceler tanırken, Sözleşme’nin 6. maddesi kişilere maddi bir hak tanımaktadır. Ancak, yine de 13. madde ve 6. maddede düzenlenen hakların birbiri ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Bu sebeple, Mahkeme vermiş olduğu pek çok kararında iki hakkın iç içe geçtiğini vurgulamaktadır. Zira Mahkeme çoğu kararında, 6. madde ile 13. maddenin birlikte öne sürüldüğü başvurularda, 6. madde için belirttiği hususların bu madde için de geçerli olduğuna dikkat çekerek 13. maddeye yönelik ayrıca bir inceleme yapmamıştır. Yukarıda detaylıca incelenen Öneriyıldız davasında süreç tam tersi şekilde işlemiştir. Söz konusu davada öncelikle 13. maddeye ilişkin uyuşmazlıklar değerlendirilmiştir. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı çerçevesinde Sözleşme’nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir. Sözleşme’nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar veren mahkeme, başvuruçunun idareye karşı açmış olduğu tazminat davasının çok uzun sürmüş olmasını ve yerel mahkemeler tarafından hükmedilen tazminatın başvuruçuya ödenmemiş olmasını gerekçe olarak göstermiştir (Güneş, 2014, s. 94).

Mahkeme’nin 13. maddeyi, 6. maddeden bağımsız olarak incelediği diğer bir dava Hatton davasıdır. Çalışmada Hatton başvurusu, özel ve aile hayatının korunması hakkı kapsamında daha önce incelenmişti. Mahkeme, başvuruçunun Sözleşme’nin 8.

¹⁰⁸AİHM, Case of Gorraiz Lizarraga and Others/Spain, Applicaiton No: 62543/00. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61731> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).

¹⁰⁹AİHM, Case of Gorraiz Lizarraga and Others/Spain, Par. 43-48.

maddesinin ihlal edildiğine yönelik iddialarını kabul etmemiş ve söz konusu hakkın ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Ancak Mahkeme yapmış olduğu incelemede, gece uçuşlarının artışının özel ve aile hayatını ihlal ettiğine yönelik yerel mahkemelere başvuru yapan başvuru sahiplerinin, yerel mahkemeler tarafından bu taleplerinin karara bağlanmamasını etkin başvuru hakkının ihlali olarak görmüş ve Sözleşme'nin 13. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹¹⁰ (Duymaz, 2012, s. 140).

Sözleşme'nin 6. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkı ve 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkının AİHM kararları kapsamında çevrenin korunmasına önemli katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür. Okyay davasında da görüldüğü üzere; özellikle Sözleşme'nin 2. maddesinde düzenlenen yaşam hakkı gibi haklara dayanılarak çevrenin korunmasının mümkün olmadığı hallerde, adil yargılanma ve etkin başvuru hakkının gündeme gelmesi ve bu haklar dolayısıyla çevrenin korunması sağlanabilmektedir. Ayrıca 6. ve 13. maddelerin sağladığı usulî güvenceler sayesinde, bireylerin, çevre haklarının ihlal edildiği hallerde devletten gerekli tedbirlerin alınması talep edilebilecektir. Yine, yargı yoluna başvurma, makul sürede yargılama ve yerel mahkemelerin vermiş olduğu kararların yerine getirilmesi söz konusu adil yargılanma ve etkili başvuru hakkının sağladığı önemli güvencelerdir.

3.3.5 İfade özgürlüğü

AİHS'nin 10. maddesinde İfade Özgürlüğü Hakkı düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre, “Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir”. Maddenin devamında kanaat özgürlüğü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünün, ifade özgürlüğünün kapsamında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu hakkın da kamu müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin geçerliği olacağı da madde kapsamında vurgulanmıştır.

Mahkeme, çevreye ilişkin konularda bireylerin düşünce ve fikirlerini açıklayabilmelerinin, kamu yararına güçlü bir katkıda bulunarak kamusal bir tartışma ortamı oluşturacağını ve böylece insanların bilgilendirilmesinin kolaylaşacağını düşünmektedir. Dolayısıyla, kamuoyuna yapılan ve çevre ve sağlığı ilgilendiren açıklamalar ifade özgürlüğü hakkı kapsamında geniş bir koruma altındadır (Üstün, 2021, s. 2561)

¹¹⁰AİHM, Case of Hutton and Others/United Kingdom, Par. 137-142.

Sözleşme'nin 10. maddesinin bilgi edinme hakkı ile güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim ifade özgürlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler hakkında bilgi edinme, araştırma yapma, bu bilgilere ulaşma, alma ve elde tutma hakkı; ayrıca bu hak ve özgürlüklerin ulusal düzeyde yasama, yargı veya idari sistemler aracılığıyla nasıl uygulandığına dair bilgiye erişim hakkını da kapsamaktadır. (Knox, 2017, s. 18). Bu kapsamda Mahkeme, *Guerra ve Diğerleri/ İtalya*¹¹¹ davasında ilk kez Sözleşme'nin 10. maddesine yönelik bir değerlendirme yapmıştır. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede, Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiş, ancak Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini kabul etmiştir. Başvurucuların, kimya fabrikasının yakınlarında ikametleri bulunmaktadır. Mahkeme başvuruculara, kimya fabrikasının faaliyetleri sonucu oluşan risk faktörü ve olası bir kaza anında nasıl hareket edecekleri konusunda gerekli bilgilendirmelerin yapılmamış olmasını Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlali olarak değerlendirmiştir¹¹² (Yalçın, 2021, s. 103). Mahkeme bu kararında her ne kadar Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermişse de devletin bilgi verme şeklindeki pozitif yükümlülüğüne dayanarak Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğini kabul etmiş ve bilgi verme yükümlülüğünün önemini vurgulamıştır.

*Cangı/Türkiye*¹¹³ davası, bilgi edinme hakkının ihlali nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinin ihlal edildiğine karar verilen önemli örneklerden biridir. Bu davanın arka planında, İzmir'de yer alan Alliano antik kentinin, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun Yortanlı Barajı'nda su tutulmasına onay vermesi sonucunda, 2011 yılında tamamen sular altında kalması yer almaktadır. Başvurucu, avukatlık mesleğini icra eden ve aynı zamanda Alliano'nin korunması için mücadele eden sivil toplum girişim grubunun bir üyesidir. Kendisi, antik kentin yok olmasına neden olacak idari kararların iptali amacıyla dava açtığını ifade etmiştir. 26 Ocak 2010 tarihinde, Alliano'yi koruma çalışmaları ve baraj inşasıyla ilgili bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Başvurucu, bu toplantının resmi tutanağını bilgi edinme hakkı kapsamında talep etmiş; ancak bu talep idare tarafından reddedilmiş, kendisine yalnızca resmi olmayan bir kopya verilmiştir. İç hukuk yollarını tükettikten sonra başvurucu, bu ret kararının Sözleşme'nin

¹¹¹AIHM, Case of Guerra and Others/Italy, Application No: 116/1996/735/932. <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58135> (Erişim Tarihi: 03.01.2025).

¹¹²AIHM, Case of Guerra and Others/Italy, Par. 56-60.

¹¹³AIHM, Case of Cangı/Türkiye, Application No: 24973/15. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192935> (Erişim Tarihi: 04.01.2025).

10. maddesinin ihlali anlamına geldiğini iddia ederek AİHM'e başvurmuştur. Başvurucu, çevrenin ve kültürel mirasın korunmasına ilişkin kamu yararına ilişkin bir meselede, bir yurttaş ve sivil toplum üyesi olarak bilgiye ulaşma ve bunu kamuoyuyla paylaşma hakkı bulunduğunu ileri sürmüştür¹¹⁴. Devlet ise, gayri resmi kopyanın başvurucuya verilmiş olduğunu ve bu sayede baraj projesine karşı açtığı iptal davalarında toplantı içeriğine dair iddialarını sunabildiğini savunarak, başvurunun temelsiz olduğunu öne sürmüştür. Ancak Mahkeme, Alliano'nin sular altında kalmasının açıkça kamu yararını ilgilendiren bir konu olduğuna dikkat çekmiş; başvurunun resmî belge talebinin yalnızca yargı süreçlerinde delil sunma amacı taşımadığını, aynı zamanda kamuoyunu bilgilendirme isteğine dayandığını belirtmiştir. AİHM, resmi tutanağın paylaşılmasının, hem demokratik bir tartışma ortamının oluşmasına hem de yargıya etkin erişime engel oluşturduğunu değerlendirmiştir. Mahkeme'ye göre, resmî belgenin yokluğu, kamuoyunun bilinçlendirilmesini ve hukuki süreçlerin etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Bu gerekçelerle Mahkeme, talep edilen bilginin başvurunun ifade özgürlüğünü kullanabilmesi açısından gerekli olduğuna hükmetmiş ve AİHS'nin 10. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹¹⁵.

Bilgi alma hakkı konusunda örnek verilecek diğer bir karar *Guseva/Bulgaristan*¹¹⁶ davasıdır. Başvurucu hayvan haklarını koruma alanında faaliyet gösteren bir derneğin üyesidir. Daha önce yerel mahkemeler tarafından şehrin sokaklarında bulunan sahipsiz hayvanlara yapılan muameleye ilişkin bilgilerin başvurucuya verilmesini içeren kararlar verilmiştir. Ancak o dönemde görev yapan Belediye Başkanı yerel mahkeme kararlarını yerine getirmemiştir. Başvurucu ise söz konusu bilgilerin kendisine verilmemesinin Sözleşme'nin 10. maddesini ihlal ettiğinin ileri sürerek Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede; başvurunun kamuoyunu bilgilendirme görevini yerine getirmek ve toplumsal tartışmaya katkıda bulunmak için sokak hayvanlarına gösterilen muamele konusunda bilgi alma talebinde bulunduğunu tespit etmiştir. Başvurucuya bu hak yerel mevzuatta tanınmış hem de yerel mahkemeler tarafından başvuru lehine kararlar verilmiştir. Yerel mevzuata ve mahkeme kararlarına rağmen kamu düzenini ilgilendiren bir konu hakkında başvurucuya söz konusu belgelerin

¹¹⁴AİHM, Case of Cangı/Türkiye, Par. 21.

¹¹⁵AİHM, Case of Cangı/Türkiye, Par. 30-45.

¹¹⁶AİHM, Case Of Guseva/Bulgaria, Application No: 6987/07. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152416> (Erişim Tarihi: 06.01.2025).

verilmemesi başvuruçunun ifade özgürlüğüne bir müdahale olarak değerdendirilmiştir. Mahkeme ayrıca, mahkeme kararlarının yerine getirilmemesini, iç hukukta mahkeme kararlarının etkin bir şekilde icrasını sağlayacak yasal düzenlemelerin olmamasına bağlamıştır¹¹⁷.

İfade özgürlüğü bireylere tanınan temel bir hak olmakla birlikte, bu hakkın sınırsız olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim toplum hayatı içerisinde özgürlüklerin sınırsız olduğundan bahsedilemez. Bireylere hak ve özgürlükler tanınırken, bu hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması toplumun varlığının korunması için bir zorunluluk olarak ifade edilmektedir (Ormanoğlu, 2016, s. 2255). İfade özgürlüğü hakkı kullanılırken de başka bir temel hakkın ihlali söz konusu olduğunda, bu iki hak arasında dengenin sağlanması gerekecektir. Yani, eğer menfaat dengesi gözetildiğinde diğer hak üstün geliyorsa, ifade özgürlüğünün sınırlandırılması mümkündür. Yine de genel menfaat ve bireysel menfaatin çatıştığı durumlarda genel menfaatin korunması adına ifade özgürlüğünün daha geniş bir korumaya sahip olduğu ifade edilebilir (Çavga, 2018, s. 50). Çevreyi ilgilendiren konularda kamuoyuna bilgilerin sağlanması, çevre sorunlarının ifade edilebilmesi ve farkındalığın kazandırılması demokratik bir toplumun gereklerindendir (Yurtcanlı-Duymaz, 2013, s. 188). Bu kapsamda Mahkeme pek çok kararında, çevreyi ilgilendiren konularda ifade özgürlüğünün kısıtlanması halinde genel menfaati ön planda tutularak Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Yine de Mahkeme, her somut olayın özelliklerine göre bir inceleme yaparak ilgili müdahalenin gerekli olup olmadığını değerlendirmektedir.

Bu konuda incelenecek ilk karar *Bladet Tromso et Stensaas/Norveç*¹¹⁸ davasıdır. Başvuru Norveç'te her yıl düzenlenen fok avı ile ilgili teftiş yapmaktadır. Başvurucu, yaptığı denetimler sonucunda bazı yasa dışı uygulamaların yapıldığını tespit etmiş ve elde ettiği delilleri bir gazete aracılığıyla kamuoyuyla paylaşmıştır. Fok avını gerçekleştiren gemi çalışanları yerel mahkemede tazminat davası açmışlar ve kamuoyuna karşı gizli olan bilgilerin paylaşarak kişilik haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Yerel mahkeme, gemi çalışanlarının davasını kabul ederek, başvuruçuyu aleyhine tazminata hükmetmiştir. Başvurucu, tazminata konu olan paylaşımının ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek Sözleşme'nin 10. maddesinde düzenlenen

¹¹⁷AIHM, Case Of Guseva/Bulgaria, Par. 43-48.

¹¹⁸AIHM, Case of Bladet Tromso et Stensaas/ Norveç, Application No: 21980/93. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58369> (Erişim Tarihi: 10.01.2025).

hakkın ihlal edildiği iddiasıyla Mahkeme’ye başvurmuştur. AİHM yaptığı inleme ile şu iki hususu tespit etmiştir: Öncelikle, başvuru tarafından yapılan paylaşım hiç kimseyi bireysel olarak hedef almamakta, ayrıca yapılan paylaşımda hakaret gibi söylemler de bulunmamaktadır. İkinci olarak ise, paylaşımda yer alan deliller resmi raporlara dayanmaktadır. Mahkeme bu tespitlerde bulunduktan sonra genel menfaat ve bireysel menfaat arasındaki dengeyi göz önünde bulundurarak ölçülülük ilkesinin zedelendiği kanaatine varmış ve Sözleşme’nin 10. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkeme gerekçesinde, fok avının ulusal ve uluslararası alanda önemli bir konu olması sebebiyle yapılan paylaşımın konunun kamuoyuna tartışmaya açtığını ifade etmiş ve bu sayede sağlanan genel menfaatin, gemide çalışanların bireysel menfaatinden üstün olduğunu belirtmiştir¹¹⁹ (Çavga, 2018, s. 51).

*Artun ve Güvener/Türkiye*¹²⁰ davasında, başvuru M. Gazetesinde gazeteci ve yazı işleri müdürü olarak çalışmaktadırlar. Gazeteci M.T.A. tarafından yazılan “*Enkazın baş sorumlusu kim?*” ve “*7.4’lük deprem Demirel’i sarsmaz!*” başlıklı yazıları çalıştıkları gazetede yayımlanmıştır. Yazıların yayımlanması üzerine başvuru hakkında basın yolu ile cumhurbaşkanına hakaret suçundan kamu davası açılmıştır. Yerel Mahkeme, gazeteci olarak çalışan başvuru hakkında, hapis cezasına mahkûmiyetine ve verilen hapis cezasının ertelenmesine, yazı işleri müdürü olarak çalışan başvurunun ise neticeten adli para cezası ile cezalandırılmasına karar vermiştir. İlk derece mahkemesi tarafından verilen karar Yargıtay’ın kararı ile onanmıştır. Başvuru Sözleşme’nin 10. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürerek Mahkeme’ye başvurmuşlardır. Mahkeme yaptığı değerlendirmede, dava konusu ifadelerin 1999 depremi öncesi ve sonrasında gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle dönemin Cumhurbaşkanı’nı sert bir şekilde eleştirdiğini kabul etmiştir. Bu bağlamda, olayda temel mesele, ifade özgürlüğüne getirilen müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli sayılıp sayılamayacağıdır. Mahkeme, daha önceki kararlarında da siyasetçilerin, kamuya mal olmuş kişiler olmaları nedeniyle, kendilerine yönelik eleştirilere sıradan bireylere kıyasla daha fazla hoşgörü göstermeleri gerektiğini birçok kez vurgulamıştır. Bu kararında da aynı vurguyu yapan Mahkeme, söz konusu yazıların, eleştiri sınırı aşan ya da Cumhurbaşkanı’nın kişiliğine saldırı olarak değerlendirilebilecek nitelikte olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme’ye göre, söz konusu

¹¹⁹AİHM, Case of Bladet Tromsø et Stensaas/ Norveç, Par. 73.

¹²⁰AİHM, Case of Artun ve Güvener/ Türkiye, Application No: 75510/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81181> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

yazılarda 1999 yılında meydana gelen deprem ile ilgili olarak çevrenin ve halk sağlığının korunması sorunlarına yer veren ve kamu yararı açısından önem arz eden konular ele alınmıştır. Bu sebeplerle Mahkeme Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme kararında ayrıca, ilk derece mahkemesi tarafından verilen mahkûmiyet kararlarının, gazetecilik gibi meslekleri icra edenler için caydırıcı nitelikte olduğunu belirtmiştir¹²¹.

Benzer bir karar *Desjardin/France*¹²² davasında verilmiştir. Başvurucu, siyasi bir partinin üyesidir ve kanton seçimlerinde üyesi olduğu siyasi parti adına aday olmuştur. Başvurucu, çevreye verilen ciddi zararları ve insan sağlığına yönelik riskleri kamuoyuna duyurmayı hedeflediğini belirten ve “*İşte sadece birkaç örnek: Yerel su kaynaklarını kirleten eski belediye başkanının istifasını sağlayan sakinlerine destek*” ifadesini içeren bir bildirgenin dağıtımında yer almıştır. Başvurucu aleyhine yerel mahkemelerde tazminat ve ayrıca ceza davası açılmıştır. Bu doğrultuda başvuru aleyhine tazminata hükmedilmiş, ceza mahkemesince ayrıca başvuru aleyhine mahkûmiyetine karar verilmiş, ancak, Yargıtay yaptığı yargılamada yürürlüğe giren af kanunu sebebiyle kamu davasının ortadan kalktığına karar vermiştir. Başvurucu, hakkında verilen kararlar nedeniyle Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme bu davada da uyuşmazlığın, konusunun ifade özgürlüğüne yapılan müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı noktasında toplandığını ifade etmiştir. Bir başka ifade ile uyuşmazlığın konusunu, yapılan müdahalenin Sözleşme'nin 10. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenen meşru amaçlara dayanıp dayanmadığını oluşturmaktadır. Mahkeme yapmış olduğu incelemede şu tespitlerde bulunmuştur: Öncelikle, söz konusu bildirinin asıl amacını eski belediye başkanının kişiliğine saldırmak değil, yerine getirdiği kamu görevine ilişkin eleştiride bulunmaktır. Başvurucunun söz konusu ifadelerdeki tek vurgusu, eski belediye başkanının istifasına katıldıkları için belediye sakinlerini desteklemektir. İkinci olarak, demokratik bir toplumda siyasi tartışmalar özgürce yapılabilmelidir. Bu sebeple, siyasi söylemlerde ifade özgürlüğü daha geniş yorumlanmaktadır. Yine, hedef alınan bir politikacı söz konusu olduğunda, eleştiri sınırı, özel bir kişiye kıyasla daha geniş olacaktır. Ayrıca, söz konusu ifadelerin çevre sağlığını ve

¹²¹AIHM, Case of Artun ve Güvener/Türkiye, Par. 24-34. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-81181%22%7D>

¹²²AIHM, Case of Desjardin/France, Application No: 22567/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83423> (Erişim Tarihi: 23.01.2025).

kamu yararını ilgilendirdiği açıktır. Mahkeme bu saptamalarda bulunduktan sonra, yerel mahkemeler tarafından başvuru aleyhine verilen kararların hafif nitelikte olmasının ifade özgürlüğüne yapılan müdahaleyi haklı kılmayacağı kanaatine varmıştır. Sonuç olarak Mahkeme, yapılan müdahalenin orantısız olduğunu değerlendirmiş ve Sözleşme'nin 10.maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹²³.

Bu başlık altında değinilecek son karar *Margulev/Rusya*¹²⁴ davasıdır. Bu kararın, mağdur sıfatının geniş yorumlanması sebebiyle önem arz ettiği ifade edilebilir. Söz konusu dava, tarihi bir binanın korunması ile ilgidir. Olay tarihinde başvuru, Tsaritsyno olarak adlandırılan ve müze niteliğinde olan tarihi bir binanın ve bahçenin korunması için faaliyet gösteren, “*Hekres için Tsaritsyno*” isimli toplumsal bazlı bir örgütün başıdır. Başvuru tarafından yazılarak bir gazetede yayımlanan ve ilgili bölgede yapılan restorasyon çalışmalarına yönelik eleştirel ifadeler içeren yazı sonrasında, Moskova belediye meclisi, hakaret iddiası ile ilgili gazetenin yayın kuruluna karşı şikayette bulunmuştur. Başvuru açılan davada, davanın üçüncü tarafı olarak yer almış ve restorasyon çalışmalarına yönelik yapılan eleştirilerin Anayasa ile güvence altına alınmış ifade özgürlüğü hakkı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yerel mahkeme, gazetenin yayın kurulunu, başka bir gazetede tekzip yayımlamasına hükmetmiştir. Başvuru, Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla Mahkeme'ye başvurmuştur. Devlet, yerel mahkemenin vermiş olduğu kararında yalnızca gazetenin yayın kuruluna tekzip yükümlülüğü getirdiğini, başvuru aleyhine bir hüküm bulunmadığını, başvurunun maddi ya da manevi bir kaybının bulunmadığını, dolayısıyla AİHS'nin 35. maddesine göre mağdur sıfatının olmadığını ileri sürmüştür. Mahkeme, başvurunun mağdur sıfatının bulunduğunu kabul ederek, yerel mahkemenin başvuru üçüncü taraf olarak davaya kabul etmesinin, başvurunun davanın sonuçlarından ve başvurunun ifade özgürlüğü hakkının etkileneceğinin örtülü bir kabulü olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme'nin bu davada değerlendirme yaptığı bir diğer husus, başvurunun önemli bir dezavantaja maruz kalıp kalmadığıdır. Mahkeme, ifade özgürlüğü sağlanmaksızın işleyen bir demokrasinin var olamayacağını belirterek, yapılan müdahale sonucunda başvurunun maddi bir menfaatinin zarar görüp görmediğine bakılmaksızın önemli bir dezavantaja maruz kalabileceğini kabul etmiştir. Mahkeme,

¹²³AİHM, Case of Desjardin/France, Par. 35-53.

¹²⁴AİHM, Case of Margulev/Russia, Application No: 15449/09. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196480> (Erişim Tarihi: 25.01.2025).

somut olayda ifade özgürlüğüne yönelik yapılan müdahalenin başvuru üzerinde soğutucu bir etki yarattığını ve bu etkinin başvuru, somut olaydaki gibi kamu yararını ilgilendiren önemli konularda yapılan tartışmalara katkı sağlamak noktasında isteksiz olmasına sebep olabileceğini ifade etmiştir¹²⁵. Mahkeme bu tespitlerinin ardından yapılan müdahalenin meşru bir amaca dayanıp dayanmadığı, kanunla öngörülüp görülmeyeceği ve demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı yönünde bir inceleme yaparak Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹²⁶.

Görüldüğü üzere Mahkeme, çevreye ve çevrenin korunmasına ilişkin konular hakkında bireylerin Sözleşme'nin 10. maddesinde düzenlenen ifade özgürlüğü haklarının korunmasının, kamu yararına önemli katkılarda bulunduğunu düşünmektedir. Nitekim çevreyi ilgilendiren konularda ifade özgürlüğü hakkının geniş bir koruma alanı bulması, kamuoyunda çevresel konularda tartışma ortamlarının yaratılabilmesini ve böylece bireylerin bilgilendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, Margulev kararında da görüleceği üzere kamu yararı söz konusu olduğunda, Mahkeme'nin ifade özgürlüğü kapsamında mağdur kavramını oldukça geniş yorumladığı görülmektedir. Son olarak, incelenen kararların kimisinde çevre sağlığı, kimisinde hayvan hakları, kimisinde ise tarihi yapıların korunması sağlanmıştır. Dolayısıyla, tarihi yapılar gibi çevre tanımına dâhil edilen pek çok kavramın, Mahkemece kamu yararı göz önünde bulundurularak ifade özgürlüğü hakkı altında korunduğu anlaşılmaktadır.

3.3.6 Mülkiyet hakkı

Mülkiyet hakkı AİHS'ye ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinde düzenlenmiştir. İlgili madde “*Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır.*” şeklindedir. Maddenin devamında kamu yararı sebebiyle ve yasada belirlenmiş koşullara haktan yoksun bırakılabileceği düzenlenmiştir.

Çevrenin, mülkiyet hakkına getirilen sınırlamalar ile korunması mümkündür. Bu konuda verilebilecek ilk örnek, daha önce incelenmiş olunan, bu sebeple burada ayrıntılı bir şekilde değinilmeyecek *Fredin/İsveç*¹²⁷ davasıdır. Başvuru devletın çevreyi korumak adına çıkardığı bir kanun ile işletme ruhsatının iptaline ilişkin kararının mülkiyet hakkını ihlal ettiği gerekçesi ile Mahkeme'ye başvurmuş, ancak Mahkeme müdahalenin mülkiyet

¹²⁵AİHM, Case of Margulev/Rusya, Par. 33-44.

¹²⁶AİHM, Case of Margulev/Rusya, Par. 45-55.

¹²⁷AİHM, Case of Fredin/İsveç, Application No: 18928/91. <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57867> (Erişim Tarihi: 04.02.2025).

hakkını ihlal etmediğine karar vermiştir. Fredin davası, mülkiyet hakkının kısıtlanmasına yönelik gerçekleştiren eylemlerin, kamu yararı ve çevrenin korunması kapsamında meşrulaştırılmasına yöneliktir. Burada Mahkeme'nin kamu yararı kapsamında genel menfaati, bireysel menfaatten üstün tuttuğu ifade edilebilir.

Mahkeme'nin çevrenin korunması amacıyla mülkiyet hakkının sınırlandırılabilceğini öngören diğer bir karar *Depalle/Fransa*¹²⁸ davasında verilmiştir. Başvurucu 1960 yılında kısmen kıyı kamusal alanında kalan bir arsa üzerinde inşa edilmiş bir ev satın almıştır. Evin yasal olarak kullanılabilmesi, belirli aralıklarla yenilenen ve kamu mallarının geçici olarak kullanılmasına olanak sağlayan izinler ile mümkün olmuştur. Kıyı Düzenleme, Koruma ve Değerlendirme Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesi ile birlikte, daha önce verilen izinlerin yenilenemeyeceği ve kıyıların bireysel kullanıma kapatıldığı 1993 yılında başvurucuya bildirilmiştir. Yine de valilik, başvurucuya evlerden yararlanmaya bazı şartlar altında devam edilmesine yönelik bir teklif sunmuş, ancak teklif başvurucu tarafından reddedilmiştir. Başvurucu, kararın iptali için idare mahkemesine başvurmuştur. Valilik tarafından ise, kamu malının izinsiz bir şekilde işgal edilmeye devam edilmesi sebebiyle karşı dava açılmıştır. Danıştay malların kıyı kamu malı olduklarına, tarafların bu mallar üzerinde aynı hak iddiasında bulunamayacaklarına ve sonuç olarak tazminat ödenmeksizin yerlerin eski hallerine döndürülmeleri zorunluluğunun mülkiyet hakkının ihlalini oluşturmadığına karar vermiştir. Bunun üzerine başvurucu, AİHS 1 no'lu Protokol'ün 1. maddesinin ihlal edildiği iddiası ile Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme, söz konusu iznin yenilenmemesi ve yıkım emri kararının kamu yararını ilgilendirdiğini ve kararın dayanağının kıyı kanunu hükümlerine dayandığını, ayrıca herkesin kıyıya erişiminin sağlanmasının genel menfaate ilişkin meşru bir amaç olduğunu tespit etmiştir. Ancak, buradaki asıl tartışma konusu mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin orantılı olup olmadığına ilişkindir. Mahkeme yapmış olduğunu değerlendirmede, toplumun genel menfaatinin üstün bir yere sahip olduğu imar düzenleme ve çevre koruma politikalarının devlete geniş bir takdir payı bıraktığını vurgulamıştır. Mahkeme ayrıca, başvurucuya daha önce verilen izinlerde, kendilerinden talep edildiğinde ilgililerin söz konusu yerlerde inşa edilecek ve kararın verildiği tarihte mevcut olan yapıları yıktırtmak suretiyle bu yerlerin eski hallerine döndürülmelerini sağlamaları gerektiği bildirildiğini, dolayısıyla bu durumun başvurusu tarafından her

¹²⁸AİHM, Case of Depalle/Fransa, Application No: 34044/02. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97976> (Erişim Tarihi: 06.02.2025).

zaman bilindiğini ifade etmiştir. Netice itibarıyla Mahkeme, idarenin tazminat verilmeksizin yakım kararı alınabileceğinin başvuru tarafından bilinmemesinin mümkün olmadığını, dolayısıyla tazminat verilmemesinin kamu yararı göz önüne alınarak orantısız bir tedbir olarak kabul edilemeyeceğini kabul ederek, müdahalenin orantılı olduğuna ve mülkiyet hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir¹²⁹.

Mahkeme'nin çevrenin korunması bağlamında önem arz eden diğer bir kararı *Hamer/Belçika*¹³⁰ davasında verilmiştir. Uyuşmazlığa konu ev başvuru ebeveynleri tarafından izinsiz olarak 1967 yılında inşa edilmiştir. Başvuru ve ailesi tarafından düzenli olarak taşınmaz vergilerini ödemiştir. 1994 yılında kolluk tarafından başvuru aleyhine iki tutanak düzenlenmiştir. Bu tutanaklardan ilki, ormanlarla ilgili düzenlemelere aykırı olarak ağaç kesildiğini, diğeri ise inşaat yapılması yasak ormanlık bir alanda izinsiz ev inşa edildiğini tespit etmektedir. Söz konusu tutanaklar doğrultusunda başvuru hakkında ceza davası açılmış, ancak zamanaşımı sebebiyle davanın düşmesine karar verilmiştir. Söz konusu ev hakkında ise yıkma kararı verilmiş ve verilen karar Yargıtay tarafından onanmıştır. Başvuru ise mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürerek Mahkeme'ye başvurmuştur. Mahkeme kararında, bugünün toplumunda çevrenin korunmasının giderek artan bir öneme sahip olduğunu, dolayısıyla çevrenin kamuoyu ve çevre otoritelerinin ilgisini çektiğini vurgulamıştır. Mahkeme ayrıca, bireylere tanınan mülkiyet hakkı gibi temel hakların, özellikle devlet tarafından yasal düzenlemelerin yapılması halinde, çevrenin korunmasına yönelik konulara üstün tutulmaması gerektiğini de eklemiştir. Mahkeme bu kararında da müdahalenin yasayla öngörülmüş olduğunu tespit ettikten sonra müdahalenin orantılılığına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Mahkeme, müdahalenin ormanlık alanın korunması meşru amacına yönelik olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme'ye göre; yetkililerin uyuşmazlığa konu evin kullanımından uzun yıllardır haberdar olmaları ve ceza hukuku anlamında işlenen suç yönünden zamanaşımının söz konusu olması, inşa edilen evi hukuka uygun hale getirmeyecektir. Nitekim ulusal hukuk, böyle bir ormanlık alanda inşa edilmiş bir yapının hukuka uygun hale getirilmesine imkân vermemektedir. Mahkeme bu sebeple, yapılan müdahalenin orantısız olmadığına ve mülkiyet hakkının ihlal edilmediğine kanaat getirmiştir.

¹²⁹AIHM, Case of Depalle/Fransa, Par. 77-93.

¹³⁰AIHM, Case of Hamer/Belçika, Application No: 64863/13. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83494> (Erişim Tarihi: 07.02.2025).

Mülkiyet hakkının ihlal edilmediğine yönelik diğer bir karar *Yaşar/Romanya*¹³¹ davasında verilmiştir. Başvurucuya ait gemi, K.D. isimli şahıs tarafından kiralanmış ve gemi K.D. ve mürettebatı ile birlikte Karadeniz’e açılmıştır. Romanya bayrağı taşıyan gemi, Romanya sahil güvenliği tarafından durdurulmuş ve yapılan denetimde gemide yakın zamanda kullanılmış ağ gibi izinsiz balıkçılık av ekipmanları tespit edilmiş, ayrıca söz konusu geminin Romanya karasularında avlanma izni olmadığı anlaşılmıştır. K.D. hakkında, izni olmadığı halde yasa dışı balıkçılık faaliyeti gerçekleştirmesi, yasadışı olarak Romanya bayrağı taşıması ve yine izinsiz ekipmanlar kullanması sebebiyle kamu davası açılmış, açılan davada ayrıca geminin, ekipmanları ile birlikte müsadere taleple edilmiştir. İlk derece mahkemesi ve Yargıtay tarafından yapılan yargılamalar neticesinde geminin müsadere karar verilmiş, kararın kesinleşmesi ile birlikte gemi tasfiye edilmiş ve elde edilen gelir hazineye kaydedilmiştir¹³². Başvurucu ise, mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiası ile Mahkeme’ye başvurmuştur. Başvurucu, mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin orantısız olduğunu ve müsadere kararının dayanağı olan kanun maddesinde, müsadereye konu eşyanın karşılığı olan parasal değer mütadere edilebileceğine yönelik hükmün somut olayda uygulanmamasının hukuka aykırı olduğunu iddia etmiştir. Hükümet ise başvurunun iyi niyetli olduğunu gösteren hiçbir delili dosyaya sunmadığını ve bu sebeple ilgili hüküm çerçevesinde geminin parasal eşdeğerinin müsadereye konu olamayacağını, ayrıca izinsiz avlanmaya karşılık, ekolojik dengenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması için yapılan müdahalenin orantılı olduğunu ileri sürmüştür¹³³. Mahkeme, diğer kararlarında olduğu gibi burada da müdahalenin genel menfaat ve bireysel menfaat arasında denge gözetilerek yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Mahkeme, müdahalenin, yasa dışı balık avının önlenmesi ve böylece ekolojik denge ve bölgedeki biyolojik kaynakların korunmasını sağlamak amacıyla yapıldığını, dolayısıyla müdahalenin kamu yararını gözettiğini, ayrıca kanunda öngörülen koşullara uygun olduğunu tespit etmiştir. Mahkeme müdahalenin orantılılığı hususunda yaptığı incelemede ise, başvurunun usulüne uygun olarak yargılama ve duruşmalardan haberdar edilmesine rağmen iyi niyetli olduğunu gösteren hiçbir delil sunmadığını ve geminin, başvurunun haberi olmaksızın avlanma izni ve Romanya bayrağı taşıma yetkisi olmadan denize açılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Yine,

¹³¹AIHM, Case of *Yaşar/Romanya*, Application No: 64863/13. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198637> (Erişim Tarihi: 10.02.2025).

¹³²AIHM, Case of *Yaşar/Romanya*, Par. 6-32.

¹³³AIHM, Case of *Yaşar/Romanya*, Par. 40-45.

başvurucunun geminin değeri hakkında ve tek gelir kaynağını müsadere edilen gemiden elde ettiğini gösteren hiçbir delili yerel mahkemelere sunmadığını, dolayısıyla kamu yararı amacıyla yapılan müdahalenin, başvurucuya aşırı bir yük yüklediğini belirterek mülkiyet hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir¹³⁴.

Mahkeme'nin vermiş olduğu kararlardan da görüleceği üzere, çağımızda mülkiyet hakkının olabildiğince serbestisi kabul edilmiş ise de mülkiyet hakkının bazı durumlarda kısıtlanabilmesi mümkündür. Özellikle, dayanışma hakkı olarak nitelendirilen çevre hakkı, mülkiyet hakkının sınırlandırılmasında oldukça etkilidir. Çevre hakkının en büyük amacı insanlara sağlıklı ve dengeli bir çevre ortamını yaşatabilmektir. Bu sebeple mülkiyet hakkının en büyük sınırının doğanın koyduğu sınırlar olduğu ifade edilebilir (Gürseler, 2008, s. 201).

Her ne kadar çevre hakkının korunması çoğu zaman mülkiyet hakkının kısıtlanması yolu ile mümkün olsa da mülkiyet hakkı dolayısıyla çevre hakkının korunduğu kararlar da bulunmaktadır. Bu kararlara örnek olarak, daha önce incelenen Öneriyıldız davası gösterilebilir. Öneriyıldız davasında başvuru, meydana gelen patlama neticesinde evini ve eşyalarını kaybettiğini, devletin buna yönelik bir tazminat ödemesinde bulunmadığını belirterek, mülkiyet hakkının ihlal edildiği ileri sürmüştür. Devlet ise başvurucuya ait evin gece kondu niteliğinde olduğunu, bu sebeple başvuru hakkının olmadığını iddia etmiştir. Mahkeme yapmış olduğu incelemede, devletin bölgedeki gecekondulaşmaya uzun yıllardır göz yumduğunu, devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğini, ayrıca meydana gelen patlamadan sonra da gerekli yükümlülüklerini yerine getirmediğini tespit etmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, devletin yaşanan patlama neticesinde meydana gelen zararlar için başvuru tazminat ödemesi gerektiğini, bu sebeple başvuru hakkının ihlal edildiğini tespit etmiştir¹³⁵.

Bu konuda incelenecek diğer bir karar *Bristrovic/Hırvatistan*¹³⁶ kararıdır. Dava konusu, çiftçilik yapan başvuru aile taşınmazın bir kısmının otoyol olarak kullanılması için kamulaştırılmasına ilişkindir. Mahkeme, başvuru aile taşınmazın kısmi kamulaştırma sonrasında kalan kısmının kamulaştırma sebebiyle değerinin önemli miktarda düşmesinin dikkate alınmamasını, mülkiyet hakkının ihlali olarak değerlendirmiştir. Mahkeme, kısmi

¹³⁴ AİHM, Case of Yaşar/Romanya, Par. 46-66.

¹³⁵ AİHM, Case of Öneriyıldız/Türkiye, Par. 119-138.

¹³⁶ AİHM, Case of Bistrovic /Hırvatistan, Application No: 25774/05. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80705> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

kamulaştırma sonrasında inşa edilecek olan otoyolun, başvurucuya ait taşınmazın 2 -3 metre uzağında kalacağını, bu durumun ise taşınmazın daha önceden sahip olduğu tarımsal aktiviteler için uygun ortamını etkileyeceğini, dolayısıyla taşınmazın değerinin önemli ölçüde azalacağını tespit etmiştir. Mahkeme ayrıca, yerel mahkemenin dayanmış olduğu bilirkişi raporunun, bilirkişilerin yerinde inceleme yapmaksızın düzenlendiğini, bu sebeple raporun başvurucunun iddialarını değerlendirmede yetersiz olduğunu, dolayısıyla yerel mahkemenin uygun miktarda tazminata hükmetmediğini ifade etmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, tazminat hesaplanırken taşınmazın değerinin azalmasına neden olan faktörlerin hesaba katılmaması ve tarafların çatışan hakları arasında adil bir dengenin sağlanmaması sebebiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiğine kanaat getirmiştir¹³⁷.

Benzer bir karar *Akkuş/Türkiye*¹³⁸ davasında verilmiştir. Somut olayda baraj yapımı ile görevli olan bir devlet kuruluştur, baraj yapabilmek için başvurucunun arazisini kamulaştırmıştır. Bu sebeple pirinç yetiştirmek için kullanılan arazi sular altında kalmıştır. Başvurucuya tazminat ödenmiştir ancak, başvuru aldığı tazminata yetersiz faiz uygulandığından bahisle mülkiyet hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede kamu makamlarının tazminatın ödenmesini on yedi ay geciktirdiğini tespit etmiş ve mülkiyet hakkının korunması ve genel yarar arasındaki dengenin bozulduğu gerekçesiyle mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir¹³⁹. (Doğru, 2008, s. 713-718)

Son olarak *Fotopoulou/ Yunanistan*¹⁴⁰ davasında davanın konusu başvurucunun mülkünün yanına komşuları tarafından inşa edilen duvarın, kesinleşmiş yıkım kararına rağmen yetkililer tarafından yıkılmamasına ilişkindir. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede, söz konusu duvarın, başvurucunun evinin deniz manzarasını yok ettiğini ve köyün geleneksel karakterini bozduğunu, bu durumun ise başvurucunun mülkünün değerini düşürdüğünü tespit etmiştir. Mahkemeye göre, yetkililerin yıkım talebini reddetmelerinin hiçbir kanuni ve yasal dayanağı bulunmamaktadır. Bu sebeple Mahkeme, yetkililerin mülkiyet haklarına müdahaleden sorumlu olduğu ve başvurucunun mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

¹³⁷AIHM, Case of Bistović / Hırvatistan, Par. 38-45.

¹³⁸AIHM, Case of Akkuş/ Türkiye, Application No: 19263/92. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58034> (Erişim Tarihi: 19.02.2025).

¹³⁹AIHM, Case of Akkuş/Türkiye, Par. 24-31.

¹⁴⁰AIHM, Case of Fotopoulou / Yunanistan, Application No: 66725/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67540> (Erişim Tarihi: 20.02.2025).

Sonuç olarak Mahkeme, mülkiyet hakkına ilişkin yaptığı değerlendirmelerde öncelikle mülkiyet hakkına yapılan müdahalenin yasada öngörülen koşullara uygun olup olmadığını ve kamu yararı amacı taşıyıp taşımadığını tespit etmektedir. Mahkeme müdahalenin orantılı olup olmadığına yönelik yaptığı incelemede ise söz konusu hakkın kamu yararı sebebi ile sınırlandırılması söz konusu olsa dahi, bireysel ve toplumsal çıkarlar arasında adil bir denge sağlamaya çalıştığını ifade etmek mümkündür.

Çevrenin korunması bağlamında mülkiyet hakkının oynadığı rolün anlaşılabilmesi için ifade edilmesi gereken bir husus daha vardır. Sözleşme'nin 6. maddesinin, çevreye zarar veren faaliyetlere karşı yargı mercilerine başvurma açısından oldukça işlevsel olabileceği daha önce ortaya konmuştur. Ancak bu maddenin uygulanabilmesi için, medeni bir hak veya yükümlülükle ilgili bir uyuşmazlığın mevcut olması gerekmektedir. Tam da bu noktada, mülkiyet hakkını güvence altına alan hükümlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Zira yaşam hakkının tehdit altında olduğunu ortaya koymak ve bu tehlikenin açılan dava ile doğrudan bağlantılı olduğunu ispatlamak, birçok örnekte görüldüğü üzere oldukça zordur. Buna karşılık, söz konusu olan mülkiyet hakkı olduğunda bu bağlantıyı kurmak ve 6. maddenin uygulanmasını sağlamak daha olasıdır. Örneğin *Zander/İsveç*¹⁴¹ davasında başvuruçular, evlerinin hemen yakınında bulunan bir tesisin çevreyi kirlettiğini, ancak bu duruma karşı yargı yoluna başvuramadıklarını ileri sürmüşlerdir. Kuyularda yapılan su analizlerinde yasal sınırların çok üzerinde siyanür tespit edilmiştir. Bunun üzerine hükümet bir süre ücretsiz şehir suyu sağlamış, ancak uygulamaya bir süre sonra son verilmiş, tesisin komşulara ücretsiz su sağlama yükümlülüğünün getirilmesi talebi ise reddedilmiştir. Verilen karara karşı yargı yolu kapalı olduğundan, başvuruçular bu durumu Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürerek Mahkeme'ye başvurmuşlardır. Mahkeme, başvuruçuların kendi kuyularından içme suyu olarak faydalanma hakkını öne sürdüklerini ve bu hakkın onların mülkiyet hakkının bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle mülkiyet hakkı, medeni bir hak olarak değerlendirilmiş ve 6. maddenin uygulanabilir olduğu sonucuna varılmıştır¹⁴². Sonuç olarak, ihlale konu olan hak mülkiyet hakkı olduğunda, bu hakkın hem iç hukukta tanınan bir medeni hak olduğu, hem de ihtilaf konusu oluşturduğu mahkeme nezdinde kolaylıkla kabul görebilmektedir. Bu bağlamda, aynı olayda başvuruçular mülkiyet hakkı yerine

¹⁴¹AIHM, Case of Zander/ İsveç, Application No: 14282/88. <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57862> (Erişim Tarihi: 07.04.2025).

¹⁴²AIHM, Case of Zander/ İsveç, Par. 27.

yaşam hakkını ileri sürselerdi, tesisle kuyular arasında doğrudan bir bağ kurmak mümkün olmayacaktı, bu durumun ise 6. maddenin uygulanmasını güç hale getirecekti. (Duymaz, 2012, s. 143).

SONUÇ

İnsanın ve diğer canlı varlıkların yaşamını sürdürebilmesi, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin varlığına bağlıdır. Ancak sanayileşmenin etkisi ile oluşan çevre sorunlarının ciddiyeti, günümüzde önemli seviyeye ulaşmıştır. Nüfus artışı, sanayileşme, teknolojik gelişmeler ve bilinçsizlik gibi nedenlerin etkisiyle ortaya çıkan çevre sorunları; çevrenin kirlenmesi, iklim değişikliği, ormansızlaşma ve biyoçeşitliliğin azalması gibi yaşamı doğrudan tehdit eden ve telafisi güç sonuçlara neden olmaktadır. Çevre sorunlarının artmasıyla birlikte, çevrenin korunması ve geliştirilmesi gerektiği düşüncesi insanlık gündemine yerleşmiş ve bu durum temelde çevrenin korunması için gerekli hukuki zeminin oluşmasına katkı sağlayan üç etik yaklaşımın doğmasına neden olmuştur. İnsan merkezli yaklaşımda doğa, insanın yararına olduğu sürece değerli görülürken; canlı merkezli yaklaşım, tüm canlılara eşit değer atfetmektedir. Çevre merkezli yaklaşım ise canlı-cansız tüm varlıkları kapsayarak doğayı bir bütün olarak ele almaktadır.

Çevrenin korunması için hukuki güvenceler sağlanması gerektiğinin anlaşılmasıyla ortaya çıkan çevre hukukunun temel amacı, çevresel değerlere hukuki güvenceler kazandırarak çevrenin korunması ve geliştirilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda çevrenin korunması noktasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda çevre hukuku gündeme gelecektir. Çevre hukuku, önleme ilkesi, ihtiyat ilkesi, kirleten öder ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ilkesi ve katılım ilkesi olmak üzere beş temel ilke üzerine kuruludur. Bu ilkeler, çevreye yönelik tehditlerle mücadelede yalnızca teknik değil, aynı zamanda hukuki bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle önleme ve ihtiyat ilkeleri, çevresel zarar doğmadan müdahale edilmesini zorunlu kılmaktadır. Kirleten öder ilkesi ile bireyler ve şirketlerin sorumlulukları netleştirilirken, katılım ilkesi ile bireylerin karar alma süreçlerine aktif katılımı teşvik edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı ise çevre ile kalkınma arasında denge kurarak mevcut ve gelecek kuşakların çevresel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaya amaçlamaktadır. Bu ilkeler ışığında hazırlanacak politikalar ve uygulanacak hukuk kuralları, çevreyi koruma amacının sadece teorik bir çaba olmaktan çıkmasını ve pratikte etkili bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayacaktır.

Çevre sorunlarının giderek derinleştiği ve etkilerinin küresel ölçekte hissedildiği günümüzde çevre hakkı, yaşam hakkı, sağlık hakkı ve gelecek kuşakların hakları ile doğrudan ilişkili, temel bir insan hakkı haline gelmiştir. Çevre hakkı; yaşam hakkı ve sağlık hakkı ile yakından ilişkili olup insan hakları hukukunun gelişen yapısında

dayanışma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklar arasında önemli bir yer edinmiştir. Bu hak, bireylere sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama imkânı sunarken, aynı zamanda bireyleri, toplulukları ve devletleri, çevrenin korunması yönünde yükümlülük altına sokmaktadır. Bu yönüyle çevre hakkının, sadece hak temelli bir talep değil, aynı zamanda bir ödev ve sorumluluk alanı oluşturduğu ifade edilmektedir. Çevre hakkı aynı zamanda pozitif statü hakkı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda devletin ve bireylerin çevrenin kirletilmesinden kaçınmasının yanı sıra çevreyi korumak, çevrenin kirlenmesi önlemek ve çevreyi geliştirmek gibi olumlu edimlerde bulunmasını gerektirecek sorumlulukları da bulunmaktadır.

Çevre hakkının konusu kısaca, insan ve diğer canlıların etkileşim içinde bulunduğu yaşam çevresi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda canlı ve cansız varlıklar, ekosistem ve kültürel çevre bu hakkın konusunu oluşturmaktadır. Çevre hakkının öznesi yalnızca bireylerle sınırlı olmayıp, tüm canlı varlıklar, tüzel kişiler, toplumlar ve devletleri de kapsamaktadır. Gelecek kuşakların çevre hakkının öznesi olup olmadığı tartışmalı olsa da gelecek kuşaklar doktrinde ağırlıklı olarak çevre hakkının öznesi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, çevre hakkının yükümlülükleri mevcut öznelerle örtüşmekte; ancak gelecek kuşaklar henüz var olmadıkları için bu kapsam dışında kalmaktadır. Şüphesiz ki çevre hakkının gerçekleştirilmesi devletten bireylere kadar, çevre hakkının yükümlüsü olarak kabul edilen herkesin iş birliğini ve ortak çabasını gerektirmektedir.

Çevre hakkının gelişimde uluslararası konferanslar ve anlaşmalar önemli yer tutmaktadır. Paris Anlaşması, Stockholm Bildirgesi, Aarhus Sözleşmesi ve Rio Bildirgesi gibi uluslararası belgeler ve anlaşmalar çevre sorunlarının yalnızca bireysel ya da ulusal bir mesele olmadığını, tüm insanlığın ortak geleceğini ilgilendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle Stockholm Bildirgesi'nin çevre sorunlarının yarattığı sonuçların ciddiyetinin anlaşılması ve devletlerin sorumluluklarını kabul etmesi notasında tarihi bir belge olduğu ifade edilebilir. Paris Anlaşması ise iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir yere sahiptir. Paris Anlaşması ile iklim değişikliğinin varlığı inkâr edilemez bir şekilde kabul edilmiş ve bilimsel veriler ışığında devletlerin üzerlerine düşen yükümlülükler ele alınmıştır. Çalışmada incelenen konferans ve anlaşmalar her ne kadar çevre hakkının gelişmesinde önemli bir zemin oluştursa da bu zamana kadar yapılmış düzenlemelerin bağlayıcı nitelikte olmamasının ve çevre hakkının belirsizliğinin, bu hakkın gerçekleştirilmesinde büyük bir engel oluşturduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda,

evre hakkının insan hakları hukuku içinde tanınması ve bu hakka yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde yargı mekanizmalarının işletilmesi, evre hakkının gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

evre hakkının uluslararası hukuktaki gelişimi, evre hakkının günümüzde birçok ülkenin anayasasında doğrudan ya da dolaylı biçimlerde yer almasında etkili olmuştur. Bazı anayasalar evre hakkına doğrudan yer vererek herkesin evre hakkına sahip olduğunu kabul etmişken, bazı anayasalar evre hakkını anayasaya dâhil olan diğer temel haklar ile bağlantı kurarak ele almıştır. Bununla birlikte evre hakkına doğrudan ya da dolaylı şekilde yer vermeyen, ancak çevreyi koruma ödevini devlete yükleyen anayasalar da bulunmaktadır. Ekvador ve Bolivya gibi bazı ülkelerde ise çevreyi hak öznesi olarak gören ekolojik anayasa anlayışı benimsenmiştir.

evre hakkının anayasal bir hak olarak kabul edilmesinin bazı avantajlarının bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir. Anayasada yer alan evre hakkı, çevresel değerlerin diğer temel haklarla aynı düzeyde değerlendirilmesini ve gerektiğinde bireysel özgürlüklerin çevrenin korunması lehine sınırlanabilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, evre hakkının anayasal güvenceye kavuşturulması, normlar hiyerarşisi çerçevesinde alt düzenlemelerin çevreyi koruyacak şekilde oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu durum hukuk devleti ilkesinin güçlenmesine ve çevresel menfaatlerin korunmasına katkı sunmaktadır.

evre hakkının Türk hukukundaki gelişiminin, uluslararası hukuktaki gelişim ile paralel doğrultuda olduğu ifade edilebilir. evre hakkı hem anayasal düzeyde temel bir hak olarak güvenceye alınmış, hem de bu hak ile bireyler ve devlet için bir yükümlülük alanı yaratılmıştır. 2872 sayılı evre Kanunu başta olmak üzere çeşitli yasal düzenlemeler, 1982 Anayasası'nda yer alan düzenlemeyi detaylandırarak ve destekleyecek şekilde ele alınmıştır.

evre hakkının ülkemizdeki gelişiminde AYM önemli bir rol oynamaktadır. AYM evre hakkına ilişkin bireysel başvurularda özel hayatın gizliliği, yaşam hakkı ve adil yargılanma hakkı gibi diğer temel haklar üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Bu yaklaşım, evre hakkının doğrudan bir bireysel başvuru konusu haline gelmesini zorlaştırmakta ve çevreyle ilgili başvurularda hak ihlali tespitini sınırlı kılmaktadır. AYM, AİHM'in içtihatlarını gözeterek evre hakkını dolaylı yollarla korumaya çalışsa da mağdur sıfatının dar yorumu ve derneklerin başvuru ehliyetine ilişkin katı yaklaşımı,

hakkın korunması açısından sınırlamalar yaratmaktadır. Buna karşın, AYM'in bazı kararlarında usule ilişkin güvencelere ve önleyici koruma ilkesine yaptığı vurgular, çevre hakkının etkili korunması yolunda atılmış olumlu adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Çevre hakkının korunmasında ve bu hakkın uluslararası gelişiminde AİHM içtihatları önemli bir yer tutmaktadır. AİHM çevre hakkını AİHS ya da Ek Protokollerde açıkça düzenlenmiş bir hak olarak tanımasa da geliştirdiği içtihatlarla çevrenin korunmasını Sözleşme ve Ek Protokoller kapsamındaki diğer temel haklar aracılığıyla dolaylı olarak güvence altına almaktadır. Mahkeme, özellikle özel hayatın ve ailenin korunması, yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, ifade özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi hakları çevresel boyutlarıyla birlikte ele almakta ve çevresel ihlalleri bu çerçevede değerlendirmektedir. Dinamik yorum yöntemi ve pozitif yükümlülük anlayışı sayesinde çevre hakkı, AİHS'nin "yaşayan bir belge" olma özelliği doğrultusunda zamanla gelişen toplumsal ve çevresel ihtiyaçlara uygun şekilde yorumlanmaktadır. Böylece AİHM, çevre hakkını doğrudan tanımaksızın, bireylerin çevresel nitelikteki mağduriyetlerine hukuki bir koruma sağlayarak çevre hakkının insan hakları sistemi içinde yer edinmesine katkıda bulunmaktadır.

AİHM, çevre hakkına yönelik en geniş korumayı Sözleşme'nin 8. maddesinde düzenlenen özel ve aile hayatı hakkı ile sağlamaktadır. Mahkeme, Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında çevresel müdahalelerin özel hayat, aile hayatı ve konut dokunulmazlığı üzerindeki ciddi etkilerini değerlendirmekte ve bu müdahalelerin belirli bir ağırlık eşiğini aşması durumunda ihlal kararı verebilmektedir. Mahkeme, yalnızca çevresel zararların varlığını değil, aynı zamanda devletin bu zararları önlemeye, denetlemeye ve kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik pozitif yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini de incelemekte, ayrıca bireysel haklar ile kamu yararı arasında adil denge kurulup kurulmadığını gözetmektedir.

AİHS'nin 2. maddesi ile korunan yaşam hakkı bağlamında çevresel tehditler sonucu bir kişinin hayatını kaybetmesi veya ciddi tehlikeye maruz kalması, yaşam hakkının ihlaline yol açabilecektir. Mahkeme'ye göre, yaşam hakkının ihlali için mutlaka ölüm gerçekleşmesi de şart değildir. Kişilerin ciddi ve yakın bir tehlikeye maruz kalmaları da ihlal için yeterlidir. Ancak, yaşam hakkının ihlal edildiğini iddia eden bireylerin, sağlıklarının olumsuz yönde etkilendiğini kanıtlamaları gerekecektir. Devletlerin yaşam hakkının korunması için, tehlikeli faaliyetlere karşı yasal ve idari düzenlemelerin

yapılması, risk altında olan bireylerin bilgilendirilmesi, gerekli denetimlerin sağlanması ve sorumlular hakkında yaptırım uygulanması şeklinde pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Mahkeme, devletin bu yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini değerlendirirken, tehlikenin öngörülebilirliği ve önleyici tedbirlerin varlığı gibi kriterleri dikkate almaktadır.

AİHM nadiren de olsa, çevresel koşulların insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye yol açması durumunda AİHS'nin 3. maddesinin ihlal edilebileceğini kabul etmektedir. Çalışmada incelenen kararlarda Mahkeme, tutukluların ya da hükümlülerin sigara dumanına maruz kalması gibi durumlarda devletin gerekli önlemleri almamasını, insan onuruna aykırı kabul ederek ihlal kararı vermiştir. Bu kapsamda 3. maddenin ihlal edilip edilmediğinin tespitinde de devletlerin pozitif yükümlüğü belirleyici olmaktadır. Ancak, her çevresel olumsuzluk bu madde kapsamında değerlendirilmemekte, olayın ciddiyeti ve etkisine göre bir değerlendirme yapılmaktadır.

AİHS'nin 2. maddesinde düzenlenen yaşam hakkı gibi haklara dayanılarak çevrenin korunmasının mümkün olmadığı durumlarda, adil yargılanma ve etkin başvuru hakkı daha etkili bir koruma sağlayabilmektedir. Adil yargılanma hakkı kapsamındaki koruma, yalnızca “medeni hak ve yükümlülükler” ile suç isnatlarını kapsayan uyuşmazlıklarla sınırlıdır. Mahkeme, bu bağlamda bir başvurunun 6. madde kapsamında incelenebilmesi için iki koşulun karşılanmasını aramaktadır. İlk olarak, iç hukukta tanınmış bir hakka ilişkin gerçek ve ciddi bir uyuşmazlığın bulunması gerekmektedir. İkinci olarak ise, yargılamanın sonucu, söz konusu hakkın varlığı veya kullanılabilirliği açısından doğrudan belirleyici nitelikte olmalıdır. Başvurunun 6. madde kapsamında değerlendirilebilmesi için hak ile dava konusu arasında güçlü ve doğrudan bir bağ bulunması gerekmektedir. Zayıf veya dolaylı bir bağ kurulması durumunda başvuru kabul edilemez bulunmaktadır. Buna karşılık, Sözleşme'nin 13. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkı kişilere usulî bir güvence sağlamaktadır. Mahkeme, bu iki hakkın sıklıkla iç içe geçtiğini vurgulamakta ve çoğu zaman tek bir hak üzerinden değerlendirme yapmaktadır.

AİHS'nin 10. maddesi, ifade özgürlüğünü güvence altına almıştır. Çevre hakkı da bu çerçevede geniş bir koruma alanına sahiptir. AİHM, çevre ile ilgili konularda ifade özgürlüğü hakkını, özellikle kamu sağlığı ve çevrenin korunması gibi toplumsal yarar taşıyan meselelerde genişletmiş ve devletlerin, bireylere bu konuda bilgi edinme haklarını

temin etme yükümlülüğünü vurgulamıştır. Mahkeme'ye göre, çevresel konuların kamuoyunda tartışılmasını teşvik etmek toplumun bilinçlendirilmesi açısından elzemdir. Bu kapsamda Mahkeme çeşitli davalarda, ifade özgürlüğü ile çevresel haklar arasındaki ilişkiyi somut olayların koşullarına göre değerlendirerek, ifade özgürlüğüne yapılan müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını titizlikle incelemiştir.

Mülkiyet hakkı söz konusu olduğunda çevre hakkına iki tür koruma sağlandığı ifade edilebilir. Çevre hakkının korunması, çoğu zaman mülkiyet hakkının kısıtlanması yolu ile sağlanmaktadır. Ancak Mahkeme'nin mülkiyet hakkı dolayısıyla çevre hakkını koruduğu kararları da bulunmaktadır. AİHM, çevresel müdahalelerle mülkiyet hakkı arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, kamu yararını ve çevrenin korunmasını meşru bir müdahale gerekçesi olarak kabul etmektedir. Mahkeme, çevreyi koruma amacıyla alınan önlemlerin mülkiyet hakkına müdahale oluşturabileceğini, ancak bu müdahalelerin kanuni bir dayanağının bulunması, meşru bir amacı gütmesi ve orantılı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Mahkeme verdiği pek çok kararında, müdahalenin türüne, başvurusunun iyi niyetine, devletin pozitif yükümlülüklerine ve hukuki öngörülebilirliğe göre farklı sonuçlara ulaşmıştır.

Sonuç olarak, AİHM'in çevreyi dolaylı yollardan koruyan mevcut yaklaşımı, belirli bireysel ihlaller karşısında etkili olsa da çevresel sorunların kolektif boyutlarını ve gelecek nesillerin haklarını yeterince kapsayamamaktadır. AİHS'de çevre hakkına ilişkin açık bir düzenlemenin bulunmaması ve "mağdur" kavramının dar yorumlanması, iklim değişikliği gibi geniş etkili çevresel tehditlerle mücadelede ciddi sınırlılıklar doğurmaktadır. Bu nedenle çevre hakkının uluslararası alanda açık ve bağımsız bir hak olarak tanınmasının, çevre hakkının gerçekleştirilmesinde ve özellikle iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Böylesi bir çevre hakkı, çevrenin hem bireysel hem de kolektif bir hak olarak tanımlanmasında ve insan-doğa ilişkisine dayalı bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Böylece çevresel sorunlara karşı daha etkili bir hukuki koruma mekanizması geliştirilmesi mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Abdulahkimoğulları, E., Sezer, Ö., ve Akpınar, M. (2011). Küresel Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(14), 61-88.
- Ağbuğa, F. (2016). *Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: "Felsefi Bir Sorgulama"*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alada, A., Gürpınar, E. ve Budak, S. (2012). Rio Konferansı Üzerine Düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (3-4-5), 93-98.
- Albers, J.H. (2017). Human Rights and Climate Change: Protecting the Right to Life of Individuals of Present and Future Generations. *Security and Human Rights*, 28, 113-144.
- Alica, S.S.G. (2017). Kadın ve Çevre. *TBB Dergisi*, özel sayı, 151-172.
- Ardıçoğlu, M. A. (2017). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği Ve Anayasal Sınırları. *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 23-52.
- Atapattu, S. A. (2002). The right to a healthy life or the right to die polluted?: The emergence of a human right to a healthy environment under international law. *Tulane Environmental Law Journal*, 16(1), 65–126.
- Aybay, R. (2015). *İnsan Hakları Hukuku*. (1.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, A. (2022). *Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesinde Hukuksal Araçlar*. (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Aykanat, T. ve Metin, Y. (2023). Bireysel Başvuruda İhlal Edildiği İleri Sürülen Temel Hak Ve Özgürlüklerin Kapsamının Belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 3-44.
- Baysal, M. (2015). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Bireysel Başvuruda Mağdur Kavramı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (5), 193-233.
- Beşballı, S.G. (2023). Çevre Sorunları Çerçevesinde Küresel İklim Değişikliği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 500-521.
- Bilgili, M.Y. (2015). Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 563-584.
- Bilir, F. ve Hamdemir, B. (2011). Çevre Hakkı ve Uygulaması. *In International Conference on Eurasian Economies*, 143-149.
- Boz, Ç. (2018). Sürdürülebilir Kalkınmanın Bir Öncülü Olarak Keynes'in "İyi Yaşam" Felsefesi ve Kapitalizm Eleştirisi. *Yıldız Social Science Review*, 4(2), 187-200.
- Bozkurt, E. (2019). *Çevre Hakkı Kapsamında İstanbul- Berlin Karşılaştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozlağan, R. (2010). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. *Journal of Social Policy Conferences*, (50), 1011-1028.

- Bratspies, R. M. (2015). Do we need a human right to a healthy environment?. *Santa Clara Journal of International Law*, 13(1), 31–70.
- Büyüktavşan, M.T. ve Mollamahmutoğlu, A. (2023). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Duarte Agostinho Ve Diğerleri V. Portekiz Ve 32 Diğer Devlet Başvurusu Ekseninde Bir Değerlendirme. *İnsan Hakları*, 51-66.
- Ceylan, H. (2020). *Çevre Hakkı Çerçevesinde İran'ın Urmiye Gölü'ndeki Uygulamaları*. (1. Baskı). Ankara: Astana Yayınları.
- Chalabi, A. (2023). A New Theoretical Model of the Right to Environment and its Practical Advantages. *Human Rights Law Review*, 23, 1-19.
- Çakan, S. (2023). İklim Değişikliği ve Yaşam Hakkı: Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davası. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 19-44.
- Çamur, D. ve Vaizo, S. (2007). Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(4), 297-309.
- Çavga, Ş. (2018). *Çevre Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolakoğlu, E. (2010). Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri ve Türkiye'de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 23(88), 151-171.
- Dadak, K. (2015). Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (5), 309-326.
- Demirel, O. (2011). *İnsan Hakları Açısından Çevre Hakkı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dinç, G. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre Çevre ve İnsan*. Ankara: TBB Yayınları.
- Doğan, S. (2005). Türkiye'nin Küresel İklim Değişikliğinde Rolü ve Önleyici Küresel Çabaya Katılım Girişimleri. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 57-73.
- Doğru, O. (2008). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları: Cilt 3. (1. Baskı). İstanbul: Legal Yayıncılık
- Donald, M. (2022). Human Rights, The Environment, And The Right To A Clean, Healthy And Sustainable Environment (Academy Briefing No. 21). *Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights*, 1-63.
- Duymaz, E. (2012). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 121-160.
- Eldelekli, B. (2022). *Türk Hukuku Açısından Çevre Hakkı*. (1. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Elevli, Ö. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi "Örnek" Kararları Işığında Büyüme-Çevre Hakkı İlişkisi: 2000-2012 Dönemi Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Engürülü, M. (2023). AIHM'in Çevre İçtihatlarının İklim Değişikliği Davalarına Uygulanabilirliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 72(3), 1007-1054.

- Erdoğan, G. (2009). Çevre Politikalarının Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi ve Çevre Sorunları. *İzmir Barosu Dergisi*, 73(2), 2-49.
- Erdoğan, M. (2016). Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı Açısından Aarhus Sözleşmesi ve Türkiye Üzerine Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1812-1817.
- Ertan, B. ve Akkoyunlu, K. E. (2005). Çevre Hukukunda Sorumluluk. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(3), 1-18.
- Fırat, E. (2022). İklim Değişikliği Ve İnsan Hakları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(4), 1155-98.
- Gosseries, A., Kadayıfçı, R. ve S. Atalay (2019). Urgenda İklim Değişikliği Davası. *Ekoloji Kollektifi*, 3-36.
- Gökalp, S.S. (2022). Çevre Sorunları, Devletin Pozitif Yükümlülüğü ve İdarenin Sorumluluğu. *Memleket Siyaset Yönetim*, 17(38), 267-300.
- Göksel, H. (2004). *Çevre Kanunu'na Göre Çevreyi Kirletenin Sorumluluğu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, Y.E. (2018). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararlarında Yararlandığı Klasik Ve Özgün Yorum Yöntemleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(36), 215-237.)
- Güldoğan, E. (2008). Türkiye'de Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler: Uluslararası Düzlemde Bir Kıyaslama ve Öneriler. *Yerel Siyaset* 35, 55- 62.
- Gülersoy, A.E. ve Dursun, E. (2023). *Çevre Etiği Yaklaşımları ve Akımları*. (1. Bakı). Ankara: İksad Yayınevi.
- Güneş, A. (2012). Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 70(1), 83-114.
- Güneş, A. M. (2014). Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 5(16), 79-103.
- Güneş, A.M. (2015). Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18(26-27-28-29), 25-40.
- Güneş, A.M. (2023). *Çevre Hukuku*. (5. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güneş, Y. ve Aydın, C. (2004). *Çevre Hukuku*. (1. Baskı). İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Güneysu, G. (2014). *Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması*. (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınları.
- Gürkan, Y. (2023). *Çevre Hakkı ve Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararlarında Bu Hakkın İncelemesi*. (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Gürseler, G. (1999). Türkiye'de Çevre Hukuku. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 3, 811-830.
- Gürseler, G. (2008). İnsan Hakları, Çevre, Anayasa. *TBB Dergisi*, 75, 199-208.

- Güveyi, Ü. (2018). 1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Bir Tahlili. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 633-659.
- Hamamcı, C. (1984). Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler. *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, 5(6), 171-180.
- İğci, T. ve Çobanoğlu, N. (2019). İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7(2), 130-146.
- Kaboğlu, İ.Ö. (1992). *Çevre Hakkı*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaboğlu, İ.Ö. ve Özalp, N.Y. (2021). *Çevre Hakkı*. (1. Baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Karaaslan, A. (2017). *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuruda Usul Sorunları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, E. (2016). Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Kaya, E., ve Dağlı, A. (2023). Uygulama Boyutuyla Normlar Hiyerarşisi. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 578-604.
- Kayaer, M. (2013). Çevre ve Etik Yaklaşımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Kaypak, Ş. (2012). Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 205-242.
- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. (1. Baskı). Ankara: İmge Kitapevi.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1993). *Çevre Bilim*. (1. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Knox, J. H. (2017). Environmental Human Rights Defenders: A Global Crisis (Policy Brief). *Universal Rights Group*, 1-33.
- Kocatüfek, K. (2022). *Çevre Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Çevrenin Hakkı*. (1. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Köse, İ. (2018). İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı İmza Süreci. *Efe Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 55-81.
- Kuluçlu, E. (2008). Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri. *Sayıştay Dergisi*, (71), 3-22.
- Maviş, V. (2020). *Türk Ceza Kanunu'nda Çevreye Karşı Suçlar*. (1. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Miser, R. (2010). *Çevre Eğitimi*. (1. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Mezunları Derneği Yayınları.
- Muratoğlu, T. (2016). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kuruluşu, Görevleri Ve Yargılama Usulü. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (27), 307-364.
- OHCHR, UNEP and UNDP. (2023). What Is The Right To A Healthy Environment? Information Note. *United Nations*. <https://www.ohchr.org/> (Erişim Tarihi: 12.09.2024)

- Olgun, H. ve Işık, V. (2017). Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 33-52.
- Ormanoğlu, H.D. (2016). Anayasal Bağlamda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Boyutuyla Suçsuzluk Karinesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 2241-2276.
- Ormanoğlu, H.D. (2018). Çevre Hakkının Haklar Sınıflandırmasındaki Yeri ve Anayasal Boyutları. *Uluslararası Sosyal & Hukuk Çalışmaları Kongresi*, 115-131.
- Öğütçü, M. (2009). Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı ve Dengeli Çevrede Yaşama Hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*, (27), 35-48.
- Özkan, S. (2015). İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Kuşak Sınıflandırması. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 111-126.
- Özlüer, I. Ö. (2018). Çevresel Konularda Bilgiye Erişim Rehberi ve Aarhus Sözleşmesi. çev. Elif Bozkurt - Gamze Ovacık, *Ekoloji Kolektifi Derneği*, 1-45.
- Pallemaerts, M. (1997). Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(01), 613-632.
- Pimentel, M. P. (2023). *The Right To A Healthy Environment, A Social Environmental Justice Approach*. Master Thesis, Stockholms Universitet.
- Semiz, Y. (2014). Anayasa Mahkemesinin Çevre Hakkı Perspektifi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 9-46.
- Semiz, Y. (2016). *Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seydioğulları, H.S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji. *Journal of Planning*, 23(1), 19-25.
- Shelton, D. L. (2010). Developing Substantive Environmental Rights. *Journal of Human Rights and the Environment*, 1(1), 89-120.
- Sommer, B.K. (2019). Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2), 169-188.
- Sunay, R. (2015). İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 9-52.
- Sürmeli, İ. (2016). *Çevre Hakkı Ekseninde Türkiye'de Anti-Nükleer Hareketler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabanlı, F. (2021). *Uluslararası Hukukta Deniz Yatağı Faaliyetlerinden Kaynaklı Deniz Kirliliği ve Devletlerin Sorumluluğu*. Ankara: Yetkin Basımevi.
- Tunç, H. ve Göven, Y. (1997). Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 103-27.
- Turgut, N. (1995). Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 607-654.
- Turgut, N. (2006). Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri. *Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları*, 15-35.

- Turgut, N.Y. (2023). İklim davaları: Portekiz örneği, AIHM'ne başvuru. *Herkese Bilim Teknoloji*, <https://www.herkesebilimteknoloji.com/haberler/surdurulebilirlik/iklim-davalari-portekiz-ornegi-aihmne-basvuru> (Erişim Tarihi: 10.04.2025).
- Turhan, A. (2016). İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 357-378.
- Turpancı, A. (2008). *Çevre Hukukunun Gelişiminde Uluslararası Örgütlerin Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler. *İklim Değişikliği Ve Çevre*, 1(1), 26-37.
- Türkoğlu-Üstün, K. (2021). Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3), 2545-2593.
- Ubushieva, B. And Golay, C. (2024). The Human Right To A Clean, Healthy And Sustainable Environment: Understanding Its Scope, States' Obligations And Links With Other Human Rights [Research Brief]. *Geneva Academy Of International Humanitarian Law And Human Rights*.
- Ulukent, A. N. (2011). *Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Türkiye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçın, C.E. (2021). Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1), 89-115.
- Yancı, N. (2004). *Çevresel Bilgilenme Hakkı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşilçayır, C. (2020). İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 13, 73-85.
- Yılmaz, D. (2015). 6216 Sayılı Kanun'daki "Taraf Olma" Koşulu ve AIHS'e Ek 4. ve 7. Protokollerde Yer Alan Hakların, Anayasal Temel Haklar Olarak Bireysel Başvuru Yolunda Uygulanabilirliği Hakkında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(3), 815-854.
- Yurtcanlı-Duymaz, S. (2013). Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 26(107), 173-198.
- Yurtcanlı-Duymaz, S. (2020). Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/2410> (Erişim Tarihi: 18.08.2024).
- Yüksel, C. (2022). İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku. *Journal of Penal Law and Criminology*, 10(2), 339-366.

Anayasa Mahkemesi Kararları:

Anayasa Mahkemesi, Demirdöven Köyü Tüzel Kişiliği Ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/14359, Karar Tarihi: 25/12/2018. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/14359> (Erişim Tarihi: 10.01.2025).

Anayasa Mahkemesi, Kemal Çakır ve diğerleri başvurusu, Başvuru No: 2016/13846, Karar Tarihi: 05/03/2020. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/13846> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

Anayasa Mahkemesi, Mehmet Bolat ve Diğerleri Başvurusu, Başvuru No: 2013/5974, Karar Tarihi: 10.03.2016. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

Anayasa Mahkemesi, Mehmet Kurt Başvurusu, Başvuru No: 2013/5252, Karar Tarihi: 25/02/2016 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2552> (Erişim Tarihi: 24.11.2024).

Anayasa Mahkemesi, Onurhan Solmaz Başvurusu, Başvuru Numarası: 2012/1049, Karar Tarihi: 26.03.2013. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/1049> (Erişim Tarihi: 23.03.2025).

Anayasa Mahkemesi'nin 29.11.2012 tarih 2011/106 Esas ve 2012/192 Karar sayılı kararı. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2012-192-nrm.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları:

AİHM, Case of Akkuş/Türkiye, Application No: 19263/92. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58034> (Erişim Tarihi: 19.02.2025)

AİHM, Case of Artun ve Güvener/Türkiye, Application No: 75510/01. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81181> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

AİHM, Case of Balmer-Schafroth and Others/Switzerland, Application No: 22110/93. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62643> (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

AİHM, Case of Bistrovic/Hırvatistan, Application No: 25774/05. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80705> (Erişim Tarihi: 15.02.2025).

AİHM, Case of Bladet Tromso et Stensaas/ Norveç, Application No: 21980/93. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58369> (Erişim Tarihi: 10.01.2025).

AİHM, Case of Branduse/Romania, Application No: 6586/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=00192073> (Erişim Tarihi: 03.10.2024).

AİHM, Case of Brincat and Others/Malta, Applications Nos: 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 and 62338/11. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145790> (Erişim Tarihi: 07.11.2024).

AİHM, Case of Budayeva And Others/Russia, Application No: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85436> (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

AİHM, Case of Burestop 55 Derneği ve Diğerleri/Fransa, Application No: 56176/18. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210768>, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-229227> (Erişim Tarihi: 15.12.2024).

AİHM, Case of Cangı/Türkiye, Application No: 24973/15. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192935> (Erişim Tarihi: 04.01.2025).

AİHM, Case of Champman/The United Kingdom, Application No: 27238/95. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154> (Erişim Tarihi: 05.11.2024).

- AIHM, Case of Depalle/Fransa, Application No: 34044/02.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97976> (Erişim Tarihi: 06.02.2025).
- AIHM, Case of Desjardin/France, Application No: 22567/03.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83423> (Erişim Tarihi: 23.01.2025).
- AIHM, Case of Di Sarno And Others/Italy Application No: 30765/08.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108480> (Erişim Tarihi: 04.10.2024).
- AIHM, Case of Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others, Application No: 39371/20.
<file:///C:/Users/ab266746/Downloads/Grand%20Chamber%20decision%20Duarte%20Agostinho%20and%20Others%20v.%20Portugal%20and%2032%20Others%20-%20inadmissible.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2025).
- AIHM, Case of Dubetska And Others/Ukraine, Application No: 30499/03.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103273> (Erişim Tarihi: 27.09.2024).
- AIHM, Case of Ekholm/Finland, Application No: 68050/01.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81824> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).
- AIHM, Case of Florea/Romania, Application No: 37186/03.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100357> (Erişim Tarihi: 03.12.2024).
- AIHM, Case of Fotopoulou /Yunanistan, Application No: 66725/01.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67540> (Erişim Tarihi: 20.02.2025).
- AIHM, Case of Fredin/İsveç, Application No: 18928/91,
<https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57867> (Erişim Tarihi: 21.09.2024).
- AIHM, Case of Fredin/İsveç, Application No: 18928/91.
<https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57867> (Erişim Tarihi: 04.02.2025).
- AIHM, Case of Gaida/Germnany, Application No: 32015/02.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81875> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).
- AIHM, Case of Gorraiz Lizarraga and Others/Spain, Application No: 62543/00.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61731> (Erişim Tarihi: 25.12.2024).
- AIHM, Case of Guerra and Others/Italy, Application No: 14967/89.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).
- AIHM, Case of Guerra and Others/Italy, Application No: 116/1996/735/932.
<https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58135> (Erişim Tarihi: 03.01.2025).
- AIHM, Case Of Guseva/Bulgaria, Application No: 6987/07.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152416> (Erişim Tarihi: 06.01.2025).
- AIHM, Case of Hamer/Belçika, Application No: 64863/13.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83494> (Erişim Tarihi: 07.02.2025).
- AIHM, Case of Hutton and Others/United Kingdom, Application No: 36022/97.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).
- AIHM, Case Of Ivan Atanasov/Bulgaria, Application No: 12853/03.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101958> (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

- AİHM, Case Of Kolyadenko and Others/Russia, Applications Nos: 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 and 35673/05. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109283> (Erişim Tarihi: 20.11.2024).
- AİHM, Case Of Kyrtatos/Greece, Application No: 41666/98. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61099> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).
- AİHM, Case of L.C.B./The United Kingdom, Application No: 14/1997/798/1001. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-62736> (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
- AİHM, Case of Leon and Agnieszka Kania/Poland, Application No: 12605/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93650> (Erişim Tarihi: 24.09.2024).
- AİHM, Case of López Ostra/Spain, Application No: 16798/90. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57905> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- AİHM, Case of Luginbühl/İsviçre, Application No: 42756/02. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72459> (Erişim Tarihi: 15.10.2024).
- AİHM, Case of Margulev/Rusya, Application No: 15449/09. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196480> (Erişim Tarihi: 25.01.2025).
- AİHM, Case of Oluić/Croatia, Application no. 61260/08. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98829> (Eriřim Tarihi: 25.09.2024).
- AİHM, Case of Öneriyıldız/Türkiye, Application No: 48939/99. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-162089> (Erişim Tarihi 05.11.2024).
- AİHM, Case of Pavalache/Roumania, Application No: 38746/03. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107017> (Erişim Tarihi: 04.12.2024).
- AİHM, Case of Pavlov and Others/Russia, Application No: 31612/09. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219640> (Erişim Tarihi: 23.09.2024).
- AİHM, Case of Taşkın ve Others/ Türkiye, Application No: 46117/99. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125031> (Erişim Tarihi:15.12.2024).
- AİHM, Case of Verem Klımasenorinnen Schweiz And Others/Switzerland, Application No: 53600/20. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-233206> (Erişim Tarihi: 10.04.2025).
- AİHM, Case of Yaşar/Romanya, Application No: 64863/13. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198637> (Erişim Tarihi: 10.02.2025).
- AİHM, Case of Zander/İsveç, Application No: 14282/88. <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57862> (Erişim Tarihi: 07.04.2025).
- AİHM, Çiçek ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No: 44837/07. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202574> (Erişim Tarihi: 22.09.2024).
- AİHM, M. Özel ve Diğerleri/Türkiye Davası, Başvuru No: 14350/05, 15245/05 ve 16051/05. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160412> (Erişim Tarihi: 25.11.2024).
- AİHM, Okyay ve Diğerleri/ Türkiye, Başvuru No: 36220/97. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179236> (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

Uluslararası Belge ve Anlaşmalar:

- United Nations Conference on Environment and Development. (1992). Rio Declaration on Environment and Development. United Nations. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (Erişim Tarihi: 23.03.2025).
- United Nations Conference on the Human Environment. (1972). Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration) <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> (Erişim Tarihi: 29.03.2025).
- United Nations Economic Commission for Europe. (1998). Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. United Nations Economic Commission for Europe. <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> (Erişim Tarihi: 26.03.2025).
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2015). Paris Agreement. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2025)
- United Nations. (1982). World Charter for Nature (UN Genel Kurulu Kararı No. 37/7). United Nations. <https://undocs.org/A/RES/37/7> (Erişim Tarihi: 23.03.2025).
- World Commission on Environment and Development. (1987). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. United Nations. https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/sustainability-policy/2030agenda/un_-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

İnternet Kaynakları:

- http-1: DergiPark Akademik. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1007031> (Erişim Tarihi: 19.03.2025).
- http-2: ECHR. www.echr.coe.int/.
- http-3: Ekvador Cumhuriyeti. Ekvador Anayasası, Madde 71. https://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/EKD_45-Ekvador-Anayasas%C4%B1_01.pdf (Erişim tarihi: 30.03.2025).
- http-4: European Center for Constitutional and Human Rights. Hard law and soft law. <https://www.ecchr.eu/en/glossary/hard-law-softlaw/#:~:text=Hard%20law%20refers%20generally%20to,legally%20enforced%20before%20a%20court> (Erişim Tarihi: 22.03.2025).
- http-5: Federal Almanya Cumhuriyeti. Almanya Temel Kanunu, Madde 20. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf> (Erişim tarihi: 24.03.2025).
- http-6: HUDOC. www.hudoc.echr.coe.int/.
- http-7: İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı. www.inhak.adalet.gov.tr. (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

- http-8: KUMİD. Rio Deklarasyonu, Madde 10. <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (Erişim tarihi: 20.03.2025).
- http-9: Organization of American States. Brazil Constitution, Article 225. https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/acceso_informacion_base_dc_leyes_pais_b_1_en.pdf (Erişim tarihi: 04.04.2025).
- http-10: Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/>.
- http-11: T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi www.mevzuat.gov.tr.
- http-12: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Basel Sözleşmesi. <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/basel-sozlesmesi-i-5178> (Erişim tarihi: 18.03.2025)
- http-13: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33> (Erişim Tarihi:18.03.2025)
- http-14: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC). <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/IPCC%20TR.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.04.2025).
- http-15: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası. www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/.
- http-16: United Nations Environment Programme. www.wedocs.unep.org.
- http-17: Urgenda Foundation v. Kingdom of the Netherlands, No. 19/00135. <https://climatecasechart.com/non-us-case/%20urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/> (Erişim tarihi: 02.04.2025).
- http-18: Yargıtay Karar Arama (<https://karararama.yargitay.gov.tr/>).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Cansu AKGÜL

Yabancı Dil : İngilizce

Doğum Yeri / Yılı :

Eğitim Bilgileri:

2014-2018, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Mesleki Deneyimi:

2020-2023, Hâkim Adayı, Adalet Bakanlığı

2023- Hâkim, Adalet Bakanlığı, Taşlıçay Adliyesi